

ХХХХ 4/500-46

А. ХРИСТОВЪ
Полковникъ

ИСТОРИЧЕСКИ ПРЕГЛЕДЪ
НА
ВОЙНАТА НА БЪЛГАРИЯ СРЕЩУ
ВСИЧКИ БАЛКАНСКИ ДЪРЖАВИ — 1913 г.

СОФИЯ
Печатница на Армейския Военно-издателски фондъ

3105

Предговоръ

Отъ последнитѣ три войни, които нашия народъ води за своето обединение, последната е най-важна, както по своята продължителностъ, тъй и по своето богатство отъ поука. Но при изучаване причинитѣ за нашата намѣса въ тази война, ние ще изпаднеме въ грѣшка, ако не вземемъ въ внимание послѣдствията на войната между балканскитѣ съюзници въ 1913 год. Въ тази война, следъ едно страшно напругане, за да се противопостави на петима силни съседи, нашето отечество бѣ заставено да се помири съ най-пристрастнитѣ постановления на Букурещкия и Цариградския договори за миръ. Тамъ нашитѣ делегати бѣха третираны като такива на победена страна, а победителитѣ казваха, че правото е винаги на страната на силния. Независимо отъ това, следъ обидната печатна кампания, водена отъ нашитѣ врагове по единъ най-безсъвестенъ начинъ, нашата национална гордостъ бѣ чувствително засѣгната. Ние приключихме благородната освободителна война, ограбени отъ бившитѣ ни съюзници и охулени предъ общественото мнение на цивилизования свѣтъ.

Пълно и подробно описание на войната на всички балкански държави срещу България въ 1913 година не ще имаме наскоро, защото за такова описание трѣбва да се подредятъ и изучатъ множество официални документи, да се взематъ предъ видъ мемоаритѣ, запискитѣ, дневницитѣ на маса действащи лица, да се появятъ на бѣлъ свѣтъ материалитѣ по войната у нашитѣ противници. Участницитѣ въ тази война току-що бѣха се върнали по домоветѣ си, започна се Общоевропейската, която погълна всецѣло вниманието на човѣчеството и всѣкакъвъ интересъ къмъ войнитѣ на Балканския полуостровъ изчезна. Нашитѣ противници, кои веднага (Сърбия и Черна-гора), кои по-после (Турция, Румѣния и Гърция) се намѣсиха въ Общоевропейската война, въ която скоро биде въвлечено и нашето отечество. Въ 1914 год., преди избухването на Общоевропейската война, въ печата се появиха съвсемъ малко откъслечни сведения по Балканската война. У насъ се започна една силна вестникарска полемика между нѣкои отъ ръководнитѣ лица която целѣше ужъ да установи истината по неуспѣшния край на войната, а въ сжщностъ всѣки гледаше да отхвърли отъ себе си отговорността за

погрома. Вследствие на това, много отъ събитията, намѣсто да се освѣтлятъ, получиха едно тенденциозно обяснение, не годно никакъ за историческата правда. И парламентарната анкета предприета у насъ се увлече въ търсене виновниците за започването на войната и не допринесе нищо за историята ѝ.

Така щото още не разполагаме съ достатъчно провѣрени сведения за пълно описание на войната въ 1913 година между балканскитѣ държави. Въпреки това азъ се помъчихъ да направя единъ краткъ военно-исторически прегледъ на тази война, като излагамъ по-подробно нашитѣ действия, а за действията на противникитѣ споменавамъ само онова, което се вижда и може да се провѣри по съществуващитѣ у насъ документи. Този прегледъ е нагоденъ да послужи за основа на беседитѣ по военна история въ Шуменския гарнизонъ. Той може да бѣде използванъ и отъ ония офицери, които сж наотоварени да напишатъ популярната история на своитѣ части.

Надѣвамъ се, че настоящия исторически прегледъ ще даде на читателя една представа за общия ходъ на военнитѣ действия. Моя скромнъ трудъ ще бѣде възнаграденъ, ако читателя види ясно грамадното военно усилие на нашия народъ и героичната съпротива на нашата армия. Изучвайки резултатитѣ отъ тази и предшестващата война, ние виждаме въ тѣзи резултати една отъ причинитѣ за намѣсването ни въ Общоевропейската война.

Октомврий 1922 год.
Шуменъ.

ПЪРВА ЧАСТЪ

Подготовка на войната

Глава I

Причини и цели на войната.

Освободителната война срещу Турция се завърши с Лондонския миръ. Но сключения въ Лондонъ договоръ не удовлетвори и дветъ догсворящи страни. Той съдържа само една завършена мисълъ, че Турция се отказва отъ Европейскитъ си владения, като ги отстъпваше на колективното цѣло — Балканския съюзъ. Разпредѣлението на тѣзи територии бѣ оставено за после.

Великитъ сили, подъ ръководството на които се водѣха преговоритъ въ Лондонъ веднага се оттеглиха и оставиха съюзницитъ сами да се споразумеятъ по найважнитъ въпроси — раздѣла на пляката. Посланицитъ на великитъ сили смѣтнаха, че сж изпълнили добре мисията си и сж успѣли да загасятъ опасния за Европа пожаръ на Балканитъ. Тъ и не подозираха, че станаха орждия на Австрия и съ горѣщата си защита на новоформираната държава — Албания — подкладоха новъ пожаръ.

Балканскиятъ съюзъ въ краткото си съществуване неможа да унищожи взаимната умраза и борба между съставляващитъ го балкански държавици. Идеята за национализъмъ бѣ дълбоко засѣднала у всички балкански народи, както и у всички европейски народи. Тя ставаше причина тѣзи народи да действуватъ единъ срещу другъ, дори инстинктивно. На повърхностния наблюдател се хвърля въ очи бѣсния шовинизъмъ на българи, сърби, румъни, гърци, които изглежда дори безсмисленъ. Но този шовинизъмъ се обяснява съ стремлението на всѣки народъ да живѣе въ духа на времето. Не само у насъ на Балканитъ, но и въ цѣла Европа, народитъ се стремятъ да се обединятъ въ едно етническо цѣло, да събератъ подъ едидъ общъ режимъ всички свои сънародници и така обединени да влѣзатъ въ общото семейство на народитъ, въ което да вложатъ своята национална мощъ за културенъ напредѣкъ. Въпреки проповѣдаванитъ противни идеи, историята на народитъ ни сочи единствения добъръ пѣтъ къмъ съвършенство и култура — обединение на всѣки народъ, следъ това да се работи за обединение на раситъ и най-после — за обединение на човѣче

ството. Стремлението към обединение въ нашия век е развито у всички народи на Европа, а още повече между разнородните балкани. За българите пък то имаше значение за съществуването им като отделен народ и това стремление не трябваше да се нарича шовинизъм.

До войната с Турция, свободните балкански държави имаха следното число жители от своето племе:

България	4 милиона.
Сърбия	3 милиона.
Гърция	2.5 милиона.
Румъния	6 милиона.

Ако тия държави сполучат да обединят всички разпръснати свои етноплеменници въ едно политическо цяло, то племената им ще имат следната численост:

6.5 милиона българи въ България, Македония Тракия, Добруджа.

8.5 милиона сърби от Сърбия, Черна гора, Хърватско, Босна—Херцеговина, Словения, Далмация.

8.5 милиона гърци от Гърция, Епир, Албания, Прибрежието.

10 милиона румъни от Румъния, Буковина, Източна Сърбия.

От простото сравнение на тези цифри се вижда, че когато всичките балкански народи, тласкани от съвременността, достигнат своите идеали и станат пълни етнически единици, българският народ ще бъде най-малобройния. Така щото обвинението на нашите съседи, че България се стреми към хегемония на Балканския полуостров, пада от само себе си. Ето защо не трябва да си обясняваме с това гръдъ шовинизъм ревнивото пазене на всяко парче земя, населено с българи. Реалността на българите се подсказва от най-близката история: населението на завладяните от нашите съседи български земи (Ниш, Пирот, Врня, Добруджа) с непозволен от днешната култура средства се претопяваше и ставаше чуждо на българската култура. Такава етническа загуба българският народ не трябваше вече да позволява, защото се отиваше към изгубването на цяло едно племе, което според историята, когато се е развивало самостоятелно, е внасяло въ общочовешката съкровищница ценни културни придобивки.

След разгромяването на Турция, малките балкански държавици се видяха пред една грамадна плячка. Ръководните им фактори изгубиха чувството на мърка и си поставиха задачата да вземат колкото се може повече от нея.

Гърция целеше да задържи окупираните от нейната армия обширни територии. Тя искаше освен това да из-

тика колкото се може по-на север опасните българи. Въ същност, гръцките управници не искаха да допуснат България на Егейско море, за да не застава тя на пътя им за Цариград. Разпадения гръцки патриотизъм смъташе сегашната придобивка за предпоследна. Следващата стъпка на Гърция трябваше да бъде завладяването на Цариград и възстановяване Великата Византийска империя.

Сърбия имаше за цел да задържи въ свои ръце колкото се може по-голяма част от Македония, с което се постигаха двойни резултати: от една страна сърбизма се засилваше на юг, понеже не можеше под натиска на силната Австрия да отива на север; от друга страна българските придобивки се намаляваха и България трябваше да престане да мечтае за хегемония на Балканите, каквото постоянно се мъчеше пред очите на бившия шовинизъм на сръбската интелигенция. След като Австрия осуети излизането на Сърбия на Адриатическо море, сръбските ръководни фактори обърнаха погледите си на Вардарската долина, през която можеше по-после да се доберат и до Солун.

Черна Гора бѣ подчинила окончателно своята политика на сръбската. След като Великите сили, подбутнати от Австрия, и отнеха Шкодра, тя трябваше да потърси други териториални придобивки, срещу грамадните жертви дадени въ войната против Турция. Такива придобивки можеше да получи само от Сърбия въ Новопазарския Санджак, срещу поддръжката на сръбските претенции въ Македония.

Румъния искусно криеше истинските си цели — придобиване по-голяма територия въ Добруджа — съ стремлението уж да запази равновесието между балканските държави. Въ същност и преди войната, тя бѣше най-голямата балканска държава, и след войната си оставаше такава. Тя чакаше да се яви и като мандаторка на Великите сили на Балканите, които всякога бѣха бързали да потушат едно ново усложнение. Под формата на равновесието Румъния се стремѣше да си обезпечи по-голяма част от Добруджа, да спечели по-добра стратегическа граница, а най-важното да разшири територията си отсам Дунава, за да може отгласе да организира едно нападение срещу България, без да бъде принудена да минава широката рѣка. Това благоприятно положение щѣше да се използва от румънския империализъм за постоянен натиск върху България.

Турция не можеше да се стреми да си възвърне всичко изгубено въ войната. Но младотурците, които поеха властта, за да сключат един сносен мир, неможеха да сторят това и изгубиха влиянието си въ Цариград. Тѣ трябваше или да паднат от власт, или да дочакат междустранния конфликт и да се помъчат да си възвратят по-вече земи западно от столицата, като изнесат границата

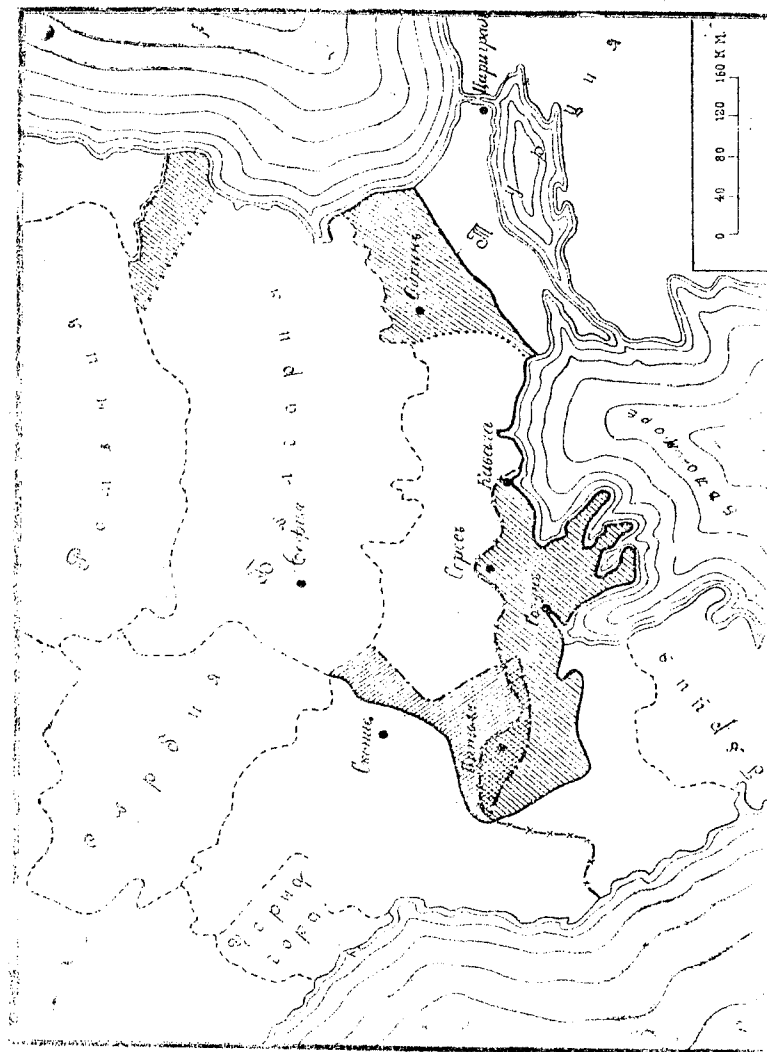
до Марица, както искаха и при преговорите в Лондон. Така щото първо място в техните желания държеше съвещания град Одрин и стратегическата граница.

Великите сили макар и да не се интересваха много от начина, по който ще се разпределят отнетите от Турция територии, бояха се от нови усложнения на Балканите. Защото една нова война лесно можеше да стане причина за разпространение на пожара по цяла Европа. Затова те се мъчеха с предупреждения да я направят невъзможна, а когато тя избухна, отнесоха се най-благоприятно към умиротворителната акция на Румъния. Интерес да се започне война между бившите съюзници имаше само Австрия, защото тогава се унищожаваше за винаги един мощен съюз, насочен и против разноплеменната монархия.

България се противопоставяше на всички желания на своите съседи. Тя искаше да изтласка сърби и гърци из окупирания от тях Македония, да обедини всички българи в една държава, след което да се предаде на мирно усъвършенстване и културен живот в общото семейство на народите.

Договора с Сърбия почти начертаваше бъдещите сръбско-български граници. Съ една линия от Егри Паланка до Охридското езеро се определяше етническата граница на българския елемент; с друга линия отиваща по гребена на Шар планина, се разграничаваше сръбското племе. Между тези две линии остана зоната Скопско, Кумановско, Тетовско, Дебърско и Струга, населена почти изключително с българи. Тук сърбите развиваха в последните години усилената пропаганда и бяха успели да привлекат достатъчно сърбомани. Въпроса за раздѣла на тази зона бѣ оставен да се разреши след войната с Турция. Руския цар трѣбваше да разреши всички възникнали по дълбата спорове и двете страни се задължаваха да се подчинят на решението на арбитра. След войната обаче, сърбите повдигнаха въпроса за ревизия на цѣлия договор и изявиха претенции за цѣлата спорна зона.

Въ сключения с Гърция договор не бѣха определени бъдещите граници между България и Гърция, защото исканията и на двете страни бѣха прекомерно голѣми. България искаше границата да отива от Охридското езеро, по р. Бистрица до устието на Вардара, като включваше въ себе си и Солун с неговия интерландъ. Българското правителство поддържаше тази граница, като твърдѣше, че населението въ включените райони е компактно българско, а премълчаваше факта, че въ голѣмите градове и по брега на морето живѣеха много гърци. Гръцкото правителство наричаше населението въ солунско българогласни елини и предлагаше една линия от Охридското езеро на запад по Бѣ

Претенциите на балканските държави

ласица планина и отъ тамъ до устието на Места. Въ сѣщностъ, гръцкитѣ претенции се простираха върху Солунъ и голѣмата частъ отъ морския брѣгъ.

България подържаше изпълнението на Лондонския договоръ, който опредѣляше линията Мидия—Еносъ, като бждаща граница. Но и следъ подписване на Лондонския миръ, Турция не престана да претендира за свещенния турски градъ Одринъ и за граница — течението на р. Марица.

Най после и Румъния не бѣше доволна отъ отстъпниятъ ѝ гр. Силистра. Румънското обществено мнение въ Букурещъ и други голѣми градове бѣше силно възбудено и обвиняваше правителството, че не е използвало добре затрудненията на България и че не трѣбва да се отстъпва отъ исканата линия Балчикъ,—Тутраканъ. (Гл. картата на стр. 11).

И тъй държавитѣ съставляващи балканския съюзъ изненадани отъ обширнитѣ придобивки, отъ голѣмото турско наследство, надценяваха своитѣ заслуги и всѣки искаше по-голѣмъ дѣлъ отъ него, срещу понесенитѣ усилия и жертви. Около границитѣ на България изникнаха обширни спорни зони, за владението на които се почна усилен дипломатическа борба. Съ малки отстъпки отъ дветѣ страни войната можеше да се избѣгне. Но малкитѣ балкански държавици скоро попаднаха въ мрежитѣ на великитѣ сили, половината отъ които (Русия и Съглашението) искаха да запазятъ съюза, за да го използватъ за свои цели, а другата половина (Австрия и Тройния съюзъ, искаха да го разстроятъ, защото бѣше насоченъ срещу тѣхъ.

Въ започнатата дипломатическа борба България остана самичка срещу грамадния фронтъ на всичкитѣ ѝ съюзници, на Турция и Румъния, а така сѣщо и на по-голѣмата частъ отъ великитѣ сили.

Глава II.

Дипломатическата борба

1. Съюзнитѣ договори.

Базата на всички дипломатически преговори, които се водиха преди избухването на междусъюзнишката война, бѣха договоритѣ, конвенциитѣ и спогодбитѣ сключени между балканскитѣ държави. За да разберемъ по-добре сѣщността на повдигнатитѣ спорове, ще изложимъ краткото съдържание на тѣзи документи.

а) *Съюзниятъ договоръ между България и Сърбия* съдържа следнитѣ по-важни точки: 1) Сърбия и България ще си помагатъ, ако бждатъ нападнати отъ други държави; 2) тѣ ще си помагатъ ако нѣкоя велика сила окупира турска областъ и ако съ това се накърняватъ тѣхнитѣ жизнени интереси; 3) дветѣ страни ще сключватъ миръ всѣкога заедно; 4) ще се сключватъ специални конвенции за употреблението на въоръженитѣ сили на дветѣ държави; 5) този договоръ ще трае до 1920 година и е тайнъ.

б) *Добавката къмъ този договоръ постановява:* 1) когато Турция е вътрешно разклатена, дветѣ страни ще се съгласятъ, ще съобщатъ на Русия и ще почнатъ войната. Ако не се съгласятъ и едната страна започне война съ Турция, другата е длъжна да мобилизира и ще остане приятелски неутрална; тя ще се намѣси веднага, ако третa държава нападне воюващата; 2) всички отнети отъ Турция земи се владѣятъ съ кондоминиумъ отъ дветѣ съюзни държави. Разпредѣлението имъ ще стане най-късно 3 месеца следъ сключването на мира върху тази основа: земитѣ източно отъ Родопитѣ и р. Струма сж български, а тѣзи—западно отъ Шаръ планина — сръбски; ако земитѣ между Охридъ, Архипелага и Шаръ планина не могатъ да образуватъ автономна държава, съ тѣхъ ще се постѣпи така: Сърбия нѣма да иска нищо отъ тѣхъ линията Голѣмъ върхъ, въ югозападно направление до Охридското езеро, а България ще се съгласи на тази граница, ако руския царъ се изкаже за нея; дветѣ страни сж длъжни да приематъ онази граница, която арби-

търа—русия царъ ще имъ посочи, като най-отговоряща на интереситѣ на дветѣ страни; 3) всѣки споръ при прилагане на договора, прибавката и военната конвенция ще се разрешава отъ Русия, ако една отъ странитѣ намѣри, че не ще могатъ да се споразумѣятъ съ преговори помежду си.

в) *Военната конвенция* отъ 10. юлий 1912 год.: 1) въ случай на война България мобилизира 200 хиляди, а Сърбия 150 хиляди войници за действия на границитѣ или въ чужда земя. Въ тѣзи числа не влизатъ допълняющитѣ части, опълчението и сръбския трети позивъ. Тѣзи сили трѣбва да бждатъ готови 21 день следъ обявяването на войната. Ако военнитѣ условия изискватъ по-малки части, такива могатъ да бждатъ изпращани и по-рано; Ако Румъния нападне България, Сърбия веднага ѝ обявява война и изпраща 100 хиляди войника на сръбния Дунавъ или въ Добруджа. Ако Турция нападне България, Сърбия отдѣля най-малко 100 хиляди войника за действие на Вардарския фронтъ; 3) ако Австрия нападне Сърбия, България веднага ѝ обявява война и изпраща 200 хиляди войника, които ще действуватъ заедно съ сръбската армия. Сжщото ще стане и ако Австрия настѣпи въ Новопазарския санджакъ, и Сърбия бжде принудена да защити своитѣ права съ оржие. Ако Турция нападне Сърбия, българската армия веднага ще премине турската граница, като отдѣли 100 хиляди войника за Вардарския театъръ. Ако Румъния нападне Сърбия, България ще нападне румънската армия щомъ тя премине Дунава; 4) ако България и Сърбия се споразумеятъ да нападнатъ заедно Турция, и дветѣ отдѣлятъ по 100 хиляди войника за действие на Вардарския фронтъ; 5) ако едната страна обяви война безъ да се споразумѣе съ другата, то послѣдната не е задължена да воюва, но трѣбва да мобилизира 50 000 войника, които да постави така, че да обезпечи най-добре свободата на действията на воюващата; 6) при съвмѣстно воюване, странитѣ не могатъ безъ взаимно споразумение да сключватъ примирие по-дълго отъ 24 часа. За миръ трѣбва дветѣ страни предварително да се споразумеятъ.

г) *Споразумението* между генералнитѣ шабове на Сърбия и България отъ 19. юлий 1912 год.: 1) при предположение че турската армия ще се съсредоточи въ района Скопие, Куманово, Кратово, Кочани, Велесъ, съюзническитѣ войски на Вардарския оперативенъ театъръ ще се разпредѣлятъ така: две дивизии ще действуватъ срещу лѣвия турски флангъ въ посока къмъ Скопие; петъ пехотни и една конна дивизии ще действуватъ по фронта къмъ Куманово, Кратово; една българска армия отъ 3 дивизии ще действува отъ Кюстендилъ къмъ Скопие и презъ Царево село къмъ Кочани; 2) ако мѣстността позволява, тогава и първитѣ две сръбски дивизии ще се премѣстятъ въ Кюстендилъ за действие

противъ Скопие; 3) ако стане нужда да се усили българската армия на Тракийския театъръ и ако не е нужно да се удържи всичката опредѣлена за Вардарския театъръ войска, то частъ отъ нея да бжде изпратена на помощъ. Ако ли стане необходимо да се усили войската на Вардарския театъръ, то частъ отъ тази на Тракийския ще се изпрати на помощъ.

д) *Споразумението* между сжщитѣ шабове отъ 15. септемврий 1912 година: 1) цѣлата сръбска армия ще действува на Македонския театъръ, като се задѣлжава да пази и посоката Куманово—Кюстендилъ; 2) цѣлата българска армия ще действува по долината на р. Марица. Една дивизия отъ нея ще остане на линията Дупница—Кюстендилъ; 3) една сръбска дивизия ще се превози по желѣзницата до Кюстендилъ. Заедно съ българската дивизия сбразуватъ една отдѣлна армия, която ще действува съвмѣстно съ цѣлата сръбска армия. Ако турцитѣ бждатъ отблъснати задъ линията Скопие, —Велесъ, Щипъ, българската дивизия може да се прехвърли на Тракийския оперативенъ театъръ.

е) *Съюзния договоръ между България и Гърция*: 1) ако Турция нападне една отъ договорящитѣ страни, било на нейна територия, било тѣпчейки систематично правата, които произтичатъ отъ договоритѣ и международното право, тѣ се задѣлжаватъ да се защитяватъ съ цѣлитѣ си армии и следъ това да не сключватъ миръ, освенъ заедно; 2) дветѣ страни се задѣлжаватъ да повлияятъ на своитѣ сънародници въ Турция да живѣятъ задружно помежду си и да действуватъ предъ турското правителство и предъ великитѣ сили за запазване правата, произтичащи отъ договоритѣ или признати по другъ начинъ на гръцката и българскитѣ народности.

2. България и Сърбия

Още когато се водѣха преговоритѣ за сключване на Балканския съюзъ, България употреби всички усилия, за да отклони раздѣлянето на Македония и предлагаше да се работи само за добиване автономно управление за тази областъ. Когато, вследствие сръбската неотстъпчивостъ, тя бѣ принудена да отстъпи, надяваше се на общественото мнение въ Европа и на предвидения въ договора арбитъръ. Водейки политика на чувства, нашето правителство неоснователно се надавало, че висшата справедливостъ ще ръководи оцѣни, които имаше да се произнасятъ по Сръбско-Българския споръ. Защото договоритѣ иматъ своето значение само когато задъ тѣхъ стои една реална сила, способна да наложи изпълнението имъ. А такава сила задъ договоритѣ на балканскитѣ държави нѣмаше.

Сръбското правителство, освободено от чувства, водеше една реална политика. То работеше непрекъснато, за да изправи България и арбитра предъ свършени факти. Затова то даде на армията задача да окупира земите до Вардара, като смъташе, че при разрешението на спора, този факт ще има по-голямо значение, отколкото справедливите доводи. Това правителство отъ началото боязливо, по-после открито започна да говори за ревизия на договора, изтъквайки повечето пжти съвсемъ неоснователни доводи. То подържаше, че България е получила много земи на изтокъ, което не се предвиждаше въ договора, че на Сърбия е отказано излазъ на Адриатическо море, че на българите е помогнато на тракийския оперативен театъръ съ войски и тежка артилерия.

Веднага следъ мобилизацията срещу Турция, на всички сръбски пълномощни министри бѣ изпратено едно окръжно писмо, споредъ което Битолско, Кичевско, Прилепско трѣбва непременно да принадлежатъ на Сърбия. На пълномощните министри се заповѣдваше да направятъ всичко възможно, за да спечелятъ по този въпросъ подържката на правителствата на великите сили, при които сж акредитирани. Това окръжно писмо стана известно чрезъ печата и повдигна цѣла буря отъ негодувние между българския народъ. Но правителството ни, макаръ да подозираше злитъ намѣрение на най-главния съюзникъ, пакъ работѣше, ръководено отъ чувства за закрепване на съюза и за постигане искренни отношения между съюзниците.

Презъ време на военните действия срещу Турция, нашето правителство поиска да се пренесе частъ отъ свободната вече сръбска войска отъ Македония на Трикийския оперативен театъръ. Това искане се основаваше на договора и на предварително сключеното споразумение. Сърбитѣ изпратиха две непълни дивизии за усиление обсадната армия при Одринъ, но въ тѣхния печатъ често започна да се изтъква тази помощъ, като нарушение на договора. Срещаха се вече недвусмислени загатвания, че срещу дадената помощъ Сърбия трѣбва да получи компенсация и че договора трѣбва да се ревизира.

Българското правителство бѣ принудено да поиска отъ Сърбия и една частъ отъ нейната тежка артилерия, като предложи да я заплати. Сърбитѣ се отказаха отъ заплащането и изпратиха нѣколко тежки батареи за усиление обсадната артилерия при Одринъ. Но и тази помощъ тѣ смѣтнаха като дадена вънъ отъ договора и очакваха и срещу нея компенсации.

Отношенията на сръбските военни власти къмъ македонските четници показваха едва скриваното намѣрение на сърбитѣ да завладѣятъ чрезъ предварителна окупация цѣла Македония и въ края на войната да претендиратъ за оста-

вянето имъ тамъ. Българските чети, водени отъ опитни македонски революционери войводи, спомогнаха много за разстройството на турската Вардарска армия въ периода на мобилизацията. Въ време на операциите, тѣ действаха въ тила на турците, разстройваха значителни тѣхни части и доставяха ценни сведения на сръбските щабове. Но щомъ се завършиха операциите, сръбските военни власти започнаха систематически да преследватъ българските войводи и тѣхните четници. Тѣ имъ предложиха да надуснатъ своите райони и Македония, за да могатъ свободно и безъ тѣхна помощъ да устройватъ администрацията на окупираната област. Въстаналитѣ още въ началото на войната македонски градове, преди идването на сръбската войска, бѣха изгонили турските управници, бѣха се провъзгласили за свободни и бѣха си организирали българско административно управление. Още съ идването си сръбските окупационни войски разтуряха българските общини и насилствено въвеждаха сръбско управление. Тѣзи войски съ ожесточение преследваха всѣка проява на българщината въ завоювания край. Тѣ неохотно си спомняха задълженията по договора и заявяваха на мѣстното население, че никога не ще изпразнятъ вече земитѣ до Вардара.

Въ завладѣните земи сръбските войски започнаха солидно да се укрепяватъ и укрепленията имъ се строяха винаги съ огледъ за да се противопоставятъ на едно настѣпление отъ българска страна. А това ставаше въ момента, когато българската армия сама стоеше срещу главните турски маси на Чаталджа и Булаиръ.

Подъ диктовката на Русия въ договора между България и Сърбия бѣ предвидено, че България ще помогне на Сърбия съ всичката си военна сила, ако последната бжде нападната отъ Австрия. Австро-Унгарското правителство по неизвестни за насъ пжтища скоро узна, че съюзътъ е насоченъ срещу Австрия и поведе енергична борба за разтурянето му. При преговоритѣ въ Лондонъ и отъ изнесенитѣ въ печата на дветѣ страни прекекания, австрийската дипломация схвана, че отношенията между българи и сърби не сж добри, че взаимната неотстъпчивостъ още повече ги изостря и че ако тя се продължи до край, въоръжения конфликтъ, съ който ще се тури край на балканския съюзъ, е неизбеженъ. Затова тя се мжчеше всячески да подхранва тази неотстъпчивостъ. Следъ като даваше да се разбере, че българските претенции се намиратъ за основателни, Австрия направи всичко, за да тласне сърбитѣ къмъ Македония. Тя съ жаръ защитаваше интереситѣ на новсъздадената Албанска държава и сполучи да привлече на своя страна почти всички велики сили. Интим-

ната ѝ мисъл при това бѣше да се отнеме отъ Сърбия всѣка надежда за изходъ на Адриатическото море. Даже и Шкодра бѣ отнета отъ Черна Гора, за да не би и сърбитѣ да я използватъ. Сърбитѣ по този начинъ изгубиха всички очаквани придобивки на западъ, станаха още по-неотстъпчиви въ Македония и повдигнаха вече открито въпроса за ревизията на договора, въ който не бѣ предвидено създаването на самостоятелна Албания.

Сръбското правителство настояваше да се започнатъ преки преговори между дветѣ страни по ревизията на договора и разпредѣлението на земитѣ на спорната зона. Но българското правителство, робъ на една политика на чувства, се надѣваше на европейското обществено мнение, настояваше за точното изпълнение на договора и допускаше арбитражъ само по въпроса предвиденъ въ сѣщия договоръ (спорната зона). Намѣсто да се заематъ сериозно съ разрешението на въпроса, и дветѣ правителства го дадоха въ ржцетѣ на неотговорни фактори. Въ печата на дветѣ страни се повдигна нечувано остра полемика, която раздухваше вреждата между двата народа. Силната македонска емиграция въ България, която и попреди често се налагаше на правителствата по македонския въпросъ, раздухваше тази словесна борба съ всички възможни средства. Отъ пресата въпроса се пренесе въ парламентитѣ на дветѣ страни, и тамъ изпъкна още по-ясно непримиримостта на дветѣ правителства ужъ подкрепени отъ своитѣ народи.

Но догдето нашето правителство търсѣше своитѣ хиляди доводи за да доказва правотата на своето становище, почти отъ никого неоспорвана, сръбското усилено заработи върху създаването на една сила, съ която да подкрепи своитѣ претенции. Щомъ се убеди, че съ доводи не ще убеди България за ревизията на договора, то потърси съюзъ съ Гърция, която сѣщо очакваше голѣми затруднения съ България по опредѣление на границата.

3. България и Гърция.

Балканския съюзъ дойде тъкмо на време, за да спаси нова Гърция, която следъ несполучливата Гръцко-Турска война въ 1897 година преживѣваше последнитѣ дни на своето политическо съществуване. Тя бѣше толкова разслабена вътрешно, че не можеше да използва затрудненията на Турция въ Триполи и да си присъедини освободения съ чужда намѣса островъ Критъ. Но когато се започнаха преговоритѣ за сключването на Балканския съюзъ, гръцкото правителство пакъ успѣ да избегне въпроса, за автономията на Македония. То предвиждаше, че въ една война съ Турция всичката тя-

жестъ ще падне върху сърби и българи, а за Гърция се изисква само повече ловкостъ, за да използва добре победата. Съ хитро протакане преговоритѣ до последния решителенъ моментъ, то запази за гръцката армия свобода на действията.

Въ сключения договоръ не бѣха предвидени границитѣ между дветѣ държави, ако турцитѣ бждатъ изгонени отъ Македония, но гръцкото правителство настоятелно искаше това, като опредѣляше своето искане неясно и желаше повече Солунското пристанище да остане на Гърция. Българското правителство подѣржаше, че хинтерланда на Солунъ, е населенъ съ компактна маса българи и пристанището трѣбва да принадлежи на България. Цѣла дивизия получи второстепенното назначение да бърза да влезе въ Солунъ преди гръцката армия, съ цель да се подкрепятъ нашитѣ претенции.

Както при предварителнитѣ преговори, тъй и по-после гърцитѣ предлагаха да се опредѣлятъ поне основнитѣ начала, по които ще стане разпредѣлението на отнетитѣ отъ Турция земи. Тѣ предложиха даже една граница, която да минава западно отъ Кавала, по Боздагъ, Беласица планина, Демиръ Хая, Крушево, Охридското езеро, Адриатическия брѣгъ южно отъ Валона. Българското правителство ясно виждаше, че центъра на гръцкитѣ претенции е Солунъ. Ако то бѣ отстъпило пристанището, гърцитѣ може би сѣщо щѣха да отстъпятъ отъ своитѣ максимални искания. Но отстъпката не бѣ направена своевременно. По-после българското правителство изтъкваше грамаднитѣ усилия, които се вложиха следъ прекъсване преговоритѣ и продължаване на войната срещу Турция. Колкото основателенъ да бѣше този доводъ спрямо гръцката армия, която вече бездействуваше, ние изпущахме изъ видъ, че гръцкия флотъ презъ всичкото време на първото примирие и до края на войната блокираше Дарданелитѣ и ни обезпечаваше една нова база на Дедеагачското пристанище, чрезъ което се продоволствуваха нашитѣ армии при Чаталджа.

За да не дадатъ никаква помощъ за борба съ турцитѣ на тракийския оперативенъ театъръ, гърцитѣ придадоха голѣмо значение на нищожния укрепенъ пунктъ Янина и насочиха голѣма частъ отъ своята армия тамъ. Останалитѣ гръцки войски бѣха оставени въ Македония и започнаха постепенно да се разпространяватъ североизточно отъ Солунъ съ очевидното намерение да окупиратъ земитѣ, за които гърцитѣ претендираха. Нейде съ хитростъ, нейде съ сила, гърцитѣ изтласкаха постепенно нашитѣ незначителни гарнизони и проникнаха чакъ въ долината на Струма. Това проникване се спрѣ едва когато се сключи мира съ Турция и освободи-

нитъ изподъ Одринъ наши войски започнаха да се прехвърлятъ въ Македония. Тукъ станаха нѣколко въоръжени стълкновения, въ които взеха участие значителни сили и отъ дветъ страни и които показаха на турцитъ, че ще има усложнения въ междусъюзническитъ отношения и че тѣ не трѣбва да бързатъ съ демобилизацията на своята армия.

Нашата неотстъпчивостъ и еднаквитъ интереси сближиха гърци и сърби. Еднакво заплашени отъ българската опасностъ, дветъ правителства започнаха преговори и на 19 май 1913 г. въ Солунъ бѣ сключенъ гръцко-сръбски съюзъ, насоченъ противъ България, съ който вече се разтуряше балканския съюзъ. Нашето правителство подозираше съществуването на този съюзъ, но неможа да се добере до по-положителни данни по него.

Въ общи черти съюзния договоръ съдържахше следнитъ точки:

1) Дветъ страни си гарантиратъ взаимно владенията. Ако едно отъ дветъ кралства бжде нападнато безъ предизвикателство отъ негова страна, тѣ ще си помагатъ взаимно съ всичкитъ си въоръжени сили и винаги ще сключватъ миръ заедно.

2) Когато ще се дѣлятъ земитъ отъ турската империя, които ще бждатъ отстъпени на балканскитъ държави, дветъ страни нѣма да се споразумяватъ по отдѣлно съ България. Тѣ ще си помагатъ взаимно и ще се съгласяватъ помежду си за териториалнитъ си искания, споредъ означенитъ въ договора граници.

3) Дветъ страни ще си помагатъ, за да не допускатъ да се вмѣкне между тѣхнитъ владения западно отъ Вардара друга държава. Общата граница между Сърбия и Гърция ще бжде: южно отъ Охридското езеро, презъ средата на Преспанското езеро, с. Рахманли, водоѣла между рѣкитъ Черна и Мъгленица, 3 к. м. южно отъ гр. Гевгели.

4) Границата между България и Сърбия трѣбва да бжде отъ Гевгели по р. Вардаръ, Боймия дере, р. Крива Лъкавица, р. Брѣгалница, р. Злетовска, върхъ Руень. Границата между Гърция и България ще бжде Гевгели, Давидово, до Бѣласица планина, право на югъ отъ Кукушъ, северно отъ моста Орлякъ на р. Струма, презъ езерото Тахино, по р. Ангиста до морето, източно отъ залива Лефтера. Тѣзи граници сж опредѣлени за равновесие на тритъ държави и на основание действителната окупация.

5) Ако България не се съгласи на тѣзи граници, ще ѝ се предложи да се предостави спора на арбитражъ отъ великитъ сили. Ако ли тя откаже и се опита съ сила да наложи своитъ искания, то дветъ страни тържествено се задължаватъ да си помагатъ съ всичкитъ си въоръжени сили и да сключатъ следъ това миръ непременно заедно.

6) Веднага следъ подписване на договора ще се сключи военна конвенция, за да се осигурятъ средства за военна защита.

7) Ще се сключи специална конвенция, за да се обезпечи на Сърбия свободенъ търговски излазъ презъ солунското пристанище.

8) Следъ войната, генералнитъ щабове на дветъ страни ще се споразумѣятъ, за да увеличатъ паралелно военнитъ си сили.

9) Следъ войната ще се сключи митническа конвенция между дветъ страни.

10) Договорътъ е таенъ и ще важи за 10 години.

4. България и Румъния

България, Сърбия и Гърция не считаха Румъния за балканска държава. Тѣ даже не я поканиха да влезе въ балканския съюзъ, защото той се сключи подъ покровителството на Русия, която действуваше въ случая като пълномощница на съглашението. Румъния, макаръ и номинално, смѣташе се привързана къмъ държавитъ отъ противната групировка и още повече ѝ ставаше неудобно да участвува въ съюзъ насоченъ противъ тѣхъ (Австрия). Нѣколко пѣти нашето правителство предприема нерешителни опити за преговори, но румънското все намираше поводъ да ги отложи, давайки да се разбере, че то принадлежи къмъ съюза на централнитъ сили, които ще се противопоставятъ на една война срещу Турция.

Презъ лѣтото на 1912 година, нашето правителство на ново повдигна въпроса за поведението на Румъния при една война срещу Турция. Румънското правителство, безъ да поема нѣкакъвъ ангажиментъ, заяви, че то не би се противопоставило на една акция отъ страна на балканскитъ държави. Когато събитията, се развиятъ преговоритъ могатъ да се подновятъ и тогава всички спорни въпроси между дветъ правителства лесно ще бждатъ разрешени така че и дветъ страни да останатъ доволни.

Румънското правителство по този начинъ обещавахе неутралитетъ, но подказваше, че ще иска компенсации и че тѣ ще бждатъ за смѣтка на България. Нашата дипломация стори грамадна грѣшка, като не действуваше предъ Румъния отъ името на Балканския съюзъ и като не се помъжи да свърже по конкретно споразумение и да сключи договоръ, който да обвързва отъ една страна Румъния, а отъ друга Балканския съюзъ, а не България. Затова презъ време на балканската война неутрална Румъния не се противопостави на изнасянето храни и военни материали презъ нейна тери-

тория и чрез Кюстендженското пристанище за Турция. А когато войната изглеждаше свършена и нашия делегат на път за Лондон се отби в Букурещ, румънското правителство ясно заяви непоколебимото си решение да иска от България компенсация за неутралитета си, за равновесието на балканитѣ и за куцовласитѣ в Македония. Тази компенсация по после се оформи така: България да отстъпи на Румъния една значителна ивица земя в най-плодородната част на Добруджа, като новата граница се прокара северно от Добрич и Балчикъ. Намѣсто да насочва румънскитѣ искания къмъ балканския съюзъ, нашето правителство продължи самостоятелно преговоритѣ и бѣше склонно на удовлетвори частъ отъ тѣзи искания, като отстъпваше на Румъния гр. Силистра и частъ отъ морския брягъ при Мезалия. Напразно нашето правителство очакваше да бждатъ защитени българскитѣ интереси отъ Русия. Наистина съществуваше една военна конвенция отъ 1902 година, споредъ която България се задължаваше при една общоевропейска война да даде въ разпореждането на руската главна квартира всичкитѣ си въоръжени сили, срещу което Русия гарантираше цѣлостта на България. Но въ началото на Балканската война руския пълномощенъ министъръ въ София съобщи, че тази конвенция не е въ сила. Въ сжщностъ това бѣше единъ несериозенъ международенъ актъ, подписанъ само отъ военнитѣ министри на България и Русия. Сега, когато Румъния повдигаше въпроса да ѝ се дадатъ чисто български земи, Русия даде маршалски жезълъ на ромънския кралъ за участието му въ обгадата на Плевенъ, а на нашето правителство се дадохъ съвети да бжде по-отстъпчиво. Въпроса за възнаграждение румънския неутралитетъ бѣ отнесенъ въ една международна комисия въ Петербургъ, която го разреши въ благоприятенъ смисълъ за България, като на Румъния се даваше само града Силистра.

Но следъ сключването на Лондонския миръ, когато сърби и гърци решиха да действуватъ заедно противъ България, тѣ виждаха, че Румъния може много да имъ помогне, защото цѣлата ѝ непокорната армия стои въ тила на нашитѣ войски действащи въ Македония. Тѣхни агенти скрити задъ ромънски държавници, общественици, професори, журналисти употребяваха неимоверни усилия, за да подготвятъ общественото мнение за борба противъ България. На множество градски митинги и събрания, гдето първо мѣсто държеше учащата се младежъ, се говорѣше, че румънския неутралитетъ не е възнаграденъ, че следъ грамаднитѣ успѣхи на съседа, Румъния се залушва, че балканското равновесие е разрушено въ вреда на Румъния. Митингитѣ завършваха всѣкога съ воинствени викове противъ България и шумни демонстрации, които влияеха на народната маса и на ръководнитѣ

фактори, Кралъ и правителство. Румънската преса всѣки денъ ставаше по враждебна спрямо България и изкусно подклаждаше демонстрациитѣ. Забележително бѣ, че никога тази преса не повдигна гласъ срещу балканския съюзъ, а всички нападки се отправяха къмъ България.

Българската дипломация остана глуха на тѣй бързо развивашата се румънска враждебностъ. Тя не направи нищо, за да реагира противъ нея и да ѝ даде друга посока. Напротивъ, съ неоправдана неотстъпчивостъ или неназримъ отстъпки тя спомагаше на сръбскитѣ и гръцки интриги и тласна Румъния въ редоветѣ на нашитѣ врагове.

Румънското правителство искаше да си запази до край свободата на действие и затова не пожела да се свърже още въ началото въ единъ съюзъ съ гърци и сърби. Но когато обяви общата мобилизация, то изпрати въ сръбската главна квартира въ Скопие помощника на началникъ штаба на армията, за да се запознае съ общото положение на сръбската армия и да уговори общия планъ за действие. Тукъ на 23 юний се взе решение щомъ гърцитѣ достигнатъ до Горна Джумая и сръбитѣ Царево село, да се започне общо настѣпление отъ всички страни срещу София.

Въздржането на Румъния да влезе още отъ началото въ общия съюзъ противъ България може да се обясни още и съ натиска на Австрия. Както видѣхме австрийската дипломация бѣше заловила здраво борбата за разтурянето на балканския съюзъ и гиждѣше всѣхъ успѣхъ само въ войната между съюзницитѣ. Затова презъ май мѣсець, австрийския пълномощенъ министъръ въ Букурещъ даде да се разбере, че Австрия е готова даже и съ сръжиие въ ржѣе да брани България. Разбира се, че това изявление е имало за целъ само да направи българското правителство по-решително, за да предприеме войната, като не се бои отъ Румъния.

5. България и Турция.

Недоразуменията съ сърби и гърци създаваха грижи на нашата главна квартира още преди атаката на Одринската крепостъ. Съществуваше опасностъ да бждемъ нападнати отъ съюзницитѣ, догдето нашата армия е ангажирана на тракийския оперативенъ театъръ. Затова главната квартира се мъчеше да внуши на правителството, че трѣбва да сключи миръ съ Турция, като ѝ се направятъ известни отстъпки и следъ това веднага да се почне прехвърлянето на армитѣ на западната граница. Но следъ прехвърлянето на армитѣ на Одринъ, ние започнахме да се готвимъ за атаката на Чаталджанската укрепена позиция и принудихме Турция да иска примирие. Въ Лондонъ се започнаха нови преговори, при които нашитѣ делегати се

показаха още по-неотстъпчиви. Подъ натиска на великите сили, турците подписаха унизителен мир. Честолюбивите младотурци, които бяха поели властта с платформа да сключат по-добър мир, бяха окончателно компрометирани. Но те не се отчаяха, а употребиха всичката си енергия за да отложат демобилизацията и да подготвят една силна армия, способна да се намеси в борбата между съюзниците, която те подозираха. Както всекога и сега в Турция изникнаха нови политически личности с силни характери, които с жар поеа ръководството на политиката и армията, като успяха да убедят народа, че несправедливия мир лесно може да бъде отхвърлен.

След като неможа да наложи демобилизацията на турската армия, нашето правителство тръбваше да направи всичко, за да има на своя страна довчерашия враг. Младотурците биха се задоволили и с най-малката придобивка, която да закрепил разклатеното им положение и да повдигне авторитета им пред народа. Със нищожни отстъпки ние можехме много лесно да противопоставим един турско-български съюз на сръбско-гръцкия. Но нашите ръководни фактори пакъ изпаднаха под влиянието на чувствата. Те предполагаха, че такъв съюз не би се погледнал добре от европейското обществено мнение и смътаха, че неутралитета на Турция е обезпечен с Лондонския договор за мир, сключен с участието на великите сили. Въ сжщност този договор не запрещава на Турция да воюва, и тя не нарушаваше международното право, ако с нова война потърси поправка на несправедливите граници, които пакъ с война ѝ се наложили в Лондон.

6. Участието на Русия въ спора.

Следъ намѣсването на Русия въ Балканския съюзъ, последния стана всеевропейски актъ. Дветѣ политически групировки въ Европа се борѣха вече за надмощие въ него, като бѣха дали мандатъ по на една велика сила да ръководятъ работата спрямо Балканския съюзъ. Отъ Тройния съюзъ най-заинтересованата бѣ Австрия, а отъ Съглашението — Русия.

Руското правителство подценяваше дадените отъ България жертви въ войната съ Турция и по всички въпроси се отнасяше по-благоклонно къмъ Сърбия. То гледаше само да запази съюза, за да го използва по-нататъкъ при една общеевропейска война. Затова когато Сърбия открито поиска ревизия на договора, то не влѣзе въ ролята си на помирителъ, а направи едно сериозно предупреждение на нашето правителство, за да го сплаши и принуди къмъ отстъпки. Въ

изпратената по този случай нота се казва, че руското правителство е загрижено отъ изострените спорове по разграничението между българи, гърци и сърби; ако България се скара съ съюзниците си, Румъния може да я нападне въ тила и турците могатъ да подновятъ войната; ако избухне братоубийствена война, то ще гледа само своите интереси, затова най-напредъ да се обуздае печата, а следъ това нашия министъръ-председателъ да се срещне съ този на Гърция и Сърбия за взаимно споразумѣние. България, обаче, неможеше да започне преговори за ревизия на договорите, защото въ такъвъ случай те падаха и неможеха да ѝ служатъ за база.

Предложението на руското правителство да се демобилизиратъ едновременно войските на всички съюзници, за да се избѣгне въоръжения конфликтъ, бѣ възприето веднага отъ гърци и сърби, които по този начинъ щѣха по-сигурно да задържатъ завладѣните помимо договора земи. България отказа да приеме това предложение, а когато то биде повторено, нашето правителство подъ диктовката на главната квартира предложи следните съвсемъ неприемливи условия за демобилизацията: 1) Сърбите предварително да изпразнятъ земите, които се падатъ намъ по договора; 2) Ако това не стане, всичките велики сили да гарантиратъ, че Сърбия ще изпълни договора; 3) България да съсредоточи въ Македония толкова войски, колкото иматъ тамъ гърци и сърби заедно.

Въ това време нашето правителство се колебаеше между войната и мирното разрешение на спора, стоеше безъ планъ и получаваше вдъхновение или отъ воинствената преса, или отъ скитащите се изъ София патриотари или отъ главната квартира, която желаше войната и се мъчеше да дава насока на държавната политика. На 15 май сръбския министъръ-председателъ държа въ Скупщината речъ за необходимостта да се ревизира договора, като мотивира тази необходимостъ съ казаните по-горе мотиви на сръбското правителство, а именно, че сърбите сж помагали на България да завладѣе Одринъ и Одринския вилаетъ, когато въ договора не е предвидено увеличението ѝ въ тази посока.

Въпреки воинственото настроение въ обществото, нашето правителство търсѣше начинъ за мирно разрешение на спора, а когато видѣ, че войната ще се наложи, министъръ-председателя реши да жертвува правителството, което бѣ сключило оспорваните договори и подаде оставката на цѣлия кабинетъ. Очаквайки да се завърне отъ Лондонъ председателя на Народното събрание, той се срещна съ министъръ-председателя на Сърбия въ Цариградъ, гдето се взе решение да се действува за мирно изглаждане на спора, като се устрои още една среща на тримата министри-председатели въ Солунъ. Тази среща, както ще видимъ по-нататъкъ, неможа да се състои.

Глава III.

Поводъ за войната.

Срещата между двамата министри председатели не успокси общественитѣ мнения на двѣтѣ страни. Духоватѣ отъ день на день стааха по-непокойни. Политическитѣ вестници въ Бѣлградъ и София злобно се нахвърляха единъ срещу другъ и заплашваха своитѣ правителства, ако тѣ отстъпятъ. Въ България всички политически течения, като никога, се обединиха въ името на една идея — изпълнението на договора отъ Сърбия. Войната срещу бившитѣ съюзници вече открито се проповѣдаше отъ всички вестници. Тази вестникарска кампания ставаше съ знанието на правителствата. Нашето правителство и главната квартира можеха резъ цензурата да обуздаятъ войнственитѣ гласове, но тѣ не сториха това, защото бѣха усвоили тактиката — съ заплашване да направятъ противниците по-отстъпчиви.

Тѣй новото българско правителство постепенно бѣ въвлѣчено въ войнствената политика: то смѣташе да действува решително и енергично за изпълнение на договора. При неостъпчивостта на Сърбия, явно бѣше, че се стига къмъ война между бившитѣ съюзници. Руския царъ изпрати тогава едентична телеграма до държавнитѣ глави на Сърбия и България, съ която ги каи да се обърнатъ къмъ него за разрешение на спора и ги предупреди, че ще бжде най-голъмо престъпление противъ славянството, ако предизвикатъ братоубийствена война. Но бѣше вече късно. Сръбската военна лига предложи на правителството си да се даде ултиматумъ на България, и ако тя не изпълни сръбскитѣ искания, да се използва силата на Гръцко Сръбския съюзъ и да се нападне. Боейки се отъ отговорностъ, сръбското правителство едвамъ успѣ да отклони това искане на всенната лига, като се надѣваше, че България не ще се удържи и първа ще започне войната.

На 9 юни въ София трѣбваше да се събере короненъ съветъ, който да обсъди положението. Трѣбваше да се разгледатъ следнитѣ две решения:

1) Да се даде на Сърбия ултиматумъ за изпразване прилежащитѣ на България земи по договора и въ случай на отказъ, да се почнатъ веднага военнитѣ действия;

2) Да се приеме предложението на руското правителство, да отпътува Министъръ-председателя за Петербургъ, гдето съвмѣстно съ тѣзи на Сърбия и Гърция да разрешатъ въпроса за демобилизацията на съюзнитѣ армии, следъ което да се дочака решението на договорниятъ арбитъръ — Руския царъ. Но на коронния съветъ не се взе нито едно отъ тѣзи радикални решения. Слабохарактерността на нашитѣ държавници подсказа най-неподходящото средно решение: телеграфира се на нашия пълномощенъ министъръ въ Петербургъ да покани Руския царъ, въ срокъ отъ 7 дена да се произнесе по спорния въпросъ между България и Сърбия, като пакъ се подържаше, че Македония трѣбва да бжде окупирана отъ нашитѣ войски. Обиденъ отъ ултиматума руския царъ заяви, че Русия отъ сега нататъкъ не желае да участвува въ Сръбско-Българския споръ. По този начинъ, следъ като се отказваме отъ преки преговори съ съюзницитѣ, ние си затворихме вѣжъ къмъ мирното разрешение на въпроса, къмъ единствения посредникъ — Русия.

При такава забъркана дипломатическа обстановка, нашата главна квартира, която непреставаше да се мѣси въ дипломатическата борба, реши да помогне на дипломацията съ армията, нѣщо което е противъ правилата за водене на войната. Главнокомандующия заповѣда да се почне ненадейно настѣпление противъ сърби и гърци съ цель:

1) Да се подигне до известна степенъ духа на нашитѣ войски и да започнатъ тѣ да гледатъ на досегашнитѣ ни съюзници като на врагове; 2) Предъ опасността да се почне война между съюзницитѣ, да накараме руската политика да побърза съ разрешаването на въпроса, вмѣсто да го прогата; 3) Съ силнитѣ удари, които ще нанесемъ на противницитѣ си, да ги накараме да бждатъ по-сговорливи и по-отстъпчиви; 4) Понеже оспорваме земитѣ, които тѣ сега заематъ, то съ силата на оржжието да завземемъ каквото можемъ, догдето европейскитѣ сили съ намѣсата си спратъ нашата военна акция.

Нападението трѣбваше да стане ненадейно, безъ предварително обявяване на войната, което не се понрави на рцаря-български войникъ. Нашитѣ втора и четвърта армии настѣпиха, но щомъ правителството узна за това, още на следния день, 18 юний, заповѣда да се прекратятъ военнитѣ действия, което имаше гибелно послѣдствие за по-нататѣшнитѣ операции. Защото веднѣжъ започната отъ насъ войната, сърби и гърци нѣмаха интересъ да я прекратятъ, преди да бждатъ въ състояние да ни диктуватъ миръ, съ който да се признаватъ всички тѣхни искания. Обезпечени съ склучения въ Со-

лунъ съюзъ, тѣ очакваха съ нетърпение да бждатъ нападнати, за да иматъ на своя страна общественото мнение въ Европа. А тѣ бѣха готови за войната още преди да ги нападнемъ. Въ сръбската главна квартира имаха готова напечатана прокламация на кралъ Петра за обявяване война на България. За такава непрекъснато ратуваше и военната лига. Тѣ съ радостъ посрещнаха обявата на войната, не толкова защото чувствуваха своята сила и превъзходство, а защото бѣха увѣрени въ намѣсата на Румѣния и Турция. Тукъ още веднажъ ще подчертаемъ, че гърци и сърби не биха действували тъй самоувѣрено и не биха били тъй неотстъпчиви, ако ние бѣхме успѣли да привлечемъ на своя страна поне само Турция, ако не и Румѣния.

Започната при тѣзи условия, войната за насъ водѣше къмъ неуспѣхъ. Защото нашата четвърта армия получи заповѣдь „да атакува най-енергично“, но „безъ да се увлича въ продължителенъ бой“, което ще рече — да водимъ война, безъ да воюваме. На четвърта армия е поставена целъ да завладѣе спорна територия, когато основната целъ на всѣка война, споредъ военната наука, е да се сломятъ моралнитѣ и материалнитѣ сили на неприятеля.

Започната тъй инцидентно, за насъ войната трѣбваше да се води само съ четвърта и втора армии, а останалитѣ ни — първа, трета и пета армии трѣбваше да бездействуватъ, защото тѣ нemoжеха да навлѣзатъ въ сръбска територия, щомъ като войната не е официално обявена.

Глава IV.

Военната мощъ на дветѣ страни.

1. България

Всичката тежестъ на втората война срещу Турция падна изключително върху плешитѣ на българската армия. Току що бѣха завършени военнитѣ действия на тракийския оперативенъ театъръ и армията, която очакваше демобилизация трѣбваше да се прехвърли въ Македония и на западната ни граница. Загубитѣ още отъ първата война не бѣха попълнени. Въ боеветѣ и въ борбата съ лютата зима много войници бѣха убити, ранени и заболѣха, така щото, частитѣ останаха въ много слабъ съставъ. Главната квартира разполагаше съ всички допълняющи дружини, въ които отъ 7 месеца се обучаваше последния наборъ за 1913 година. Но въпреки дългото обучение, подготовката на тѣзи войници не бѣше добра, защото въ допълняющитѣ части нѣмаше добри и достатъчно кадри. Нѣкои войници още не бѣха стреляли съ пушка. Понеже сега не се предвиждаше воюване съ Турция, главната квартира посегна и на запаснитѣ войници турци, които още не бѣха повикани подъ знамената, а повиканитѣ изпълняваха тилова служба.

Попълването на частитѣ съ войници се извършва въ периода на съсредоточението. Затова новодошлитѣ войници нѣмаха време да се опомнятъ и постепенно да се втегнатъ въ походния и боевъ животъ. Тѣ създаваха много грижи на своитѣ началници, които предпочитаха частитѣ имъ да останатъ въ намаленъ съставъ, отколкото да се попълватъ тъй набързо и нередовно. Поради ненужната прибрзаностъ, допълняющитѣ части не отиваха да попълватъ частитѣ за които бѣха предназначени, а попадаха въ съвсемъ нови части, а това бѣше едно сериозно неудобство при възприетата у насъ териториална система за попълване.

Пакъ за възместване на загубитѣ и за попълване новоформиранитѣ части, бѣ предприета неумѣстно строга анкета на болнитѣ и раненитѣ войници, въ всички болници на царството. Недооздравели болни и ранени войници, подофицери

и офицери бѣха повърнати въ своитѣ части. Тѣзи хора отслабиха армията намѣсто да я засилятъ, защото при първитѣ несподи на бѣйния животъ, ранитѣ имъ се разредиха, тѣ изпълниха полскитѣ полници и лишиха войската отъ лечебни средства. Независимо отъ това, тѣ трѣбваше наново да се евакуиратъ за лекуване въ вътрешността на царството и затрудниха много подвоза.

Оставаха непопълнени грамаднитѣ загуби отъ офицери и подофицери, защото презъ всичкото време, догдето траеше войната съ Турция, такива не се готвѣха. Особено се чувствуваше липсата отъ подофицери, защото много отъ тѣхъ паднаха въ боеветѣ, а най-добритѣ останали живи, бѣха произведени въ офицери.

Нашата главна квартира имаше слабостъ къмъ импровизирано формиране на нови организационни единици. Освенъ формиранитѣ наново Македоноодринско опълчение, 10. и 11. дивизии, следъ свършване войната съ Турция бѣха формиранни две и половина нови дивизии: 12. (59. 60. и 61. пех. полкове), 13. (62. 63. и 64. пех. полкове) и отдѣлната бригада (65. и 66. пех. полкове). Тѣзи новформиранни части погълнаха голѣма частъ отъ недостатъчнитѣ кадри на другитѣ дивизии и значително понижиха бойната стойностъ на последнитѣ. Въ помощъ на администрацията въ Македония, бѣха формиранни 10 полски ескадрона, които нѣмаха никаква бойна стойностъ, но които главната квартира смѣташе за бойни единици.

Подъ знамената бѣха повикани младежитѣ между 20 и 26 години въ новоприсъединенитѣ земи. Отъ тѣхъ се формираха пакъ три нови бригади: Серската (67. и 68. пех. полкове); Драмската (69. и 70. пех. полкове) и Одринската (71. и 72. пех. полкове). И тѣзи новформиранни бригади погълнаха голѣма частъ отъ кадритѣ на старитѣ части, по една дружина за всѣки полкъ. За формирането и обучението си тѣзи нови части разполагаха само отъ единъ до три месеца. Нѣкои отъ войницитѣ имъ трѣгнаха на война безъ да сж хващали пушка. Макаръ да мразеха враговетѣ и да горѣха отъ желание да се срещнатъ съ тѣхъ тѣзи необучени части неможеха да изпълнятъ една сериозна бойна задача. При това, намѣсто да се вкаратъ въ състава на онѣзи наши армии, които имаше да изпълняватъ по-второст пенни задачи, Серската и Драмската бригади бѣха оставени противъ гърцитѣ, гдето трѣбваше да водятъ трудната подвижна война. При първитѣ още по-сериозни боеве, тѣ се разбѣгаха и уалѣкоха съ себе си и добритѣ си кадри, които бѣха загубени за армията.

Изброенитѣ формирования на нови части показваше, че нашата главна квартира се стремѣше повече къмъ голѣми количества войници и части, безъ да държи смѣтка за качеството. Още въ първитѣ бойни действия стана ясно, че въпроса би билъ по-добре разрешенъ, ако следъ попълването

на старитѣ части биха се образували солидни допълняющѣ части задѣ всѣка армия и следѣ всѣки сериозенѣ бой загубитѣ се попѣлваха. Тѣй, новитѣ части погѣлнаха много кадри и всичкия ни запасѣ, а следѣ първитѣ ожесточени боеве, частитѣ започнаха да намаляватѣ числото на дружинитѣ си, защото нѣкои дружини останаха съ по 100 — 200 войника и безѣ нито единѣ офицерѣ. Така, нѣкои полкове, които бѣха дали по една дружина за формиране на новитѣ части, после сами се преформираха и останаха съ две или съ по една дружина.

При формиране на голѣмитѣ войсковѣ единици, новитѣ условия наложиха да имаме още една — 5. армия, но главната квартира погледна леко на този организационенѣ въпросѣ. Старитѣ 4 армии, които въ деветмесечната война изнекоха на плещитѣ си най-жестоки сражения, имаха вече една бойна традиция, съ която частитѣ имѣ се гордѣеха. Тѣзи армии бѣха почти разформирани и дивизиитѣ, които влизаха въ състава имѣ се прѣснаха изѣ новоформираниѣ армии, безѣ никаква ограническа връзка помежду си. Освенѣ това много бригади 1/5, 1/3, 2/4, 1/10, 3/7 бѣха отдѣлни от своитѣ дивизии и влѣзоха въ състава на армиитѣ, като самостоятелни бригади. Съ тритѣ си бригади останаха само 2. и 8. дивизии. Отдѣлнитѣ бригади мѣчно устройваха своя тилѣ, макарѣ да имѣ се даваше съответна частѣ от административнитѣ обози, и неможеха да дадатѣ онази бойна работа, която даваха въ състава на своята дивизия.

Вишитѣ началници на българскитѣ армии бѣха поставени безѣ да се дѣржи смѣтка за бойната имѣ дейностѣ презѣ време на войната срещу Турция.

Командующитѣ първа и трета армии, генералитѣ Кутинчевѣ и Димитриевѣ които рѣководѣха операциитѣ въ Тракия и дѣбиха добѣръ опитѣ за водене подвижната война, бѣха поставени заедно съ армиитѣ си на второстепеннитѣ операционни театри: Княжевацѣ и Нишѣ за командване на втората армия бѣ оставенѣ генералѣ Ивановѣ, който рѣководѣше операциитѣ при Одринѣ, а за командующѣ най-важната — четвѣрта армия си остана генералѣ Ковачевѣ, който въ войната срещу Турция командуваше Родопския отрядѣ, а сега, следѣ смѣната на кабинета, бѣ назначенѣ и за воененѣ министѣръ. Двойното му качество на политическо лице и командирѣ, го накара още въ началото на военнитѣ действия да се обърне съ телеграма до министерския съветѣ да прибегне до интервенция къмѣ великитѣ сили.

Въ време на съсродоточаването, нѣкои отѣ нескорострелнитѣ батареи бѣха превѣоржени съ скорострелни оръдия, отнети отѣ турцитѣ. Но тѣзи нови батареи нѣмаха достатѣчно бойни запаси. При разпредѣлението на артилерията между армиитѣ, не се дадоха на всички планински батареи.

А полската артилерия следваше задѣ дивизиитѣ си, макарѣ на последнитѣ да предстоеше действие въ съвсемѣ планинска мѣстностѣ. Въ такѣвъ случай полската артилерия е повече тежестѣ, отколкото помощница на пехотата.

И тѣй нашата главна квартира използва всички ресурси, съ които разполагаше за усиление на армията, но при това използване, тя обрѣщаше внимание повече на числото на войницитѣ и числото на войсковитѣ части, а не на тѣхното качество. Отѣ приложената таблица се вижда, че за войната съ бившитѣ ни съюзници, ние разполагаме съ 296 дружини, 48 ескадрони, 186 батареи, а общата численостѣ само на полевата ни армия възлизаше на около 350 хиляди.

Нашата армия бѣше изморена отѣ деветмесечната война съ Турция, за която никой не предполагаше да бѣде тѣй дълготрайна. Войницитѣ съ жадностѣ следяха провлечанитѣ Лондонски преговори и неуспѣхитѣ се отразяваха зле върху нервитѣ на неспокойнитѣ бойци. Прекъсването на тѣзи преговори подкопа скончателно вѣрата въ рѣководителитѣ на нашата политика. Втората война съ Турция се отдаваше на неспособността на нашето правителство да я предотврати, макарѣ съ отстъпки отѣ нашитѣ максимални искания. Недоразуменията между съюзницитѣ, чрезѣ печата достигнаха до войската. Войницитѣ виждаха, че въпреки понесенитѣ жертви, България ще бѣде ошетенa и нѣма да получи най-добрата частѣ отѣ Македония. Тѣ предвиждаха нова война, последвана отѣ нови нескончаеми преговори, които отлагаха деня на демобилизацията и завършването по домоветѣ. Тѣгата за домашнитѣ по силно завладя войнишката душа, когато частитѣ преминаха презѣ отечеството, безѣ да могатѣ войницитѣ поне за малко да се отбиятѣ въ своитѣ домове. Колѣбанията на правителството и неумѣлата вестникарска борба затъмни войнишкия разумѣ и подхранваше чувствата и страститѣ. Войницитѣ схващаха, че цѣлѣ свѣтѣ е повдигнатѣ срещу насѣ, схващаха безпомощното положение, отпаднаха духомѣ и заговориха за своята умора отѣ войната.

Още едно обстоятелство спомогна да се е понижи още повече духа на народа и армията: на 1 юний катастрофално землетресение въ областѣта около Търново и Горня Орѣховица разруши много кѣщи, въ чиито развалини останаха затрупани много хора. Нашия народѣ не е суевѣренѣ, но онѣзи които агитираха между войската, използваха природната стихия и сочеха това народно бедствие, като предсказание за лошия край на войната, която би се започнала. Войницитѣ отѣ тѣзи краища бѣха силно разтревожени и началницитѣ имѣ ходатайствуваха да имѣ се разреши нѣколкодневенѣ отпускъ, за да видятѣ своитѣ домашни и да помогнатѣ за подслоняването на пострадалитѣ. Частитѣ, които

Боевъ съставъ на българската армия

	Дивизии	Дружини	Батареи			Ескадрони	
			Полски	Планински	Тегли		
1. Армия	5. пех. дивизия	14	8	3	—	—	
	9. пех. дивизия	16	6	2	—	—	
	отъ 4 и 26 к. пол.	—	—	—	—	2	
	Всичко. . . .	30	14	5	—	2	
2. Армия	3. пех. дивизия	16	12	—	—	—	
	11. пех. дивизия	11	6	—	—	—	
	1/10 бригада	8	3	—	—	—	
	Серска бригада	8	4	—	—	—	
	Драмска бригада	8	4	—	—	—	
	въ армията	6	—	3	5	10	
	Всичко. . . .	57	29	3	5	10*	*) Жандармски ескадр.
3. Армия	1. пех. дивизия	16	12	—	—	—	
	5. пех. дивизия	12	6	1	—	—	
	13. пех. дивизия	12	6	—	—	—	
	Конна дивизия	—	1	—	—	13	
	въ армията	—	—	—	5	4	
	Всичко. . . .	40	25	1	5	17	
4. Армия	2. пех. дивизия	22	9	—	—	—	
	1/3 бригада	8	3	—	—	—	
	2/4 бригада	8	3	—	—	—	
	7. пех. дивизия	21	14	—	3	—	
	8. пех. дивизия	22	9	—	—	—	
	М. О. опълчение	15	2	9	—	—	
	въ армията	3	—	8	3	6	*) Опълчен. дружини въ приморски-тъ гарниз.
	Гарнизонъ Солунъ	1	—	—	—	—	
	Всичко. . . .	100	40	17	6	6	
5. Армия	4. пех. дивизия	14	12	—	—	—	
	12. пех. дивизия	12	6	—	—	—	
	Одринска бригада	8	3	—	—	—	
	отъ 3/5 бригада	4	—	—	—	—	
	въ армията	—	—	6	—	3	
	Всичко. . . .	38	21	6	—	3	

	Дивизии	Дружини	Батареи			Ескадрони	
			Толски	Планински	Тегли		
Общъ рез	6. пех. дивизия	16	6	—	—	—	
	Всичко. . . .	16	6	—	—	—	
Укр. пич.	Опълчен. дружини	5	—	—	—	—	
	Креп. артилерия*)	—	—	—	—	—	*) околъ 44 стари орж-дия
Срещу Турция	Всичко. . . .	5	—	—	—	—	
	2/10 бригада	8	3	—	—	—	
Срещу Турция	отъ 7. дивизия	1	—	—	—	—	
	отъ 4. дивизия	2	—	—	—	—	
	отъ конна бригада	—	—	—	—	9	
	Всичко. . . .	11	3	—	—	9	
	А всичко. . . .	297	138	32	16	47	

имаха войници отъ пострадалата област останаха съ половината си съставъ и така започнаха войната.

Прибързаното съсредоточаване сжщо намаляваше бодростта на войскитѣ. То се извършваше безъ огледъ на умората отъ войната, безъ да се обръща внимание на носталгията, която бѣ обладала войнишкитѣ души. Влаковетѣ бързо преминаваха презъ роднитѣ мѣста на войниците, безъ да се даде възможностъ на последнитѣ, поне да се видятъ съ своитѣ домашни. Гаритѣ гъмжеха отъ навалица, жени, деца, старци, които по цѣли недѣли чакаха да мине влака съ тѣхнитѣ близки. Тѣ искаха съ очитѣ си да видятъ, че близкитѣ имъ войници сж живи и здрави. Излѣзли бѣха по гаритѣ дори и онѣзи, чиито мжже, синове, бащи бѣха останали за винаги на бойнитѣ полета: едни съ гола надежда пакъ да ги видятъ, а други да узнаятъ нѣкаква подробностъ по тѣхното загинване и да се утешатъ.

Но влаковетѣ следваха своя пжтъ по разписанието и спираха съвсемъ за малко по гаритѣ. Войницитѣ слизаха отъ вагонитѣ, изгубваха се между тълпата и съ лудо тичане търсѣха своитѣ близки. Най-твърдитѣ често побеждаваха жела-

нието си да останат повечко време между тях и се качаха пакъ на вагонитъ съ наведена глава; други несъзнателно се увличаха въ разговоръ, пропускаха влака да замине и следъ това се качаха на следващитъ ешелони и пречеа на правилната служба въ влаковетъ. Трети, озлобени противъ безчувственното началство, съзнателно оставаха въ селото си за нѣколко деня, въпреки строгостта на закона и убеждението че се нарушава изпълнението на дълга къмъ отечеството.

Главната квартира можеше да съобрази своитъ заповѣди за съсредоточаването съ психологията на нашия войникъ. Това предизвикано безредие, това безполезно харчене на моралнитъ сили би се избѣгнало, ако на минаващитъ презъ отечеството войски се дадѣше единъ краткъ отпускъ. Нѣколко дневниятъ отпускъ на войницитъ можеше да се организира така отъ шаба на армията, че да не се бърка на превозването, да се обезпечи безопасността на държавата и да се неутрализира и неуместния страхъ на главната квартира отъ чуждо нахлуване.

Агенти на сърби и гърци сновяха между нашитъ войски и прѣтѣха всичко, за да убиятъ желанието имъ за нова война. Най-после, вследствие прибързаното съсредоточение, частитъ бѣха лишени отъ обозитъ си и неможеха да устроятъ свои тѣлѣ. Въ страшнитъ лѣтни горещини между зле храненитъ войски започна пакъ да върлува страшната холера съ смъртностъ до 90%.

Всичко това способствуваше за отпадане на дисциплината. Малкото останали офицери, сами изморени, едвамъ удържаша своитъ части. Въ нѣкои части нетърпеливитъ войници не изпълниха заповѣдитъ на своитъ началници. Главната квартира започна ежедневно да изпраща заповѣди, напоени съ политическото възбуждане на управници и народъ, съ които смѣташе да повдигне духа на войскитъ, за да се изкара до край започнатото народно дѣло. Но получаваша се обратни резултати: намѣсто позиви къмъ патриотизмъ, изморенитъ войници очакваха да имъ се съобщи какъвъ годе политически успѣхъ, който да предотвратява войната, да води къмъ демобилизация, или най-после да обезпечаватъ успѣха при една наложена ни отъ противникитъ война.

Когато главната квартира поиска да узнае какъвъ е духа и настроението на войскитъ, нѣкои старши началници не съобщиха всички случаи на упадъкъ на дисциплината въ тѣхнитъ части, но всички единодушно заявиха, че войницитъ сѣ просто измжчени отъ прекарването въ тревоги бездействию, че неизвестността ги още повече измжчва и че най-

после тѣ горятъ отъ желание да бждатъ по-скоро демобилизирани. Това показваше, че схващанията на войската се отличаваха отъ тѣзи на ръководнитъ фактори.

Армия съ такова настоение не може да нанася бързи и решителни удари. А главната квартира, безъ да обърне внимание на това военно обстоятелство, започна войната по единъ планъ, който изискваше именно такива удари. Следъ първитъ неуспѣхи, обаче, нашия войникъ се стресна: неправилното разпредѣление на силитъ даде на гърци и сърби леки успѣхи. Но амбициранитъ войници съ своята храбростъ поправиха грѣшката на главното командване. Краткитъ отбранителни боеве бѣха толкова упорити, кръвопролитни и нашитъ врагове дадоха толкова жертви, че скоро настѣпателниятъ имъ духъ бѣ свършено сломенъ, а грѣцката армия бѣ предъ прага на пълненъ разгромъ. Упоритостта на нашитъ войски бѣше такава, че тамъ гдето действаха отдѣлни наши дружини или полкове, неприятелитъ изчисляваха силитъ имъ на дивизии или армии. Това се вижда отъ изнесенитъ до сега документи въ сръбския и грѣцки печатъ.

2. Враговетъ на България.

Сърбия остана съ сжитъ въоръжени сили, съ които започна войната съ Турция. Всичкитъ дивизии първи и втори позивъ бѣха привлечени въ Македония, като само Дринската дивизия втори позивъ остана въ Битолско и Новопазарско, за да държи въ покорностъ неспокойното и недоволено отъ сръбската окупация население.

Състава на дивизиитъ си остана сжщия. Малкитъ загуби бѣха попълнени отъ излишнитъ запасни и нови набори. Следъ това, пакъ останаха запасни които неможеха да се помѣстятъ въ дивизиитъ и тѣ образуваха 6 „прекобройни“ полка, на които се дадоха въпоследствие разни самостоятелни задачи. Отъ войницитъ трети позивъ наново бѣха формирани една и половина дивизии, на които се даде второстепенна задача, да охраняватъ частъ отъ старата Сръбско-Българска граница. Нека отбелѣжимъ, че за формирането на тѣзи нови части сръбската главна квартира не посѣга върху кадритъ на действующата армия, както това стори нашата.

Въ помощъ сърбитъ получиха една Черногорска дивизия отъ 4 бригади, по 4 дружини всѣка и 2 планински батареи. Тази дивизия, като частъ отъ милиционната Черногорска армия, въ никой случай не може да се равнява на сръбската, защото почти нѣмаше обози и артилерия и бѣше съвсемъ неподготвена за подвижната война. Сръбската главна квартира имаше това предъ видъ и въ началото на войната, Черногорската дивизия бѣ оставена въ общия резервъ въ Ско-

тие и бѣ употребена само въ атаката на Калиманската позиция, гдето тя даде извънредно много жертви, а останалитѣ живи войници почти се разбѣгаха.

Освенъ това, формирана бѣ и една бригада доброволци, която сжщо нѣмаше никаква бойна стойностъ и сжщо бѣ оставена въ Скопие.

Общата численостъ на сръбската армия достигаше около 350 хиляди, заедно съ черногорската дивизия, която броеше около 10 хиляди души.

Сърбитѣ завършиха войната съ Турция още презъ ноември 1912 г. По-после сръбската армия действуваше само съ частъ отъ силитѣ си въ помощъ на черногорцитѣ при Шкодра и на нашата втора армия при Одринъ. Останалитѣ войски почиваха, или извършваха гарнизонната служба изъ македонскитѣ градове и села, като пречеа на населението да се сношава съ България, или да манифестира своитѣ български чувства. Частъ отъ войницитѣ бѣха пуснати въ отпускъ за почивка и да помагатъ въ полскитѣ работи въ отечеството, а останалитѣ работѣха усилено върху подготовката на театъра за война срещу България.

Въ Сърбия и между армията непрекъснато се проповѣдваше, че България желае да ограби всичкитѣ придобивки отъ сръбскитѣ победи. Надценявайки дадената ни помощъ и своитѣ заслуги въ войната срещу Турция, сръбската интеллигенция смѣташе, че договора не трѣбва да се изпълнява и че борбата за владението на цѣла Македония трѣбва да се води до край. Тази борба усърдно и отъ сърдце се проповѣдваше отъ водачитѣ на сръбския народъ и армия. Но народната маса остана индеферентна къмъ тѣзи проповѣди. Масата схващаше положението повече съ сърцето си, предущаше грамаднитѣ жертви, които трѣбва да се дадатъ при въоръженъ конфликтъ съ България и не пламна съ пламъка на своитѣ водачи. Щомъ забелѣжи това, фанатичното сръбско офицерство, сплотено въ тайната организация „Черна ржка“, започна усилена работа за повдигане духа на войската. Ежедневно на войницитѣ се повтаряха „нечуванитѣ юначества“ на сръбската армия при Куманово, Прилепъ, Битоля, Одринъ и Шкодра. Сръбската сила, способностъ и непобедимостъ се превъзнасяха, заслугитѣ на съюзницитѣ нарочно се умаловажаваха, та простата маса да смѣта, че сръбската армия е победила Турция и затова всички завладени територии трѣбва да принадлежатъ на Сърбия. Похода на малкитѣ отряди презъ Албания за Шкодра се сравняваха съ преминаването презъ Алпитѣ на великитѣ полководци Карлъ Великий, Анибалъ, Напалеонъ.

Презъ лѣтото, сръбската армия бѣше горда, вѣрваше въ своята сила и започна войната съ страшна упоритостъ. Но следъ първитѣ неуспѣшни атаки въ долината на Брѣгалница,

простия войникъ видѣ грамаднитѣ жертви и въ него силно заговори чувството на самосъхранението. Искусственното въодушевление изчезна. Стана ясно, че сръбскитѣ войници не желаятъ да воюватъ повторно за Македония. Съ това нежелание можемъ да си обяснимъ, защо сръбската армия неможа да предприеме и доискара нито една сериозна операция.

Боенъ съставъ на сръбската армия

	Дружини	Ескадрони	Батареи
I армия			
Дунавска дивизия 2 позивъ	12	1	6
Дунавска дивизия 1 позивъ	16	2	9
Моравска дивизия 2 позивъ	12	1	6
Шумад. дивизия 1 позивъ	16	2	9
Конната дивизия	—	16	2
Всичко:	56	22	32
II армия			
Дивизия трети позивъ	12	—	3
Бригада трети позивъ	8	—	3
Тимошка дивизия 1 позивъ	16	2	9
Шумад. дивизия 2 позивъ	12	1	6
Всичко:	48	3	21
III армия			
Дринска дивизия 1 позивъ	16	2	9
Моравска дивизия 1 позивъ	16	2	9
Тимошка дивизия 2 позивъ	12	1	6
Отъ трети позивъ	3	—	—
Всичко:	47	5	24
Резервъ			
Черногорската дивизия	16	—	2
Доброволческа бригада	8	—	—
6 прекобройни полка	24	—	—
Всичко:	48	—	2
Или, всичко:	199	30	79

Гърция взе най-слабо участие въ войната срещу Турция. Следъ падането на Янина, гръцката главна квартира имаше на разположение достатъчно време за попълване загубитѣ и за довършване организацията си. Гръцката армия остана въ сжщия съставъ, какъвто имаше въ войната срещу Турция. Отъ излишнитѣ запаси бѣ формирана една допълняюща дивизия, отъ която се попълваха загубитѣ на частитѣ следъ всѣки сериозенъ бой. Обозитѣ на частитѣ бѣха добре стжкмени за действия въ планинска мѣстность, а за подвозване отъ пристанищата до обозитѣ на частитѣ, бѣха доставени много камиони.

Боенъ съставъ на гръцката армия

	Дружини	Ескадрони	Батареи	
Въ Македония				
1 дивизия	9	1/2	6	Евзони
2 дивизия	9	1/2	6	
3 дивизия	9	1/2	6	
4 дивизия	9	1/2	6	
5 дивизия	9	1/2	3	
6 дивизия	9	1/2	3	
7 дивизия	11	1/2	3	
10 дивизия	6	1/2	3	
Конна бригада	—	8	1	
Всичко	71	12	37	
Въ Епиръ				
8 дивизия	8	1/2	3	
9 дивизия	9	1/2	—	
Всичко	17	1	3	
Или всичко	88	13	40	

Гръцката главна квартира непропушаше нищо за моралната подготовка на армията за бждещата война. На голѣма частъ отъ войнитѣ бѣ даденъ отпускъ за почивка. Чрезъ андартитѣ тя създаде множество инциденти и въоръжени стълкновения съ нашите малочислени гарнизони въ южна Македония. Тѣзи инциденти ловко се използваха отъ гръцката преса за умаловажаване българската воинственостъ

и сила, а платената чуждестранна преса не пропускаше нито единъ отъ тѣзи случаи, за да представи българитѣ като не-
лоялни съюзници. Всичко това подхранваше патриотическиятъ
чувства на гърцитѣ и подготвяше народа и армията за близ-
ката борба.

Общата численность на гръцката армия въ юний месецъ
достигаше около 170 хиляди. Тя бѣше отпочинала и готова
за най-сериозни операции. Постигнала лесни успѣхи въ вой-
ната срещу Турция, тази армия доби едно превратно понятие
за самата война. Главна квартира, началници и войници не-
можеха да предвидятъ трудноститѣ и жертвите на новата
война и затова бѣ имъ лесно да се решатъ пакъ да вою-
ватъ. Неблагоприятното разпредѣление на нашитѣ сили даде
въ началото на войната голѣми успѣхи на гръцката армия,
но по после, следъ множеството упорити боеве, тя започна
боязливо да се оглежда назадъ, виждаше затрупания съ
жертви трудно изминатъ пътъ и не само изгуби настѣпател-
ния си духъ, но безъ особенъ натискъ отъ наша страна по-
върна назадъ, овладяна отъ грозна паника.

* * *

Румъния остана до край върна на своето първоначално
схващане, да се намѣси въ войната по-после, за да има сво-
бода за действията си. Румънското правителство объяви обща
мобилизация на 20 юний и въ опредѣления седмодневенъ
срокъ, частитѣ бѣха готови за походъ. Запаснитѣ се явяваха
охотно, защото мобилизацията и войната се проповѣдваше
още отъ пролетѣта, а отъ друга страна всички смѣтаха, че
има да се направи само една военна разходка изъ разорж-
жена България. Необяснимо е защо румънското правителство
мобилизира цѣлата армия, когато своята интервенция то мо-
жеше да извърши и съ много по-малки сили.

Мобилизацията на румънската армия се подготвяше
цѣли 10 месеца и въ материално отношение тя бѣше на-
пълно готова, но духа на тази армия не бѣше високъ. Об-
щата мобилизация вкара въ частитѣ цѣлия базиранъ поти-
снатъ икономически румънски народъ, за който отечестве-
нитѣ идеали бѣха безразлични. Но интелигенцията, водачитѣ
на народа и армията, бѣха готови на жертви, за да се смаже
въздигаща се България и да се присъединятъ къмъ Румъния
повече български земи. Общата численность на мобилизира-
ната румънска армия достигаше около 500 хиляди, като се
смѣтаатъ и етапнитѣ войски.

* * *

Турция сполучи да отложи демобилизацията на своята
армия, за която настояваха въ Лондонъ всички съюзници.

Боенъ съставъ на румънската армия

	Дружини	Ескадро- ни	Батареи
<i>Въ Добруджа</i>			
5. пехотенъ корпусъ	28	8	24
3. резервна дивизия	8	—	5
31. резервна бригада	4	—	—
Всичко	40	8	29
<i>Срещу София</i>			
1. пехотенъ корпусъ	28	8	24
2. пехотенъ корпусъ	28	8	24
3. пехотенъ корпусъ	28	8	24
4. пехотенъ корпусъ	28	8	24
1. резервна дивизия	8	—	5
2. резервна дивизия	8	—	5
33. резервна бригада	4	—	—
1. конна дивизия	—	24	2
2. конна дивизия	—	16	2
Всичко	132	72	110
Или всичко	172	80	139

Турското правителство не демобилизира нито единъ войникъ.
Напротивъ, отъ неизчерпаемиятъ източникъ, Мала-Азия, бѣха
повикани запасни за попълване загубитѣ на Чаталджанската
и Булаирската армии. Съ свойственната имъ енергия, младо-
турцитѣ се заловиха да организиратъ тѣзи армии така, че
тѣ да бждатъ въ състояние да предприематъ настѣпление
за обратно отнемане на частъ отъ изгубенитѣ земи. Артиле-
рията бѣ запряната съ добри нановореквизирани коне, обо-
зитѣ бѣха реорганизираны. Чаталджанската армия бѣ раздѣ-
лена на три: центъръ и две крила, какъвто бѣше традици-
онния турски боенъ редъ. Всѣка отдѣлна армия имаше при-
близително по два и половина корпуса, или всичко около
250 хиляди. Турската армия не можеше да се счита за измо-
рена отъ несполучливата война, защото сега тя бѣ попъл-
нена отъ нови войници, които не бѣха участвували въ ката-
строфалнитѣ сражения около Лозенградъ и Люле-Бургасъ.

Тази армия лесно можеше да се поведе въ настъпление за възвръщане на частъ отъ изгубенитѣ земи, особено свещенния Одринъ.

Обща таблица за въоръженитѣ сили на коалицията срещу България

	Дружини	Ескадрони	Батареи	Общо число
Сърбия	199	30	79	около
Гърция	88	13	40	
Румъния	172	80	139	
Турция	162	24	54	
Всичко	621	147	312	
България	297	47	186	

Глава V

Театъръ на военнитѣ действия

Военнитѣ действия презъ юний и юлий 1913 год. се развиха на 80 — 100 километра, отъ дветѣ страни на демаркационната линия между армиитѣ на съюзницитѣ. Линията започваше отъ устието на р. Тимокъ, вървѣше по граничната линия до върха Руенъ на Осоговската планина, а отъ тамъ по р. р. Злетовска, Бръгалница, гр. Щипъ, Дойранъ, Кукушъ, Негованъ, ез. Тахино, р. Ангиста, Кавала и по бѣломорския бръгъ до устието на Марица. Дължината на района отъ Дунава до Бѣло море е повече отъ 500 километра.

Цѣлия районъ е повече планински, особено въ северната и средната му части.

Високитѣ планински вериги, които собствено съставляватъ и пълнятъ театъра по посока отъ северъ на югъ, сж следнитѣ:

1) Западната старопланинска верига (Връшка-чука, Каджбозката, Св. Николската, Чипровската и частъ отъ Берковската планини) по билото на която върви граничната линия. Западнитѣ и южнитѣ ѝ склонове се спускатъ полегато къмъ долинитѣ на р. р. Тимокъ и Нишава, а източнитѣ и севернитѣ — стръмно и терасовидно достигатъ Дунавската равнина. Средна височина на веригитѣ достига до 1,700 м., а средна широчина (между Кула — Зайчеръ) 15 километра.

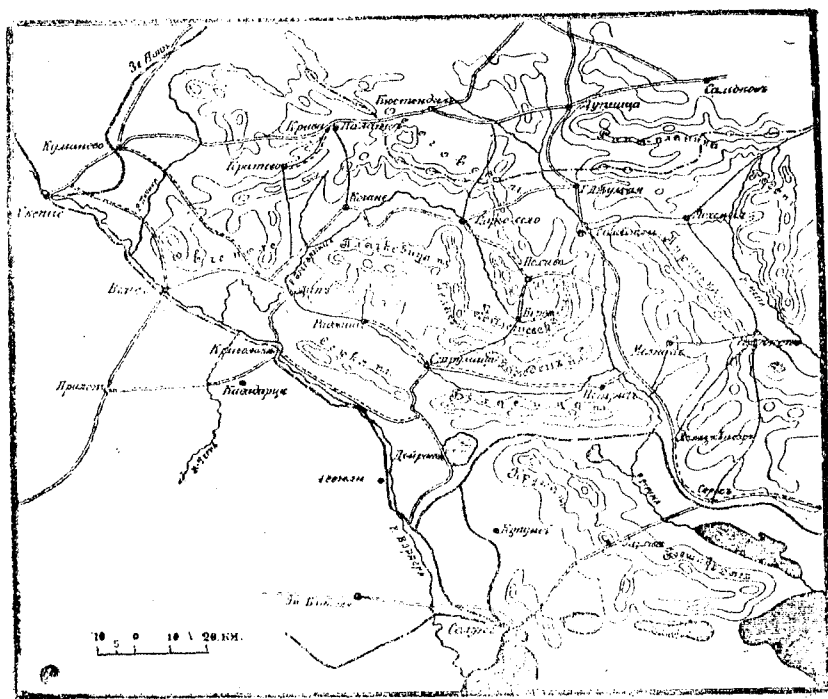
2) Единъ клонъ отъ Мирочъ планина, която запълва пространството между р. Морава и Тимокъ — въ Сърбия. Той образува северната страна на Драгоманския проходъ въ България, подъ името „Видличъ планина“. Другъ клонъ прескача Нишава и подъ името „Суха планина“ въ Сърбия, достига къмъ върха Руй (Трънско) България.

3) Североизточния клонъ на Орбелоса запълва граничното пространство на северъ отъ върха Патарица до Нишката котловина. Дветѣ планински бърда отъ този клонъ подъ името „Власина планина“ и „Влашка планина“, образуватъ границата между България и Сърбия. Средната абсол. височина на веригата достига до 1,300 м.

4) Юго-източния клонъ на Орбелоса изпълва пространството между Деве-баирската седловина, върха „Патарица“,

Българска Морава и р. Струма. Дължината на хребета е около 35 километра, средна височина 1,300 м. По билото на планината минава граничната линия. Източният разклонения на тази верига образуват твърде пресечена и мъчно проходима мъстност, наречена Крайще. Този край от цялия театър е слабо населен, беден и много непроходим. Села почти няма. По стръмните склонове на планините сж пръснати множество колиби, въ които живѣят по нѣколко семейства, които се препитаватъ съ земледѣлие и скотовѣдство.

5) Западните и югозападните склонове на Обрелоса подъ имена: Доганица, Ключъ и Козякъ — сж по кжси и допиратъ до долините на р. Българска Морава, р. Пчиня и Прешовската седловина въ Македония. Последната седловина е единственъ удобенъ проходъ отъ Македония за Сърбия. Въ жгъла, гдето се съединяватъ сръбската, българската съ бившата турска граница, се издига в. „Пагарица“ (1673 м.).

Главния театър на войната.

6) Осоговската планина лежи северно отъ Македония; по билото ѝ минава бившата турско-българска гранична

линия. На северъ тя е ограничена съ Кюстендилската долина, а на югъ съ р. Брѣгалница. Средната широчина на планината е около 35 клм.; средната дължина около 50 клм., а средната ѝ височина е около 1900 м. Върха Руенъ (2253) въ България се издига като колосаленъ куполъ надъ Кюстендилската котловина, а на западъ въ Македония върха Султанъ тепе — достига височина 2108 м. Северните склонове сж кжси, стръмни, доста гористи и разцепени съ много долища, по които текатъ притоците на р. Струма. Южните и западните склонове сж сравнително безлесни, по-полегати, спущатъ се дълбоко въ Македония до долините на рѣките: Пчиня, Вардаръ и Брѣгалница и обравуватъ Кочанското високо хълмодоліе — (Овче-поле).

7) По на югъ сж средно-македонските планини, които скачени една за друга образуватъ зигъ-загъ между коритата на р. Струма и Вардаръ и достигатъ Бѣло-море. Между тѣзи скалисти планини има плодородни дълги рѣчни долини, наведени ту къмъ Вардара, ту къмъ Струма. Първата успоредна планина е Плачковица. Между Осогова и Плачковица е голѣмата и населена Брѣгалнишка долина, наведена слабо къмъ Вардара. Плачковица има остъръ, равенъ гребенъ и е покрита почти до върха съ гора, Северните ѝ поли стръмни се спущатъ къмъ р. Брегалница, а южните сж полегати, гористи и изрѣзани отъ долинки. Източната ѝ частъ се снишава, завива на юго-изтокъ и подъ името Огражденъ планина допиратъ стръмно до р. Струма, а на северъ подъ името Голакъ планина допиратъ до р. Брѣгалница. Средната ѝ дължина е около 80 клм., а средната ѝ широчина — около 30 клм. Политѣ и долините сж гжсто населени.

8) Бѣласица планина почва отъ вливането на р. Брѣгалница въ Вардара, върви на югъ по край коритото на Вардара, (Серка планина), като образува източната страна на прохода Демиръ Капия; после завива на изтокъ, става вече по-висока и по тѣсна и опира стръмно до р. Струма при Рупелския проходъ. Северните ѝ склонове сж стръмни и покрити съ гжсти гори, а южните сж по-полегати и рѣдко заселени. Бѣласица планина е свързана съ Плачковица отъ къмъ западъ съ невысокото бърдо Благуша планина. Между Плачковица и Бѣласица планини е голѣмата и добре населена долина на р. Струмица наведена къмъ р. Струма.

Средната дължина на планината е около 100 клм., а средната широчина около 20 клм. Тя е слабо населена и проходима по опредѣлени пътеки. Средната ѝ височина достига до 1300 м.

9) Кара-Дагъ е скопчена съ Бѣласица посредствомъ ниската седловина Дова-Тепе (279 м.). На западъ планината се опира чрезъ прекъснати върхове и седла подъ разни имена съ последните тѣснини на р. Вардаръ—Циганска Клисурса

(Гюменджа), като загражда отъ северъ Солунското поле. Между тѣзи върхове и Бѣласица е красива котловина, на дъното на която лѣжи кржглото Дойранско езеро, което излива водитѣ си въ Вардара, чрезъ единъ скалистъ тѣсенъ проломъ. На изтокъ отъ пролома, планината подъ имена Круша и Бешигъ Дагъ достига до Бѣло море, при Орфанския заливъ. Планината е средно-висока около 900 м., съ полегати склонове, поради което тя е населена дори до върховетѣ си. Тя дѣли Серското отъ Солунското полета.

10) Отъ Рила планина на югоизтокъ се спущатъ две дълги и високи планински вериги: Пиринъ изпълня най-източната частъ на Македония отъ долината на р. Струма до Родопитѣ, а западнитѣ Родопи — пълнятъ западна Тракия. И дветѣ вериги подъ разни имена се спущатъ на югъ до Бѣло море. Пиринъ е висока, съ алпийски характеръ, планина, съ остъръ грѣбнакъ, която спуща гориститѣ си поли стрѣмно къмъ рѣката Места на изтокъ и къмъ рѣката Струма — на западъ, до като достигне купенообразния връхъ Али Ботушъ. Отъ този връхъ планината се разклонява и върви на югъ съ две вериги: едната въ югозападна посока подъ име Шарлия опира до Серското поле, а другата — въ югоизточна посока подъ име Бозъ-Дагъ, загражда отъ северна страна Драмското поле и стрѣмно доближава коритото на р. Места.

11) По край самия морски брѣгъ, на изтокъ отъ Орфанския заливъ, се издига отдѣлна планинска верига — Кушница (Парнаръ-Дагъ). Тя върви успоредно на Бозъ Дагъ, минава северно отъ Кавала и въ Саржшабанско се свързва съ планината Бозъ Дагъ.

12) Западно-Родопската планинска верига се отдѣля между изворитѣ на рѣкитѣ Марица и Места, пълни голѣмото пространство между коритата на тѣзи рѣки въ западна Тракия и достига съ единъ отъ южнитѣ клонове Бѣло море, западно отъ гр. Дедеагачъ. Между южнитѣ поли на веригата и морето се простира плодородната Бѣломорска равнина.

Освенъ гореизброенитѣ главни плаиннски вериги, театъра се пресича съ кжси напречни не високи ридове, между които се образуватъ редъ котловини и хълмодолія, съ различни форми и размѣри.

Театъра е прорѣзанъ съ множество голѣми и малки рѣки, едни отъ които текатъ въ северна и южна посока, а други въ западна и източна.

Следнитѣ рѣки въ театъра иматъ военно значение:

1) Рѣката Тимокъ тече паралелно на западната старо-планинска верига, а въ долното си течение до вливането си въ Дунава става гранична рѣка между България и Сърбия. Презъ лѣтото е проходима.

2) Рѣката Нишава тече отъ ю. и. къмъ с. з. и при Нишъ се влива въ Морава. По долината ѝ минаватъ най-удобнитѣ пѣтища отъ България за долината на Морава.

3) Рѣката Струма събира водитѣ си отъ Витоша, тече презъ Радомирската и Кюстендилската котловини, преминава презъ Горно-Джумайското хълмодоліе и продължава между Пиринъ и Бѣласица, минава Рупелското дефиле, излиза въ Серското поле, гдето презъ Тахино езеро се излива въ Орфанския заливъ. Въ горното си течение рѣката е тѣсна и леко проходима, а въ средното и долното течение е доста широка и дълбока и е мжчно проходима вънъ отъ мостоветѣ. Презъ лѣтото водата ѝ намалява.

4) Рѣката Места тече между Пиринъ и западнитѣ Родопи, пресича източната частъ на планината Бозъ Дагъ и излиза въ Саржшабанско. Въ горното си течение, въ Разложко, тя е проходима въ всѣко време, а на югъ отъ Неврокопъ преминаването ѝ безъ мостове е трудно.

5) Вардаръ е най-голѣмата рѣка въ Македония. Нейното корито обхваща цѣла средна Македония. Събира водитѣ си отъ Шаръ-планина, преминава презъ Скопското поле, гдето става доста пълноводна и мжчно проходима. Въ средното си течение, отъ Скопско до Гюменджа, тя приема три голѣми притоци: Пчиня, Брѣгалница и Черна. Въ долното течение рѣката тече презъ Солунското поле, разлива се на широко и почти нигде не може да се прегazi до вливането ѝ въ Солунския заливъ. Отъ гр. Велесъ на югъ по рѣката могатъ да плуватъ салове.

6) Рѣката Българска Морава събира водитѣ си отъ Скопска Черна гора, тече по посока обратна на р. Вардаръ: презъ Врана, Нишкото поле, приема р. Нишава отъ изтокъ и Сръбска Морава отъ западъ и така вече уголѣмена достига при Смедерево—Дунава. Въ горното си течение рѣката е плитка и тѣсна и леко проходима, въ средното и долното си течение тя става пълноводна и трудно проходима.

7) р. Брѣгалница има горното си течение въ Малешевото и Пиянецъ. Тукъ е проходима вредъ. Средното ѝ течение обхваща Кочанската и Щипската долини.

Рѣкитѣ Пчиня, Брѣгалница и Струмица текатъ въ средната частъ на района, напречно между р. Вардаръ и Струма и по този начинъ улесняватъ сношението между долините на тѣзи рѣки.

Всички рѣки въ театъра иматъ хидрографическия си възелъ въ високитѣ планини, тѣ иматъ бързо течение и непо-стояненъ режимъ. Пролѣтъ и есенъ сж пълноводни, буйно текатъ и сж сериозно препятствие, а лѣтно време маловодни и леко прегазими на всѣкжде въ бродъ.

Театъртъ е прорѣзанъ напречно и надлъжъ съ доста много пѣтища и пѣтеки, обаче не всички сж удобни за дви-

жение на войски и тяжести. По главните операционни посоки има добри пътища, а по някои от тях минава железен път. Най-важните пътища са:

1) От Дунавската равнина през Св. Николския проход — за долината на р. Морава—Ниш и по-нататък към Прокупле—Куршумли или Бѐлград, или на юг към Куманово—Скопие. Шосеен път.

2) От Софийското поле през Драгоманската седловина за долината на р. Морава—Ниш. По тази посока минава железен път, който от Ниш се разклонява на с. з. към Бѐлград и на юг към Куманово—Скопие. По долината на р. Нишава минава удобно шосе.

3) От Софийското поле през Кюстендил, Деве-Баирската седловина за долината на р. Вардар—Куманово—Скопие, през Кочанския проход за Косово поле или Куманово—Скопие—Битоля или Скопие—Солун. По тази посока има железен път до граничното село Гюешево, а от там на запад върви удобно шосе.

4) От Софийското поле през Струмския (Кочарински) проход за Серското поле и по-нататък за Солун и Кавала. По сжщата посока минава удобно шосе.

5) От долината на р. Марица през Родопите, Юн-Дол, Якоруда, Неврокоп за Драмското поле минава междуселски път, който през прохода Гюрджикъ влиза въ Драмско, а от там за Кавала или Серес—Солун.

6) От долината на р. Марица през Хасково — Кърджали—Гюмюрджина за Кавала или Дедеагач върви удобно шосе.

Между тези пътища, през планинските вериги минават доста удобни проходи от които по важни са:

1) Връшко-Чукския проход — между Кула и Зайчар, минава държавно шосе.

2) Кадж-Бовазкия проход — свързва Бѐлоградчикъ съ долината на р. Тимек — обикновен коларски път. Следи от стар римски път.

3) Прохода Св. Никола — свързва Дунавската равнина съ долината на р. Морава. Минава удобно шосе.

4) Чипровско проход — свързва Чипровско съ Пирот. През него минава пътека.

5) През Влашка планина минава шосето Трън — Врабча за Цариброд или Суковския мост.

6) През Руй планина минава прохода Дъсчен-кладенец — свързва Трънската котловина съ долината на Морава, обикновен коларски път до границата, а въ Сърбия — шосе.

7) От Босилеград по долината на р. Любата, по северния склон на върха Патарица за гр. Враня. Въ Сърбия шосе, у нас обикновен и труден коларски път.

8) От Босилеград до р. Лесина за долината на Българска Морава, обикновен коларски труден път.

9) От Трън за Власотинци, през Власотинския проход минава шосе (Сърбия) и обикновен коларски път (България).

10) Прохода Черната скала, — свързва долината на р. Струма — Кадин мост и р. Брѐгалница въ Македония. Въ Македония изправно шосе, у нас обикновен коларски път.

11) Проходите през Влашина планина (Горно-Джумайско) — Клисуре, Звезгор и Момини Сълзи. Те водят от Горно-Джумая за долината на р. Брѐгалница, въ западна и южна посока. Първият от тях — Клисурския — е най-удобен, минава шосе, а другите два са трудни планински пътеки, които водят за с. Панчерево — гр. Пехчево — Берово — Хамзали — Струмица.

12) Дамянски проход, който свързва средното течение на р. Струмица съ долината на р. Вардар и Брѐгалница. През него минава удобен път — Щип — Радовиш за гр. Струмица — Петрич или Струмица—Дойран—Кукуш, или Струмица — Валандово.

13) Прохода Дова-Тепе свързва Серското съ Солунското поле, минава не удобна за кола пътека.

14) От Серес през планината Карадаг минава труден коларски път за Солун.

15) От Горно-Джумая през прохода Предѐл минава обикновен коларски път, който свързва Струмската долина съ Разлега, а от там през Неврокоп за Драмското поле, през прохода Гюрджикъ, или за Серес през Зърнево и Д. Броди.

През южната част на театъра минава железния път: долината на Марица—Дедеагач—Гюмюрджина—Драма — Серес — Демир Хисар — Дойран — Солун. По долината на р. Вардар минава железен път който свързва Солун съ Скопие, а от там един клон продължава на север за Куманово—Враня—Ниш—Бѐлград, а друг въ северозападна посока през Качанишкия проход за Феризович — Прищина — Косово поле, като спира въ Митровица.

По сжити посоки и през сжити пунктове минава и обикновен път — негде шосе, негде обикновен коларски. Всички гореизложени проходи, които прорѐзват билото на високите планински вериги се обхождат чрез планински пътеки, а въ полите на планините се свързват помежду си съ пътеки и обикновени коларски пътища. Най-много проходими са Краище, Пиринският и южно Родопският участък.

Описания театър е населен сравнително доста добре съ изключение на високите планински места. Най-добре и гъсто е населена средната част на устатка, а особено до Военна библиотека № 26.

лините и хълмодолитата между тях, гдето има по-големи селища с по-здрави постройки, пригодни за удобно разполагане на по-големи войскове части. Въ планините сж разпръснати множество колиби, които нѣматъ тактическо значение.

Климата въ театъра е умѣренъ. Населението е българско, което съчувствуваше на нашите войски. То се занимава съ земледѣлие и скотовѣдство, но изкарва продукти, които едвамъ задоволяватъ собствените му нужди. Войските неможеха да намѣрятъ нищо отъ необходимото имъ за преживѣване и всичко трѣбва да се подвозва отъ отечеството. По планините презъ лѣтото можеше да се намѣри само добра паша за добитѣка. Високите планини въ района правятъ рѣзка промѣна въ температурата презъ денонощието. Сжщо така често високите райони сутринъ биватъ забулвани отъ гъсти мъгли, които пречатъ на обзора. Въ описания театъръ военни действия сж възможни почти презъ цѣлата година. По нѣкога презъ лѣтото пада снѣгъ по високите планини.

Следъ първото примирие, войната съ Турция за гърци и сѣрби бѣ почти свършена. Тѣ имаха на разположение 5 — 6 месеца и ги използваха, както за да дадатъ почивка на своите войници, тъй и за подготовката на театъра на бъдещата война. Особено се усили тази подготовка следъ сключването на Гръцко-Сѣрбския съюзъ.

Гърците укрепяваха Солунъ и се стремѣха да създадатъ отъ това пристанище обширенъ укрепенъ лагеръ, на който да се опира цѣлата грѣцка армия при операциите си въ Македония. Освенъ това тѣхните предни части непрекъснато се окопаваха по гребените на Бешикъ-дагъ, Кушница, въ Правшишко и по р. Ангиста.

Сѣрбите усиливаха укрепените лагери Пиротъ и Нишъ, които затваряха посоките отъ България къмъ Стара Сѣрбия. Тѣхната армия, разположена задъ демаркационната линия, работѣше усилено върху създаването на една солидно укрепена позиция на Овче-поле, която продължаваше на северъ дори до границата при Кюстендилъ. Важенъ опоренъ пунктъ на фланга на тази позиция бѣше масива Султанъ-тепе, гдето укрепяването вървѣше най-усилено. Въ началото на юний, цѣлия масивъ бѣ избразденъ съ множество окопи, обградени съ телена мрежа. Като втора линия, преграждаща посоката отъ Кюстендилъ за Куманово и Скопие, бѣ укрепена солидно Страцинската позиция. Всички пѣтища въ тила на тѣзи позиции бѣха поправени и по тяхъ вече свободно можеше да се маневрира, даже съ полска артилерия. Освенъ това, на границата отъ Тимокъ до Султанъ-тепе бѣха преградени съ окопи всички достъпни посоки, като за укрепяването бѣше използвано и населението.

За разузнаване въ района на дѣйствието и далеко въ тила на нашите части, сѣрбите бѣха организирали широка шпионска мрежа, която даваше ценни сведения за групировката, премѣстванията на нашите части и за духа на войските ни. На много мѣста при отстъплението сѣрбски и грѣцки агенти повдигаха паника между войските и населението.

Нашата армия пристигаше въ района на съсредоточението изморена отъ тежките боеве при Одринъ и Чаталджа и отъ изморителните походи. Частите губѣха сили да организиратъ разстроения си тилъ и да преживеятъ. Тя неможеше веднага да се заеме съ подготовката на театъра за бъдещите военни действия. Наблюдателната и разузнавателната служби бѣха пренебрегнати почти отъ всички по-големи и по малки щабове. Нѣмаше една по-точна карта, а единствената карта 1/210000 не бѣше провѣрена и попълнена на самото мѣсто, не бѣха направени и специални рекогносцировки, за да се получи по-ясна представа за трудностите, които представляваше мѣстността въ района. Затова когато се почнаха военните действия, много части поведоха и полската си артилерия, която неможеше да вземе участие въ боевете, поради непроходимата мѣстность.

Не бѣха поправени и най-необходимите пѣтища въ тила, особено тѣзи задъ четвъртата армия. Голѣми щабове не знаеха проходимостта на пѣтищата и при отстъплението изпращаха полска артилерия и тежки обози по кози пѣтеки (Хамзали—Пехчево).

Вжтре въ страната само столицата бѣ слабо защитена съ 4—5 староаремски фортове и то само откъмъ западъ. А за отбраната на северозападна България се разчиташе само на слабите крѣгови позиции около Видинъ и Бѣлоградчикъ.

Изобщо българската армия нѣмаше достатъчно време, за да се огледа въ новата обстановка, въ която бѣ поставена да действува, и да подготви театъра на войната.

Глава VI

Планъ на войната. — Съсредоточение.

1. Планъ на нашите врагове.

Сърби, гърци и черногорци, след като разтуриха балканския съюз, сключиха другъ, насоченъ изключително противъ България. Главните точки на сключения помежду имъ договоръ бѣха: 1) Да се подържатъ взаимно, ако нѣкоя отъ тяхъ бѣде нападната; 2) Да не се споразумяватъ съ България по-отдѣлно; 3) Да запазятъ владенията си и да не допуснатъ България да се вреже между тяхъ. Понеже сърби и гърци владѣха фактически всички територии, за които претендираха, то тѣ имаше да водятъ една *отбранителна война*. Оставаше имъ да преценятъ, въ кои операционни посоки могатъ да бѣдатъ нападнати и какъ да преградятъ тѣзи операционни посоки.

Тѣ предполагаха, че като се убеди въ солидарността на новите съюзници, България ще се помири съ свършените факти и не ще настоява за изпълнение на договорите. Тѣ се надяваха, че ако България започне войната, незадоволената Румъния ще се намѣси въ тѣхна полза, за да предяви по голѣми искания срещу нея. Надѣваха се още, че и недоволната отъ Лондонския договоръ Турция, която държеше армията си мобилизирана, ще използва благоприятното положение, за да си възвърне частъ отъ изгубеното. Най-после тѣ смѣтаха, че България ще се побои отъ европейските велики сили, които въ Лондонъ ясно изказаха желанието си да се прекрати войната на Балканския полуостровъ, за да не стане причина за една общеевропейска война.

Следъ като прецениха изброените обстоятелства, сръбската и гръцка главни квартири възприеха най-възможното предположение за бъдещата война: като не се решава да предизвика общественото мнение на Европа, България ще защити своите искания, като не обявява война, а по досегашния начинъ, инцидентно ще се стреми да изтласква своите съперници изъ спорната зона, следъ което ще предостави въпроса въ ржцетъ на великите сили, или единъ арбитраженъ съдъ. Въ такъвъ случай отбраната на съюзниците бѣ

построена върху следната основна идея: *да се отбраняватъ на своите укрепени позиции задъ демаркационната линия; да се осуетятъ на тѣзи позиции първоначалните усилия на българската армия и да се дочака намѣсата на Румъния и Турция; ако българите се държатъ добре, то да се продължава отбраната; ако ли се укажатъ слаби да се контратакуватъ и преследватъ по най-важните операционни посоки за столицата, следъ заемането на която да се диктува мира.*

Сръбската главна квартира, следъ като възприе това предложение, основателно е смѣтала, че България не би по-ислила да наруши старата Сръбско-Българска граница. Затова тамъ бѣха оставени само незначителни и второразрядни войски. Цѣлата сръбска армия бѣ съсредоточена въ Македония (Овчо-поле), съ задача да не позволи на българската армия да прекрати опредѣлената демаркационна линия, която съвпаднаше съ сръбските претенции.

Отдѣлните сръбски армии бѣха съсредоточени по следния начинъ:

Втора армия — една дивизия първи и една втори позивъ, преграждаше посоката София, Пиротъ, Нишъ. Две силни групи отъ тази армия (около една и половина дивизии), съставени отъ трети позивъ, бѣха оставени на сръбско-българската граница — срещу Видинъ и Бѣлоградчикъ.

Първа армия — състояща отъ 2 дивизии първи позивъ, 2 дивизии втори позивъ и конната дивизия, бѣ съсредоточена на Овчо-поле и преграждаше най-важната операционна посока къмъ Скопие.

Трета армия — отъ 2 дивизии първи позивъ и една втори позивъ, бѣ съсредоточена на линията Щипъ—Кривопалакъ, по р. Вардаръ. Единъ отрядъ отъ нѣколко дружини трети позивъ заемаше гр. Гевгели и служеше за връзка съ гръцката армия.

Резервъ оставаха Черногорската дивизия и една бригада доброволци, които бѣха съсредоточени въ центъра—Скопие, отгдето можеха да се притекатъ на помощъ на една отъ трите армии, като използватъ желѣзния пѣть.

Отъ изброените сили виждаме, че сръбската главна квартира бѣ привлѣкла за действия въ Македония всички мобилизирани сили. Само Дринската дивизия втори позивъ не влиза въ състава на трите армии. Тази дивизия и нѣколко прекобройни полка бѣха оставени за гарнизони въ Битолско и Албания, гдето сръбите се бояха отъ възстания на недоволното отъ сръбския режимъ население.

Гръцката главна квартира, имаше предъ видъ отбранителна война, но поради нѣколко инцидентни сблъсквания съ нашитѣ предни части, бѣше изгубила важни стратегически пунктове (Круша Балканъ). Както въ войната съ Турция и тукъ гръцката предвидливостъ ясно изпъкваше. За да се спечели повече време, та да се види какъ ще се развиятъ събитията предъ сръбския фронтъ, гръцката армия бѣ съсредоточена непосредствено на северъ отъ Солунъ, въ една обща група, готова да действува настѣпателно по долината на Струма, или да отбранява Солунъ. Тукъ бѣха съсредоточени 1. 3. 4. 5. 6. 8. 10. дивизии и конната бригада. Осмата дивизия бѣ приготвена за десантни операции, а деветата бѣ оставена въ Епиръ, за борба противъ непокорното албанско население. Втората дивизия бѣ поставена въ Солунъ, за да плени нашия гарнизонъ тамъ отъ една дружина, следъ което се присъединяваше къмъ Главната група.

Тритѣ съюзнически армии се съсредоточиха на единъ грамаденъ фронтъ отъ 500 километра. Съсредоточението имъ напълно отговаряше на желанието временно да удържатъ спорнитѣ територии, догдето се намѣсятъ въ войната и дурги несъюзни държави. И наистина, ако нашата армия настѣпеше съ целъ да си отнеме териториитѣ за които претендираше, тя щѣше да срещне въ Македония главнитѣ маси на сръбската и гръцката армии, подкрепени и отъ по-незначителния имъ съюзникъ — Черна гора.

Но ако българската главна квартира пренебрѣгнѣше спорнитѣ територии и решеше да води война за окончателно смазване на своитѣ противници, та следъ това да имъ наложи да изпразнятъ тѣзи земи, то такова съсредоточаване водѣше къмъ страшно поражение. Ако нашата армия нахлуеше още въ началото на войната въ най-слабо защитенитѣ посоки Кюстендилъ — Скопие и София — Нишъ — Бѣлградъ, главния ни противникъ — сръбската армия — щѣше да бѣде притисната като въ клещи и щѣше да бѣде обсадена въ Македония. Тази армия можеше да просѣществува въ Македония само, догдето изхарчи струпаните тамъ запаси. Тя можеше да се опира и на желѣзния пѣтъ Солунъ — Скопие, но връзката между нея и гръцката армия не бѣше солидна и едно наше настѣпление въ незащитената посока Струмица. — Дойранъ можеше да прекѣсне и тази комуникационна линия. Сръбската армия можеше да избѣгне катастрофата само като се съсредоточи по-назадъ въ центроветѣ, въ които се събираха всички операционни посоки, Нишъ и Скопие. Ако около тѣзи центрове се съсредоточеха две силни групи съ единъ силенъ резервъ на желѣзния пѣтъ между тѣхъ, тѣ можеха да се нахвърлятъ веднага въ онази посока, въ която се обозначи нашето настѣпление.

Необяснимо е това съсредоточение на сръбската армия противъ принципитѣ на военното изкуство. То е построено само върху предположението, че трѣбва да се задържатъ българитѣ временно, догдето се намѣсятъ Румъния и Турция. Отъ публикуванитѣ до сега дипломатически документи не се вижда да е имало предварително съглашение между тѣзи държави и сърбо-гръцкия съюзъ. Но не можеше да се предполага само една далновидностъ у държавницитѣ на дветѣ съюзни сили, която да имъ е подсказвала, че събитията ще се развиятъ тѣй, както се развиха.

Разпрѣснатата на единъ грамаденъ фронтъ сръбска армия (400 километра) изгуби равновесието още при първитѣ наши удари и започна ново прегрупиране на своитѣ сили. Тя биде спасена само благодарение колебанията на нашата главна квартира и румънската намѣса въ войната.

* * *

Плана за войната на гърци и сърби вече се изпълняваше, когато Румъния обяви обща мобилизация, явно насочена противъ България. Тя реши да воюва за собственитѣ си интереси, но скриваше истинското си намѣрение — поробването на частъ отъ Добруджа — като се обяви мандаторка на великитѣ сили за умиротворяване на Балканитѣ. Румънската главна квартира имаше точни сведения, че границата ни срещу Румъния не се пази нито отъ една войскова частъ. Тя предвиждаше единъ спокоенъ походъ въ българскитѣ предѣли и възприе следния планъ за действие:

1. да настѣпи съ главнитѣ си сили къмъ София и да завладѣе по-голѣмата частъ отъ базата на нашата армия, като откъсне отъ нея цѣла северна България.
2. да окупира съ значителни сили Добруджа, до линията Тутраканъ — Балчикъ.

За изпълнението на този планъ, румънската армия се съсредоточи къмъ 1. юлий въ две групи по следующия начинъ:

Главна група състояща отъ първи, втори, трети, четвърти корпуси и две кавалерийски дивизии се съсредоточиха на Дунавъ межеу Бекетъ и Турно Могурили, съ задача да преминаватъ рѣката и да настѣпатъ презъ Орхание за София;

Окупационна група, състояща отъ усиления пети корпусъ, съ задача да окупира Добруджа.

Понеже нашата главна квартира реши да не се противопоставя на румънското настѣпление, то се извърши почти безъ изстрелъ и затова нѣма да се спираме върху оценката на Румънския планъ.

* * *

Турската главна квартира въ ржцетѣ на младотурцитѣ диктуваше всичко въ държавата. Тя си постави задачата да си повърне обратно всички територии до Марица заедно съ Одринъ и затова очакваше само благоприятния моментъ, като остана съсредоточена въ две групи:

Главна група състояща отъ около 6 корпуса бѣ раздѣлена на три отдѣлни армии „центъръ и две крила“ и остана на мѣстото си въ Цариградския полуостровъ.

Галиполска армия състояща отъ два корпуса остана сжщо на мѣстото си — Галиполския полуостровъ.

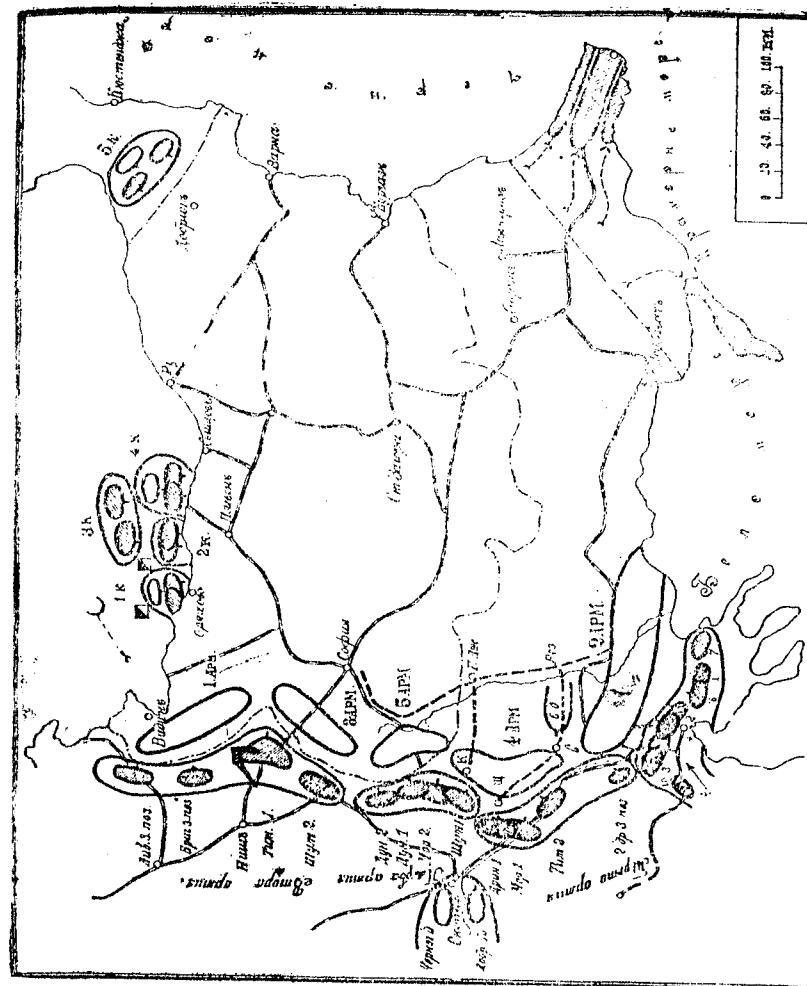
2. Нашия планъ.

Постояннитѣ колебания между мира и войната не дадоха време на нашата главна квартира да разработи основателно единъ планъ за войната съ бившитѣ ни съюзници. Противъ правилата за водене на войната, тя се тури въ услуга на дипломатията, която възложи на армията непосилната и несъответна задача да води дипломатическия преговори. Започна се съсредоточение на армията на западната граница и въ Македония, съ целъ да се сплашатъ съюзниците и да се направятъ по-отстъпчиви. По после съ ненадейното настѣпление, армията трѣбваше да узнае, дали тѣ сж наклонни вече къмъ отстъпки. Най-после отъ армията се поиска невъзможното — да изтласка бившитѣ ни съюзници изъ Македония, да ги насили, но безъ да воюва! Базираната на чувства дипломатия е разчитала много на моралния ефектъ на нашето съсредоточаване. А се получиха тъкмо обратни резултати. Нашитѣ противници бѣха свързани чрезъ еднакви интереси. Освободени отъ всѣкакви чувства, тѣ стѣгнаха на реална основа и обезпечиха своитѣ претенции съ единъ мощенъ сжюзъ, като сжщевременно се мъчеха да ги презастраховатъ у турцитѣ и румънитѣ. Тѣ виждаха следъ съсредоточението на нашата армия, че ние сме на всѣкжде слаби и че ако работата дойде до война, ще иматъ сигуренъ успѣхъ и ще могатъ да разширочатъ своитѣ претенции.

И тъй безъ предварително разработенъ планъ за войната, нашата армия се съсредоточи по следуюция начинъ:

Първа армия, състояща отъ две пехотни дивизии, се съсредоточи въ района Видинъ—Берковица, за действие отъ северозападна България въ долината на р. Тимокъ.

Трета армия, въ съставъ 3 пехотни и една конна дивизии, се съсредоточи въ района Сливница—Царибродъ—Трънъ

Съсредоточението на двете страни

за прикриване столицата и за действие въ долината на Морава — по посока на Пиротъ и Нишъ.

Пета армия въ съставъ около 3 пехотни дивизии се съсредоточи въ района Кюстендилъ—Радомиръ съ задача да прегражда посоката Егри Паланка—Кюстендилъ—София или да действува настъпателно по същата посока къмъ Куманово, — Скопие.

Четвърта армия, въ съставъ около 5 пехотни дивизии, се съсредоточи въ района Радовишъ—Щипъ—Кочани, срещу най-силната сръбска—първа армия.

Втора армия, състояща отъ около 3 дивизии, повечето второразрядни войски, се съсредоточи на линията Дойранъ—Орфано—Кавала, за действие противъ гръцката армия.

Резервъ въ ржцетъ на главнокомандующия оставаше само 6 дивизии, която токущо пристигаше изморена въ Македония, като бѣ пропжтувала въ най-голѣмитъ горещини пространството отъ Чаталджа до Струмица.

Срещу Румъния не бѣше оставена нито една войскова частъ, като да бѣше обезпеченъ напълно благосклонния неутралитетъ на тази държава.

Срещу Турция бѣха оставени съвсемъ слаби части.

За гарнизонъ на Видинския Укрепенъ пунктъ бѣха събрани само 5 опълченски дружини.

Започнато веднага следъ сключване Лондонския миръ, прехвърлянето на нашата армия отъ Тракия на западната граница и въ Македония се извърши съ много трудности и продължи дори до деня на започване на военнитъ действия. Използуваха се следнитъ пжтища:

1) Желѣзния пжтъ Чорлу—Одринъ—Пловдивъ—София.
2) Желѣзния пжтъ Чорлу—Дедеагачъ—Драма—Демир-Хисаръ—Дойранъ.

3) По море отъ Мидия до Варна и отъ тамъ до централната линия за София. Пренасянето на войскитъ по Черно море се извършваше съ параходитъ на нашето параходно дружество. Нашата главна квартира извърши прехвърлянето на армията на западния фронтъ, като е предполагала вѣроятно, че само съсредоточението ще бжде достатъчно за да накара противникитъ сърби и гърци да изпълнятъ договоритъ.

Правителство и главна квартира постоянно подхранваха помежду си единъ страхъ отъ ненадейно нападение отъ страна на Сърбия. Особено главната квартира силно се опасаваше отъ нейното нападение на незащитената западна гра-

ница, минаваща близу до столицата. Затова прехвърлянето на армията отъ изтокъ на западъ се извършваше съ неоправдана бързина. По желѣзнитъ пжтища се пускаха само войскитъ, които пристигаха въ района на съсредоточението безъ бойнитъ, продоволствени и санитарнитъ си обози. Последнитъ изминаха по обикновени пжтища грамадни разстояния и пристигнаха при своитъ части много кжсно и почти разнебитени, а войникитъ търпѣха лишения. Намѣсто да почиватъ следъ уморителнитъ походи, частитъ трѣбваше веднага да се заематъ съ уреждането на своя тилъ, защото това не бѣше направено предварително. Въ този случай нашата армия пакъ показва чудеса отъ самообладание и способностъ за импровизация. Догдето началникитъ на частитъ употребяваха свѣрхчовѣшки усилия, за да устроятъ храната на своитъ войници, последнитъ не само не роптаяха противъ оскъждната прехрана, а се очудваха, какъ е възможно да се преодолеятъ толкова много препятствия и пакъ да се снабдяваме съ най-необходимото — хлѣба. Всички войници бѣха преминали грамадното пространство отъ Чаталджа до западнитъ отечествени граници, знаеха много добре превозоспособността на нашитъ желѣзници и си обясняваха много добре причинитъ на закъсненията на интендантскитъ органи.

Войскитъ отъ Одринъ и Чаталджа се изпращаха въ Македония, като въ началото даже командващитъ армийтъ нѣмаха ясна представа, какво тамъ ще вършатъ.

Срещу Румъния и Турция не бѣха оставени никакви войски. Нашата главна квартира съвсемъ неоснователно е предполагала, че Румъния и Турция ще останатъ неутрални при единъ въоръженъ конфликтъ съ бившитъ ни съюзници. Ние видѣхме какъ се разви дипломатическата борба, и че нашето правителство неможа да осигури поддръжката на тия две държави, нито пъкъ тѣхния неутралитетъ. Ясно бѣше за всички, освенъ за главната ни квартира, че Румъния и Турция подчакватъ благоприятенъ моментъ, за да подкрепятъ съ оръжия своитъ претенции.

А положението на нашата първа армия въ тѣсния коридоръ на северо-западна България ставаше критическо веднага следъ минаване Дунава на румънската армия. Първа армия неможеше да постигне решителни резултати при една настъпателна война, защото имаше да действува въ неважна операционна посока. При отбранителна война, тя можеше да осуети едно нахлуване въ северозападна България само, ако Румъния не вземеше участие въ войната. Изобщо задачата на тази армия можеше да се изпълни отъ единъ по-малочисленъ отрядъ, а останалитъ сили отъ нея можеха да се оставятъ въ София, като резервъ на главнокомандующия.

Нашата армия имаше да извършва едно трудно съсредоточение, а го извършваше безъ собствена идея за първитъ

операции, като имаше предъ видъ само неприятелското съсредоточение. Въ единъ месецъ обаче сърбитѣ и гърцитѣ имаха възможностъ да направятъ друго групиране на своитѣ сили и да ни изненадатъ, защото въ района на съсредоточаването ние не вземахме никакви мѣрки, за да го скриемъ отъ зоркитѣ погледи на нашитѣ врагове,

Най-силната ни четвърта армия бѣше поставена срещу най-важната сръбска армия на Овче поле. Тази армия се снабдяваше съ всичко необходимо по единственното шосе по долината на р. Струма. Отъ това шосе се отдѣляха за къмъ армията два пътя: Горна-джумая—Царево-село—Шипъ и Петричъ—Струмица—Радовищъ. И двата пътя сж паралелни на фронта и охраната имъ бѣ възложена на най-слабата ни втора армия, която имаше второразрядни войски и въ никой случай неможеше да устои срещу натиска на цѣлата гръцка армия. Каквото и да предприемеше четвъртата ни армия — отбрана или настѣпление, — нейнитѣ действия зависѣха напълно отъ ненадежната втора армия. Между горнитѣ два пътя е Пляковица планина, презъ която се отива къмъ долината на Струма само по конски пътеки.

Нашата втора армия се снабдяваше съ всичко необходимо само по желѣзния пътъ, Деде-агачъ—Гюмюрджина—Драма—Сересъ, който е успореденъ на фронта на армията, минава много близо до него и е лесно уязвимъ. Комуникационната линия на втора армия ставаше още по несигурна, ако турцитѣ не спазятъ мирния договоръ и настѣпятъ къмъ долината на Марица. Въ такъвъ случай армията можеше да използва само пътекитѣ презъ непроходимитѣ Родопи, защото единственното шосе по долината на Струма неможеше да обслужи само четвъртата армия.

Прѣсната на единъ фронтъ отъ 600 километра, за да запази всичко, нашата армия веднага се почувствува уязвима въ всички пунктове. Главнокомандующия почти нѣмаше въ рѣцетѣ си никакви средства, за да реализира едно свое решение. Нийщожния резервъ отъ една дивизия сгруппиранъ на едно мѣсто близу до фронта, можеше да маневрира по лесно само тамъ, гдето обстоятелствата го сварѣха. На такъвъ голѣмъ фронтъ неможеше да се предприеме маневриране, освенъ съ войски сгруппирани въ центъръ, отъ които водятъ желѣзни пътища къмъ районитѣ на разнитѣ армии (София).

* * *

Тѣй съсредоточена нашата армия, дочакваше дипломатическитѣ преговори на които искаше да помогне. Но тѣ много се протакаха и отъ день на день войната ставаше по възможна. Ако такава се наложеше, нашата главна квартира би магла най-добре да използва армията, ако възприемеше следния планъ:

Да се приковатъ сръбската и гръцката армии на мѣстата си въ Македония, като бждатъ атакувани едновременно съ нашитѣ втора и четвърта армии. Да се настѣпи следъ това съ първа, трета и пета армии въ слабозащитенитѣ посоки къмъ Княжевацъ, Нишъ и Скопие и да се прекъсне напълно комуникационната линия на сръбската армия, която неможеше да просъществува дълго време въ опустошена Македония, нито можеше да се обслужи напълно по второстепенната комуникационна линия презъ Митровица.

Ако ли сърбитѣ настѣпятъ съ главнитѣ си сили противъ четвърта армия, то мѣстността ѝ позволяваше да се отбранява на редъ позиции, догдето първа трета и пета армии постигнатъ добри резултати. Въ този случай особено значение придобиваше втората армия, която пазеше комуникационнитѣ линии на четвърта армия отъ покушенията на гръцката армия.

Втората армия която имаше да изпълнява най-важната задача, бѣ оставена най-слаба и по количество, и по качество. Непростима е грешката на главната квартира противъ военното искусство; това може да се обясни само съ подценяване отъ нейна страна на гръцката армия.

* * *

Българското правителство не се решаваше да поеме отговорността за една нова война, вследствие на което единствено възможния планъ за действие при това съсредоточение не можеше да се изпълни. Войната се започна инцидентно, безъ предварително обявяване. Нашата главна квартира заповѣда втора и четвърта армии да настѣпятъ противъ гръцката и сръбската армии въ Македония, съ целъ да ги изтласкатъ изъ спорната зона, — тъкмо тѣй както сж предполагали и нашитѣ противници.

За да се даде на нашето настѣпление видъ подобенъ на този, какъвто имаха дотогавашнитѣ инцидентни сблъсквания, нашитѣ първа, трета и пета армии трѣбваше да не предприематъ никакви военни действия и да останатъ по мѣстата си въ района на съсредоточаването, като излѣзатъ само малко напредъ.

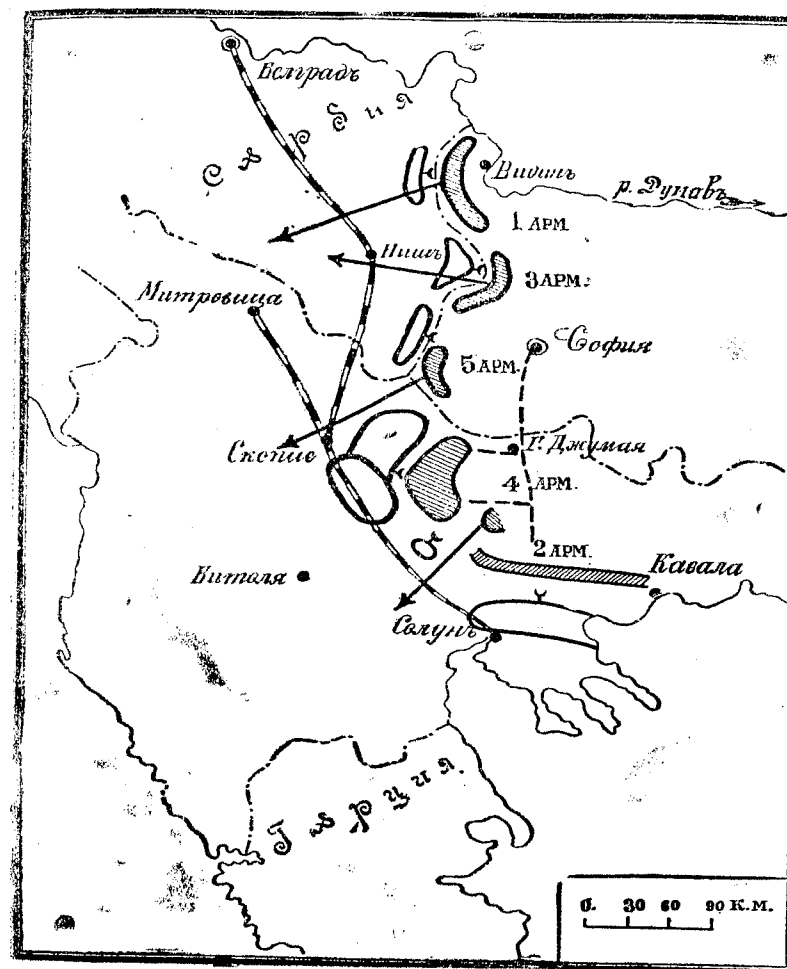
Отъ приложената сравнителна таблица се вижда, че зачатитѣ на втора и четвърта армии не бѣха съобразни съ тѣхнитѣ сили: втората ни армия съ своитѣ 57 дружини, 10 ескадрона и 37 батареи, отъ които 34 дружини бѣха новопформирани отъ македонското население, необучени и негодни за какво маневриране, трѣбваше да настѣпи противъ цѣлата гръцка армия (88 дружини, 13 ескадрони и 39 батареи, която при това имаше грамаденъ запасъ за попълване загубитѣ следъ всѣко сражение. Колкото и да е подценявана гръцката армия, отъ нашата главна квартира, все пакъ просъ-

тото сравнение ни показва, че втора армия не можеше нито да постигне възложената и непосилна задача, нито да спре гръцкото настъпление на северъ. Ще повторимъ тукъ още еднажъ грамадното значение, което имаше удържането на гръцката армия, защото щомъ сполучеше да заеме Струмишката долина, положението на цялата четвърта армия, която съдържахше почти половината отъ нашитѣ сили, ставаше много трудно.

Независимо отъ лошото си стратегическо положение, нашата четвърта армия не бѣше достатъчно силна за изпълнение на задачата, която ѝ се възлагаше. Съ своитѣ 105 дружини, 6 отдѣлни ескадрони и 63 батареи, тя трѣбваше да разгроми почти цялата сръбска армия, около 100 дружини, 54 батареи и 40 ескадрона (Дунавската, Шумадийската, Дринската и Моравската дивизии първи позивъ, Моравската и Тимошката дивизии втори позивъ). При това сравнение, трѣбва да имаме предъ видъ, че четвъртата армия почти нѣмаше планинска артилерия (съ изключение на македонско-одринското опълчение), а мѣстността бѣ планинска и полската артилерия почти неможеше да действува.

Сравнителна таблица за противопоставенитѣ сили на дветѣ воюващи страни

	Дружини	Ескадрони	Батареи	Числата сж приблизителни
Бълг. срещу Сърбия	100	30	140	
Сърбия	200	30	80	
Бълг. срещу Гърция	50	10	40	
Гърция	90	10	40	
Бълг. срещу Турция	10	10	3	
Турция	160	20	50	
Бълг. срещу Румъния	—	—	—	
Румъния	180	70	140	
Бълг. срещу всички	160	50	183	
Всички балкан. държ.	630	130	310	
Бълг. въ по-малко	470	80	127	

Планъ на войната

Главната квартира е смятала следъ постигане поставената целъ, действията да се прекратятъ и да се подновятъ пакъ преговоритъ. По заповѣдъ на правителството започнатитъ военни действия трѣбваше да се прекратятъ. Обаче враговетъ не се съгласиха на това. Тѣ използваха кратката пауза, за да се окопитатъ отъ първия ударъ и да организиратъ своитъ контръ-удари.

Когато гърцитъ и сърбитъ преминаха въ настѣпление, нашата главна квартира реши да започне изпълнението на гореизложения планъ, като заповеда на първа, трета и пета армии да настѣпятъ. Но бѣше вече късно и намѣсата на Румъния въ войната диктуваше да се откажемъ повторно отъ плана си. Отъ този моментъ дори и до края на войната, нашата главна квартира изпускаше инициативата изъ своитъ ръце и действуваше почти безъ планъ, като се стремѣше само да парира ударитъ на противникитъ.

И тъй, съсредоточението на нашата армия срещу съюзникитъ започна подъ натиска на главната квартира, преди правителството да постави на армията ясно целта, която ще се преследва. Главната квартира отъ своя страна го извърши безъ да има една основна идея за плана на военнитъ действия. Тя се увлече въ преследване второстепенни задачи (всичко да запази), въпреки основния законъ за водене на войната — икономия на силитъ за решителния моментъ и решителната посока.

ВТОРА ЧАСТЪ

Военнитъ операции

А. Общ прегледъ на операциитѣ

Войната слещу бившитѣ съюзници се започна на 17 юний инцидентно, съ настѣпление отъ нашата четвърта армия противъ главната сръбска маса на Овче поле. Сърбитѣ спрѣха нашето настѣпление на силно укрепенитѣ си позиции. Следъ нѣколко дена, гръцката армия настѣпи решително противъ нашата втора армия, сломи съпротивата на нейнитѣ слаби и, второразрядни части, достигна долината на рѣкитѣ Струма и Струмица, презъ които минаваха и съобщенията на нашата четвърта армия. Последата биде принудена да се оттегли чакъ до гребена на Плачковица планина, за да обезпечи по-добре своя тилъ.

Нашето правителство щомъ узна за открититѣ безъ негово знание военни действия, веднага заповѣда да се прекратятъ. Въпреки настояванието на Главнокомандующия за продължаването имъ, помощникътъ му изпълни заповѣдта на отговорното правителство. Отъ наша страна операциитѣ бѣха прекратени. Но сръбитѣ и гърцитѣ не се съгласиха. Тѣ използваха нашето временно бездействие и продължиха своето настѣпление, съ цель да ни накаратъ да възприемемъ напълно тѣхнитѣ искания.

Следъ неизпълнение заповѣдта на главнокомандующия, помощника му бѣ смененъ. На негово мѣсто бѣ назначенъ командующия трета армия генералъ Р. Димитриевъ, който се ползваше съ добро име между войскитѣ. Но това назначение се почувствува въ частитѣ като слабостъ въ ръководството на войната и даде отрицателни резултати.

Правителството се надѣваше, че новия помощникъ на главнокомандващия, който имаше симпатиитѣ и на руското правителство, ще успѣе да обезпечи тила на нашитѣ армии отъ къмъ Румъния. Въпреки явнитѣ признаци за скорошната намѣса на Румъния потивъ насъ, той заповѣда да се започнатъ военнитѣ действия въ пълнѣнъ масщабъ, като се настѣпи въ сърдцето на Сърбия съ нашитѣ първа и трета армии, а втора, четвърта и пета армии да се отбраняватъ. Но скоро следъ това настѣпление стана явно, че Русия е всецѣло на страната на Сърбия. Русия настояваше да се прекратятъ во-

енните действия въ предѣлитѣ на Сърбия. Отъ друга страна и румънската армия, отъ никого необезпокоявана, премина Дунава и започна своето настѣпление въ северна България къмъ София, като заплашваше тѣла на нашитѣ армии на западната граница. Започнатата операция въ стара Сърбия бѣ прекратена и армитѣ ни трѣбваше да се изтеглятъ отъ северозападния край на България. Въ това време сѣрбитѣ атакуваха нашата четвърта армия на новата ѣ позиция при Царево село, а грѣцката армия, следѣ като проникна въ долината на Струма, продължаваше настѣплението си къмъ Горна-Джумая.

Когато румънската армия премина Дунава и се насочи къмъ София, нашата главна квартира реши да не се противопоставя на тази армия. Нищожнитѣ допълняющѣ части изъ северна България получиха заповѣдъ да не се съпротивляватъ на румънското настѣпление. Правителството въ това време напраздно се стараше по дипломатически пѣтъ да спре това настѣпление. Изолирано напълно, то неможеше да влѣзе въ връзка съ великитѣ сили, освенъ посредствомъ тѣхнитѣ дипломатически представители въ София, които трудно се сношаваха, съ своитѣ правителства.

Турската армия, безѣ да срещне нѣкаква съпротива отъ наша страна, настѣпи отъ Чаталджа и Булаиръ къмъ долината на Марица и следѣ заемаването на Одринъ даваше видѣ, че ще продължи настѣплението си въ южна България.

България бѣше съвършено изолирана отъ цѣлия външенъ свѣтъ. Румънската армия отъ никого необезпокоявана, скоро щѣше да се яви предѣ столицата и нашето правителство щѣше да се принуди да подпише единъ унижителенъ договоръ за миръ.

Тогава водителитѣ на либералнитѣ партии изпратиха на държавния глава едно писмо, съ което му предлагаха да се изостави съвършено досегашната русофилска политика и да се обърне нашето правителство къмъ Австрия, която можеше да спаси България отъ предстоящия окончателенъ погромъ. И тѣй, следѣ като на армията въ началото бѣ възложено да върши дипломатическа работа, сега правителството искаше да възложи на дипломатията чисто военната задача, по дипломатически пѣтъ да избави армията отъ трудното положение.

Въ това време, прѣсни части отъ нашитѣ първа и трета армии, въ стремлението си да се измѣкнатъ изъ района, въ който настѣпваше румънската армия, пристигнаха въ района на нашата втора армия. Тогава главната квартира се опомни, реши да вземе инициативата въ свои ръце и да нанесе съкрушителенъ ударъ на изолираната вече въ долината на Струма грѣцка армия. Този ударъ трѣбваше да се нанесе съ

голъма бързина, преди да сж влѣзли румънскитѣ войски въ Софря. Защото щомъ се видя, че войната е загубена, нашето правителство веднага започна преговори за миръ, но неприятелитѣ отказаха да водятъ преговори, а особено грѣцкия кралъ, който се надѣваше, че съпротивата на българската армия ще бжде окончателно сломена и България ще бжде унижена. За да се принуди той да приеме предложението за прекратяване на войната, предприе се една сериозна операция, целяща унищожението на цѣлата грѣцка армия. Намалеха се до възможния минимумъ силитѣ необходими за възпиране на сѣрбитѣ, чрезъ усиление на укрепенитѣ вече позиции. Отъ икономисанитѣ сили, отъ четвърта армия се образува една ударна група, която трѣбваше заедно съ частъ отъ втора армия да смете лѣвия флангъ на грѣцката армия и презъ Пехчево да настѣпи въ нейния тилъ, къмъ долината на р. Струма. Друга ударна група се образуваше отъ 11. дивизия и току що пристигналитѣ части отъ първа армия. Съ тази група щѣше да се разбие дѣсния флангъ на грѣцката армия, като се действува отъ Мехомия презъ Прѣделъ за Симитли — долината на Струма. Останалитѣ части отъ втора армия, заедно съ пристигналитѣ въ Горна-Джумая подкрепления, трѣбваше съ решителна атака по долината на р. Струма да приковатъ главната неприятелска маса, догдето дветѣ крила извършатъ своята работа и я взематъ въ клещи.

Започната съ невиджана до сега енергия, тази операция даде поразителенъ за враговетѣ ни резултатъ. Следъ първитѣ още наши атаки, грѣцката армия неиздържа и започна едно безредно и прибързано отстъпление, което щѣше да бжде осуетено, ако не бѣше примирието, което даде възможностъ на грѣцката армия, да се изплъзне изъ заложенитѣ ѣ капанъ. Грѣцкия главнокомандващъ, който по-рано не искаше и да чуе за прекратяване на военнитѣ действия, догдето София не падне, сега прибърза да се съгласи на примирие и грѣцкитѣ парламентѣори още сутринята на 18 юний се явиха предѣ нашия фронтъ и предлагаха да се прекратятъ веднага военнитѣ действия.

И тѣй, презъ цѣлата война срещу бившитѣ съюзници, отъ наша страна сж започнати само две операции, които не се завършиха до край: едната операция е настѣплението на 17 и 18 юний съ четвърта армия и другата — удара върху двата фланга на грѣцката армия въ края на войната. Всички останали действия предприемани отъ нашата главна квартира, като настѣплението на пета армия къмъ Крива Паланка, настѣплението на първа и трета армии къмъ Нишъ и Княжевацъ, имаха за целъ само да се париратъ ударитѣ на нашитѣ неприятели, които имаха инициативата въ своитѣ ръце.

Поради липса на общо командване у нашите врагове, гръцката, сръбската и румънската армии действаха почти самостоятелно и независимо една от друга.

Тъй, гръцката армия настъпва най-напред за завладяване на Круша планина и долината на Струма. След това тя се раздели на три групи и настъпва към Струмица, Кресненското дефиле, Неврокоп. Но после от Струмица се насочиха части през Пехчево за Царево село и през Мелник и Броди за Неврокоп и Мехомия. По този начин гръцката армия сполучи да достигне до Горна Джумая, где то неможа да си подаде ръка с сръбската армия и дочака лощия край на своите операции.

Сръбската армия настъпва само с своя център против нашата седма дивизия. След това се започна обширно маневриране за подготвяне на една ударна група против левия фланг на нашата четвърта армия. Догдето да се завърши маневрирането, тази армия поради гръцкото напредване в нейния тил отстъпи на една по-задня позиция между Царево село и Голак планина и сръбската ударна група удари в въздуха. Веднага след това, сръбската главна квартира предприе ново обширно маневриране, с цел да съсредоточи друга ударна група по посока Куманово—Кюстендил, но и тук удара не се произведе, поради примирието и поради спирането на румъните пред София.

Румънската и турската армии настъпваха право към своите цели, без да срещнат нѣкаква съпротива, затова техните действия повече приличат на мирновременни маневри и немогат да се разглеждат като военни операции.

Макаръ и да съществуваше известна връзка по време между отделните неприятелски армии, техните операции могат да се изучават по отделно. Само в началото на войната действията на гръцката армия влияеха на общия ход на операцията на сръбската, защото при съсредоточаването бѣ извършена една грамадна грѣшка от нашата главна квартира, като бѣха поставени съобщенията на четвърта армия в зависимост от слабата вѣ всѣко отношение втора армия.

Б. Действията на гърците против втора армия

Глава I

Настъплението на втора армия на 17 и 18 юний

1. Разположението на втора армия на 15 юний

Още в време на съсредоточаването, нашата втора армия бѣ прѣсната на единъ грамаденъ фронтъ, от Вардара до Деде Агачъ — повече от 300 километра. На 15 юний, тя е разположена задъ опредѣлената демаркационна линия по следния начинъ:

3. дивизия — в района на Дойранъ, Кукушъ, охранява от Вардара до р. Куру дере, притокъ на р. Галикъ.

1/10 бригада — в района Негованъ, Коприва, охранява от р. Куру дере до с. Зарево.

Драмската бригада — в района на Орлякъ, Горазанли и охранява от с. Зарево, на изтокъ до езерото Тахино.

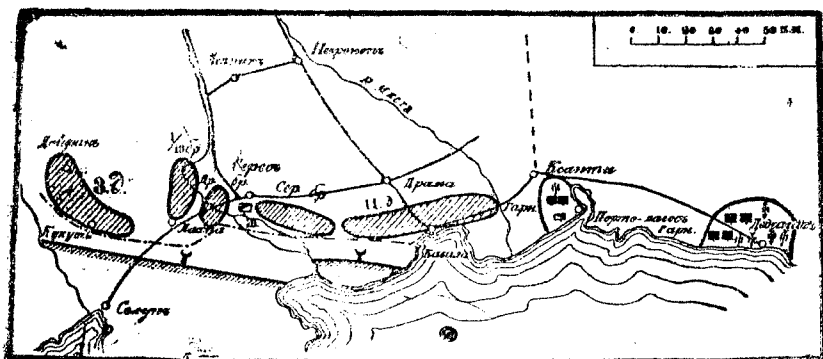
Серската бригада — в района Доксамбосъ, Шемалтосъ и охранява от езерото Тахино до в. Вигла.

11. дивизия — в района около Радудево и охранява от в. Вигла до устието на р. Места.

Гарнизона на Порто-Лагосъ (2 дружини, 1 ескадронъ и 1 не с. с. полска батарея), около залива Порто Лагосъ.

Гарнизона на Деде-Агачъ (4 дружини, 2 дълги 15 с/м. батареи, 2 гаубични 15 с/м. батареи и 1 не с. с. полска батарея) по морския брѣгъ около Деде-Агачъ.

Въпреки предупрежденията от главната квартира да се подготви армията за предстоящите действия, като заеме едно по-съсредоточено положение, командующия втора армия остави почти половината ѝ срещу морския брѣгъ, защото се опасяваше от грѣцки десантъ. Той се опасяваше още да не би, като извлечемъ частъ от силите си изъ Правишко, гърците да преминатъ в настъпление и да иматъ на своя страна първите успѣхи.

Съсредоточението на 2 армия

Отъ друга страна, макаръ главната квартира да е имала предъ видъ да даде настъпателна задача и на втора армия, тази армия бѣ оставена пакъ въ съвсемъ слабъ съставъ. Не бѣше удовлетворено и искането да се снабди армията съ достатъчно планинска артилерия, защото въ тази пресѣчена мѣстностъ, дори при отбранителни действия, съ полската артилерия неможеше да се маневрира.

Още на 14. юний, главната квартира предупреди армията за предстоящитѣ действия. На втора армия се заповѣдаше да се разположи съ главнитѣ си сили на линията Кукушъ, к. 665, по пѣтя Сересъ—Негованъ. На 16 срещу 17 юний, когато четвърта армия настъпи противъ сѣрбитѣ, на втора армия бѣ възложена задачата да настъпи енергично съ лѣвия си флангъ и да изтласка гърцитѣ отъ Правишко, като заеме линията на р. Струма отъ Чаязи до езерото Тахино.

2. Настъплението на 17 юний.

За изпълнение директивата отъ главната квартира, чиститѣ отъ втора армия получиха следнитѣ заповѣди; а) *Войскитѣ отъ Правишко* да настъпятъ къмъ линията Струма (Чаязи) — езерото Тахино, да изтласкатъ гърцитѣ отъ Правишко и да се укрепятъ; отбраната на Кавала и Лефтера да се не отслабва; следъ извършването на тази операция, Серската бригада да се прехвърли по желѣзницата къмъ дѣсния флангъ на армията; б) *Драмската бригада* да остане на мѣстото си, а ако противникътъ отстъпи, да заеме Нигрита и Сухо; в) *1/10 бригада* да заеме позицията си при Негованъ; г) *3. дивизия* да произведе рекогносцировка съ своята трета бригада къмъ Гевгели и ако е възможно да заеме позиция

срещу моста на Вардара; другата бригада да се спре на удобни за действие пунктове, южно отъ Кукушъ.

На 17 юний Серската бригада и 11. дивизия настъпиха и още презъ нощта изтласкаха гърцитѣ предни постове въ Правишко. Главнитѣ гърцки сили, още преди два дена, бѣха преминали на другия брѣгъ на Струма, а въ Правишко бѣха оставени само нѣколко отдѣлни роти. На разсѣмване, Серската бригада достигна лѣвия брѣгъ на Струма и започна да се укрепява на линията Лукавица, Еникъой, на която линия пристигнаха по-после и колонитѣ на 11. дивизия. Гърцитѣ изгориха дървения мостъ на Струма при Еникъой, а по моста при Чаязи отстъпваха последнитѣ имъ сили и бѣжанци отъ мѣстното население. Една батарея отъ дѣсния брѣгъ на реката цѣлия денъ обстрелва безрезултатно нашитѣ части. По този начинъ Серската бригада изгуби напразно цѣли два дена и едва вечеръта започна да се товари за превозване къмъ Кукушъ, гдето пристигна, както ще видимъ по натагъкъ много късно. Това излишно лутане на бригадата се дължи на слабото разузнаване въ Правишко. Защото съ слабитѣ гърцки части тамъ, лесно би се справила само една малка частъ отъ 11. дивизия.

1/10 и 2/3 бригади настъпиха къмъ указанитѣ имъ обекти и вечеръта започнаха да укрепяватъ своитѣ позиции, на линията Кукушъ — Негованъ. Гърцитѣ предни постове навсякъде отстъпваха назадъ, безъ сериозна съпротива.

3/3 бригада (7 дружини и 6 не с. с. полски батареи) настъпи отъ Дойранъ къмъ Гевгели. Сѣрбитѣ имаха слаби предни части въ селата Фурка, Богданци и Стояково, на лѣвия брѣгъ на Вардара. Авангардътъ на бригадата ги прогони и следъ пладне влѣзе въ Гевгели, тържествено посрещнатъ отъ българското население на този градъ. Само лѣвото странично прикритие на бригадата бѣ посрещнато и задържано отъ по-силни гърцки части въ селата Смолъ, Баялци и Ореховица. Вечеръта бригадата нощува на лѣвия брѣгъ на Вардара, срещу Гевгели.

3. Действията на 18 юний.

На 17 юний вечеръта, въ щаба на втора армия се получи отъ главната квартира директива за действията на 18. Споредъ тази директива, четвърта армия ще продължи настъплението си, като се постарее да заеме и се утвърди на линията Кратово—Велесъ. Втора армия, следъ като заеме Чаязи и устието на Струма, да пристъпи къмъ съсредоточението си на линията Кукушъ—Негованъ, гдето да привлече и тежката си артилерия; да се има предъ видъ, че тя ще получи заповѣдъ да атакува Солунъ.

Командующия втора армия обаче и презъ този денъ не-

мога да се освободи отъ страха предъ гръцки десантъ. Той считаше необходимо да се оставятъ повече сили на морския брѣгъ и когато получи донесения, че значителни гръцки сили се групиратъ противъ дѣсния флангъ на армията, поиска отъ главната квартира нови части за усиление на този флангъ, но получи отговоръ, че поради критическото положение на четвърта армия, цѣлата 6. дивизия е насочена къмъ Щипъ и че на подкрепление не трѣбва да се разчита.

Презъ деня частитѣ останеха почти въ сжщото положение. Неприятелския флотъ въ съставъ 1 боненосецъ, 2 крайсера и 7 торпильора се приближи къмъ брѣга на Орфанския заливъ и обстрелва безрезултатно частитѣ отъ 11. дивизия, при устието на Струма. Една частъ отъ Серската бригада се натовари и трѣгна по желѣзния пѣтъ къмъ Кукушъ.

Вечерта главнитѣ сили на армията бѣха разпрѣснати между Дойранъ и езерото Тахино, на единъ фронтъ около 96 километра. На този грамаденъ фронтъ бѣха поставени 4 отдѣлни групи на най-важнитѣ посоки: а) 3/3 бригада при Дойранъ, по посока Дойранъ—Струмица; б) 2/3 бригада при Кукушъ, по посока Кукушъ — Бутково; в) 1/10 бригада при Негованъ, по посока Солунъ — Сересъ и г) Драмската бригада при Ниграта, по посока Ниграта — Орлякъ. Тѣзи групи бѣха толкова отдалечени една отъ друга, че трѣбваше да действуватъ самостоятелно, безъ да могатъ да си помагатъ една на друга, и всѣка трѣбваше да се грижи за обезпечаване на свойтъ флангове. На армията се възлагаше отбранителната задача — да спре настѣплението на гръцката армия и да усигури комуникационнитѣ линии: а) Димиръ-Хисаръ — Горна-Джумая; б) Димиръ-Хисаръ — Петричъ — Струмица, в) Сересъ — Дедеагачъ. А тя заемаше най-неподходяще за тази целъ положение. Въ ржцетѣ на командующия армията нѣмаше нито една малка частъ, съ която да се намѣси въ борбата, а малкото сили бѣха прѣснати на голѣмъ фронтъ; който на всѣкжде бѣ еднакво слабъ. И действително, когато се започнаха отдѣлнитѣ боеве при Дойранъ, Калиново, Кукушъ и Лахна, командующия армията само получаваше неблагоприятни донесения отъ частитѣ и ги предаваше по телеграфа въ главната квартира. Намѣсата му въ боя се заключава въ постоянни безполезни приканвания на групитѣ да си помагатъ взаимно, което тѣ неможеха да сторятъ, защото бѣха много далечъ една отъ друга. Бездействието на командующия втора армия и на щаба му може да се обясни само съ липса на воененъ окомѣръ: въ подобенъ случай не трѣбва да се даватъ бездушни неизпълними заповѣди, като отъ една страна частитѣ се приковаватъ къмъ позиции, а отъ друга се приканватъ да си помагатъ, когато за тази помощ сж потребни обширни маневрирования, а трѣбва да се организира самото маневриране отъ по голѣмия щабъ, който знае какво е положението при всѣка група.

Глава II

Настѣплението на гръцката армия презъ Круша планина

1. Разпрѣделение на гръцкитѣ сили.

Гръцката главна квартира не бѣше изненадана отъ нашето настѣпление на 17. юний. По показанията на пленицитѣ, тѣхнитѣ предни постове са били предупредени два деня по-рано, че ще бждатъ нападнати. Гърцитѣ обаче имаха да довършватъ своето съсредоточение, а освенъ това чакаха да се обозначи по добре нашето настѣпление и да видятъ какъ ще се възприеме то отъ сръбската главна квартира. Щомъ се узна за българското настѣпление срещу сръбската армия, гърцитѣ решиха да се освободятъ отъ българската дружина въ Солунъ, която съ своя бодъръ видъ имъ задаваше голѣма грижа, презъ цѣлата пролѣтъ.

Гръцката главна квартира бѣ организираща специална тайна полиция, която да следи поведението на българското население, както и това на българския гарнизонъ въ Солунъ.

Като се бояха отъ македонскитѣ тайни организации, гърцитѣ взеха редъ принудителни мѣрки противъ българитѣ въ Солунъ и противъ онѣзи българи, които идѣха отъ вънъ въ него. Много българи бѣха заточени въ островитѣ подъ разни незаконни предлози, а и много безследно изчезнаха — убивани отъ тайната полиция.

Въ началото на юний, въ града не остана никой отъ българското мъжко население. Подъ казармитѣ гдето бѣха разположени малкото български войници бѣха изкопани подземни ходове зарядени съ мини, та на опредѣления денъ да бждатъ хвърлени на въздуха, заедно съ своитѣ обитатели. Цѣлата 2. гръцка дивизия бѣ оставена въ града и на нея бѣ възложено да подготви плана за обезоржжаването на едната българска дружина.

На 17 юний, командира на дружината получи предложение въ срокъ отъ единъ часъ гарнизона да предаде оржжието си, като само офицеритѣ запазятъ сабитѣ си. Следъ обезоржжаването, той щѣлъ да бжде изпратенъ до преднитѣ

български постове под конвой. Въ същото време, два пехотни полка, обградиха кварталитѣ, въ които бѣ разположена българската дружина.

Началника на гарнизона и всички войници отхвърлиха това предложение. Всички взеха смело решение да се борятъ до край на поста си, на който отечеството бѣше ги поставило, макаръ неприятеля да бѣше тъй многочисленъ.

Следъ отказа на гарнизона да се предаде, гърцитѣ започнаха да се приближаватъ къмъ къщитѣ въ които имаше български войници, на което последнитѣ отговориха съ огънь. Започна се страшна неравна борба на шепа българи срещу цѣла дивизия. Следъ като запалиха подземнитѣ мини и видѣха че тѣ не даватъ очаквания резултатъ, гърцитѣ откриха артилерийски огънь изъ предварително поставенитѣ изъ улицитѣ орждия. Борбата продължи цѣлата нощъ и само следъ като бѣха съборени отъ артилерията къщитѣ, гърцитѣ успѣха да пленятъ само една малка частъ отъ гарнизона имъ. Имаше маса здрави и ранени войници убивани следъ предаването. А останалитѣ живи бѣха натоварени на параходъ и изпратени на островитѣ, като военно-пленици.

Отчаяната съпротива на героичната дружина отъ 14. пехотенъ Македонски полкъ още повече подеждва върху духа на гърцитѣ, които и по-рано забелѣзваха отличната подготовка на нашата армия.

На 18 юний вечеръта, гръцката главна квартира, следъ като се убеди, че нашата четвърта армия е сериозно ангажирана въ борба съ сърбитѣ, взе решение и даде заповѣдъ за общо настѣпление по цѣлия флотъ. Първоначалниятъ обектъ на гръцката армия бѣ завладяването на гребена на Круша планина, при което дивизиитѣ се насочваха по следния начинъ:

7. дивизия да настѣпи по западния брѣгъ на езерото Тахино, да завладѣе Нигрита и отъ тамъ да се насочи къмъ моста Орлякъ, за да пресѣче пътя на отстъплението на частитѣ, които заематъ Круша планина и да не имъ позволи да се оттеглятъ къмъ Сересъ.

1. и 6. дивизии да настѣпятъ по шосето Солунъ—Сересъ и да атакуватъ частитѣ при Негованъ.

2. 4. и 5. дивизии да атакуватъ частитѣ южно отъ Кукушъ.

3. дивизия и конната бригада да се развърнатъ между рѣкитѣ Вардаръ и Галикъ и да съдействуватъ на атаката.

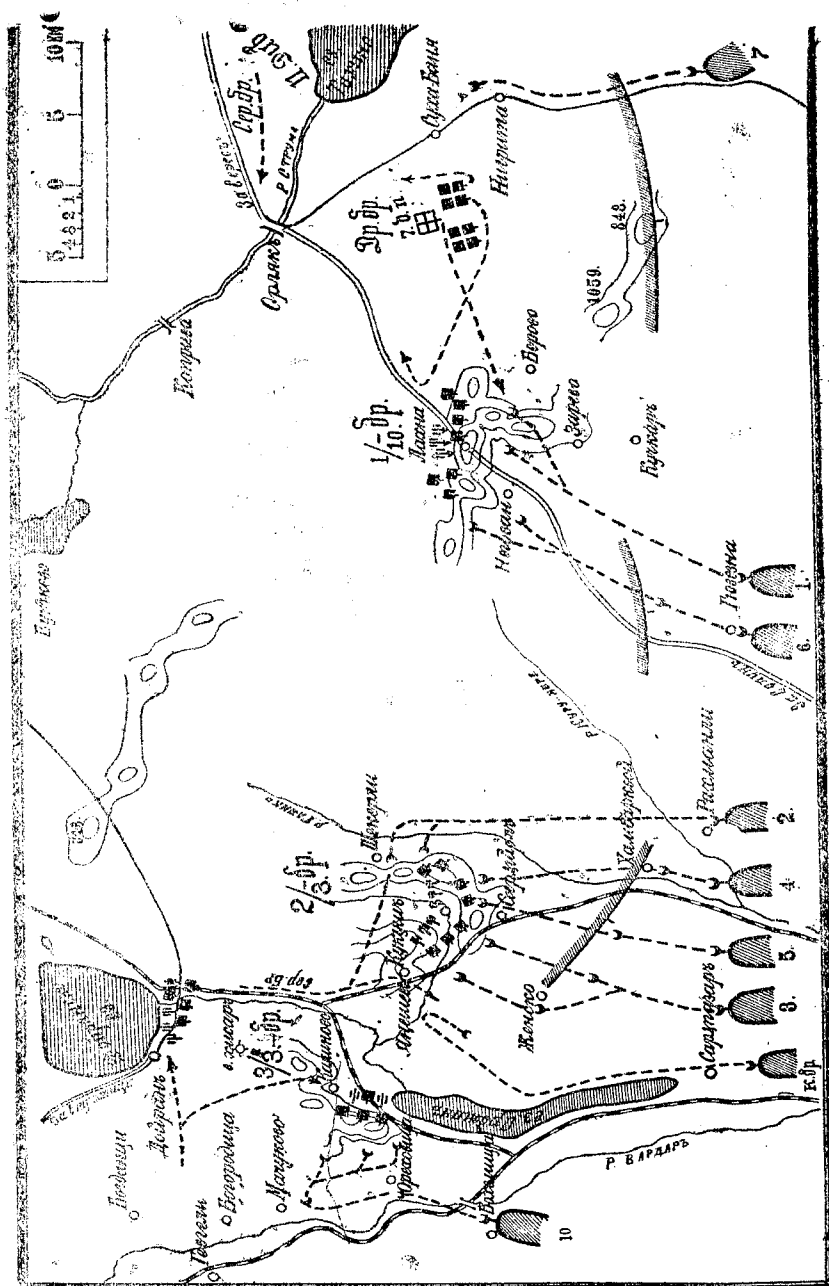
10. дивизия да премине презъ Вардара при Бохемица и следъ като разпрѣсне слабитѣ наши части южно отъ Дойранското езеро, да се яви въ тила на войскитѣ ни около Кукушъ.

2. Боя при Кукушъ.

Втора бригада отъ 3. дивизия (29. и 32. пех. полкове) заемаше предна позиция предъ Кукушъ, на линията на селата Женско и Хамбаркѡй. На 19 юний, въ 8 часа пр. пл., нашитѣ предни постове откриха неприятетска настѣпление на единъ много широкъ фронтъ между селата Сарж-Пазаръ и Рахманли. Неприятелскитѣ сили се оценяваха на около две дивизии (6 полка), а задъ тѣхъ се забелѣзваше голѣмо движение на отдѣлни колонии и батареи. Неприятелското настѣпление се забави, догдето артилерията заемаше своитѣ позиции. Къмъ пладне, 10—15 неприятелски батареи откриха убийственъ огънь по нашата позиция и скоро задушиха нашата малочисленна артилерия. Подъ покровителството на този могъщъ огънь, неприятелската пехота бързо настѣпваше, като съ широкия си фронтъ обхващаше и двата фланга на позицията. Но когато тя достигна на оржжеенъ истрелъ храбритѣ Ямболци и Загорци, въпреки адския артилерийски огънь, откриха по нея такъвъ ураганенъ пушеченъ и картеченъ огънь, че тя бѣ принудена да спре далечъ отъ нашитѣ окопи, гдето остана прикована чакъ до вечеръта. Новитѣ гъсти вериги, които идваха изотзадъ, за да подтласнатъ първитѣ, претърпѣха толкова много загуби отъ оржжейния огънь, че едвамъ достигнаха до най-напредналитѣ части, но можаха да ги задминатъ.

Нашитѣ части удържаха позициитѣ си до вечеръта и спрѣха за единъ день настѣплението на неприятеля, но вечеръта се оттеглиха на главната си позиция, южно отъ Кукушъ, която бѣше по-добре укрепена. Но частитѣ изгубиха много бойци, а картечната рота на 32 пехотенъ полкъ бѣ просто унищожена отъ неприятелския артилерийски огънь. Презъ нощъта изморенитѣ части заеха укрепената позиция при височинитѣ южно отъ Кукушъ, която завиваши като полукръгъ между селата Янешево, Саржболъ и Шекерли. и за това бѣ по запазена отъ обходи.

Гърцитѣ бѣха стреснати отъ голѣмитѣ загуби, които претърпѣха въ първия бой. Тѣхната главна квартира е смятала вѣроятно, че има работа съ изнесенъ напредъ авангардъ и че сега предстои среща съ нашитѣ главни сили, затова настѣплението на 20 юний се започна много предпазливо. На 4 километра отъ нашата позиция гръцката пехота настѣпваша въ много широкъ фронтъ пакъ се спре, за да дочака своята артилерия. Следъ пладне, повече отъ 20 полски и 3 гаубични батареи откриха огънь по нашата позиция. Окопитѣ и цѣлата околна мѣстностъ бѣха веднага задимени отъ множество падащи гранати и отъ подпалената суха трева. Гъсти неприятелски вериги започнаха настѣплението си и изпълниха

Първото боево на 2-а армия

задименото поле. Нашите 6 батареи неможеха да обстрелват толкова много цели и догдето те сипяха огъня си върху едни вериги, други базнаказано настъпваха. Скоро гръцката пехота влезе въ сферата на пехотния огън и съ урагани бѣ принудена да залегне и да се окопава. Нови части отъ подръжките настъпиха още по-напредъ и достигнаха на 800 крачки отъ нашите окопи, но тукъ и те залегнаха, за да не мръднатъ до вечерта.

Привечеръ единъ коненъ полкъ използва подстъпите и незабелѣзано се приближи чакъ до с. Янешево, на дѣсния флангъ на позицията. Въ това време, на желѣзния пѣтъ пристигна влака носящъ една отъ дружините на Серската бригада. Дружината веднага се разтовари, развърна се въ боенъ редъ и съ огънъ разярѣсна гръцката конница, която остъпи безредно. Голѣми загуби имаше 2/3 бригада отъ вчерашния бой и отъ артилерийския огънъ. Но всички бѣха решени да не дадатъ лесенъ успѣхъ на гърците и бригадата остана господаръ на своята позиция, въпреки нѣколкото нощни атаки на лѣвия флангъ, които бѣха отбити само съ огънъ отъ будните Загорци.

Четириетъ гръцки дивизии неможеха да сломятъ съпротивата на една наша бригада при Кукушъ. Гръцката главна квартира бѣ принудена да привлече тукъ и усилието на своята 10. дивизия, която получи заповѣдъ, безъ да гледа на жертвите, да премине Калиновското дефиле и да се яви въ тила на войските ни при Кукушъ. Тази дивизия обаче бѣ спрѣна отъ нашите части при Дойранъ и неможа да изпълни задачата си, както ще видимъ при описанието на боя при Калиново.

На другия день (21 юний) гърците развърнаха нови части и ги насочиха по удобните подстъпи по долината на р. Галикъ, въ обходъ на лѣвия флангъ на позицията. Контръатакувани отъ една наша дружина, тѣзи части повърнаха назадъ, но подкрепени, те настъпиха наново и още по-налѣво. Положението на 32. пехотенъ полкъ всѣки часъ ставаше по-критическо: позицията му постоянно се бомбардираше отъ неприятелската артилерия, а отъ фланга се обстрелваше съ пехотенъ огънъ отъ обходните неприятелски части. Въ тила на позицията неможеха вече да се движатъ базнаказано нито подръжките, нито тѣзи, които подносаха патрони, а оттеглящите се назадъ ранени биваха или повторно ранявани, или убивани. Удължаването на фронта въ лѣво, съ пристигналите дружини отъ Серската бригада, не подобряваше положението, защото гърците имаха още много подръжки, съ които пакъ обхождаха удължения флангъ. Началника на нашите войски не разполагаше вече съ никакъвъ резервъ. За да помогне на лѣвия си флангъ, той заповѣда на по-малко ангажирания дѣсенъ флангъ (29. пех. полкъ) да настъпи. Но и тукъ гър-

цитът имаха толкова много сили, че настъпилите наши части само се излагаха на по-големи загуби, без да могат да напреднат.

Въ центъра на позицията, въпреки грамадните жертви, гърците бяха успели да се приближат до 500 крачки. Имаше опасност, че залъгналите тъй близо до нашите окопи гърци ще се хвърлят въ атака. Тръбваше тъй да се държат непрекъснато под огън, а въ това време неприятелската артилерия поразяваше откритите стрелци. Началника на третата дивизия забелжи, че нашите окопи въ центъра сж останали съ толкова малко бойци, че не ще могат да се противопоставят на един удар. Затова той заповѣда да се почне оттеглянето на здравите бойци на север, като за прикриване на това отстъпление привлече новопристигналите части от Серската бригада, като по малко пострадали.

Гърците удивени от отчаяната съпротива на шепата борци, не преследваха, макаръ отстъплението да почна предъ тяхните очи. Само неприятелската артилерия продължава огъня си по отстъпващите, догдето тъй се отдалечиха. При все това, отстъплението на разбърканите въ боя части стана нередовно: ранените бяха оставени неприбрани на бойното поле и малтретирани от озлобените врагове; много войници от Серската бригада изхвърлиха оръжието и раниците си; въ обстрелваните съ артилерийски огън обози избухна паника и много кола бяха прекатурени и изоставени. Едва вечерта отстъпващите безредно части достигнаха до гребена на Круша планина, гдето наново се организираха, оставиха силен арьергард и на другия ден въ добър ред продължиха отстъплението си към Рупелското дефиле.

3. Боя при Калиново

На 19 юний усиленото странично прикритие на 3/3 бригада настъпи към Орѣховица, но се натъкна на преминалата въ настъпление 10. гръцка дивизия и бѣ принудено да се оттегли към Калиново. За да се спре гръцкото настъпление въ тази посока, бѣ изпратен целия 41. пех. полкъ съ 2 не с. с. полски батареи, които настъпи бързо на юг и до вечерта влѣзе въ бой съ настъпващите откъм Орѣховица и Баялци гръцки части.

На 20 юний гърците изкараха на позиция 4 батареи и откриха силен огън по позицията на 41. пех. полкъ, предъ Калиновското дефиле. Следъ ураганият огън, от който се подпалиха нивите и цѣлото поле се задими, пехотата имъ настъпи за атака, но когато нашите части дружно се спуснаха на нож, тя не удържа и повърна назад. До вечерта бѣ отблъсната по сжия начинъ още една атака и въ тъмно нашите части се оттеглиха по задните височини при Кали-

ново, които запушватъ дефилето, образувано отъ тях и Аржанското езеро.

Следъ като бѣ спирана отъ незначителните наши части цѣли два деня, на 21 юний гръцката 10. дивизия получи заповѣд да премине на всѣка цена презъ дефилето и да бърза да се яви въ тила на войските ни при Кукушъ. До обѣдъ отъ нашата позиция ясно се виждаше маневрирането на гръцките части, които се съсредоточаваха срещу дефилето. Следъ пладне се започна силна бомбардировка на позицията ни, предвестникъ на атаката. Нашата не с. с. артилерия съ успѣхъ се борѣше съ неприятелската и силно поразяваше настъпващите неприятелски колони. До вечерта гръцките вериги едва достигнаха до нашите окопи, умаломощени и неспособни да се хвърлят въ атака. Само една тяхна колона, около една дружина, сполучи да се промъкне скритомъ покрай езерото, но и тя скоро бѣ прогонена. По този начинъ единъ само полкъ сполучи да попречи на цѣлата гръцка дивизия да се яви въ помощ на войските имъ при Кукушъ. Но както видѣхме по-рано, гърците и безъ това бяха струпали срещу Кукушъ толкова много сили, че просто заляха съ множеството си нашите два полка и ги принудиха да отстъпятъ.

4. Боя при Лакна.

Първата бригада отъ 10. дивизия стоеше на най-важната посока — пѣтя Солунъ, Сересъ. Тя бѣ се укрепила на една предна позиция по височините южно отъ Караджакьой (к. 480), отъ която се откриваше отличенъ обзоръ къмъ морския брѣгъ. Позицията бѣ дълга около 7 километра и затова бѣ тънко згата съ недостатъчните сили на бригадата (16. и 25. пехотни полкове и 3 батареи).

На 19 юний гърците настъпиха отъ Гювезна и предъ нашите очи се развърнаха въ боенъ редъ на единъ фронтъ по-широкъ отъ нашата позиция. Настъплението имъ бѣ доста бавно, защото мѣстността е пресечена и до пладне тъй можеха да изкаратъ на позиция само две планински батареи. Следъ пладне обаче, тъй усилиха артилерията си и подъ прикритието на нейния огънъ настъпиха по-енергично. Посрещнати съ пушеченъ огън, тяхните вериги залегнаха доста далечъ отъ нашите окопи, гдето останаха до вечерта. Командира на бригадата, следъ като събра необходимите му сведения, намираше, че е излишно да остане по-нататък на предната позиция и заповѣда презъ нощта частите да се оттеглятъ на главната си позиция — гребена на Круша планина (при Лакна).

На другия ден нашите части още не бяха заели окончателно новите си позиции, когато забележах гръцкото настъпление на същия широк фронт. Едва сега командущият армията започна да се грижи за усиляването на центъра на армията. Допълняющий полк от Драмската бригада бѣ насочен към Негованъ, но поради претъчнената мѣстност пристигна изморенъ въ най критическия моментъ на боя. Заповѣдано бѣ сѣщо и на единъ полк от 11. дивизия да трѣгне веднага за Сересъ, за да бѣде и той изпратенъ към Негованъ. Тамъ бѣ изпратена и една дружина мохамедани, за попълване на 16. и 25. пехотни полкове, но и тя пристигна тогасъ, когато полковете бѣха ангажирани въ бой и попълването бѣ невъзможно. Виждаме колко дълги маневрирования трѣбваше да се извършатъ въ момента на действията, за да се съсредоточатъ повече сили по посоката Солунъ, Сересъ, когато обстановката позволяваше да се извърши това съсредоточаване, още преди почване на военните действия, като се привлекатъ тукъ Серската бригада и голѣма частъ отъ 11. дивизия.

До вечерята гръците непрекъснато настѣпваха, като използваха добре подстъпите. Тѣхната артилерия излезе на близките позиции и отъ тамъ насочваше добре огъня си по нашите окопи. Съ пехотенъ и картеченъ огънь, гръците бѣха спрѣни и до вечерята неможах да достигнатъ на такова разстояние, отъ което да произведатъ удара.

На 21 юний тѣ подновиха атаката. Презъ нощта тѣ бѣха успѣли да съсредоточатъ повече сили срещу нашия дѣсенъ флангъ, но щомъ се вдигнаха за атака, бѣха посрещнати съ такъв ураганенъ огънь отъ пехотата, че се разстроиха съвършено и почнаха да отстъпватъ. На лѣвия флангъ тѣ бѣха контръ атакувани отъ пристигналия 7. допълняющъ полкъ, заедно съ две дружини отъ Драмската бригада и отхвърлени далечъ отъ позицията. Но презъ това време многочислената неприятелска артилерия непрекъснато обстрелваше нашите окопи и всѣки часъ бойците редѣха. Нашите батареи почти не стреляха, защото бѣха задушени отъ по-многочисленната неприятелска артилерия, а това сломяваше духа на пехотата. Къмъ 4 часа следъ пладне, най-пострадалите части безъ заповѣдъ напуснаха своите бойни мѣста, защото бѣха изчерпани всички подрѣзки, а и нѣкои началници бѣха много далечъ отъ своите части. Скоро цѣлата позиция бѣ очистена. 69. пех. полкъ и две дружини отъ 70. пех. полкъ, които бѣха насочени въ помощъ на 1/10 бригада, пристигнаха въ момента на отстъплението, но бѣха увлечени отъ потока на отстъпващите и неможеха да поправятъ положението. Започна се едно безредно отстъпление, което постепенно се превърна въ паническо

бѣгство. Паниката достигна до върха си, когато множество пехотинци, артилериисти и обозни достигнаха моста на Струма при Орлякъ и се надпреварваха, кой по рано да мине, макаръ гръците да останаха далечъ на гребена и да не последваха.

Останалите две дружини отъ 70. пех. полкъ, срещу които противника не се появи презъ цѣлия денъ, отстъпиха къмъ моста Орлякъ, гдето прикриваха оттеглянето на частите, което продължи до сутринята на 22 юний.

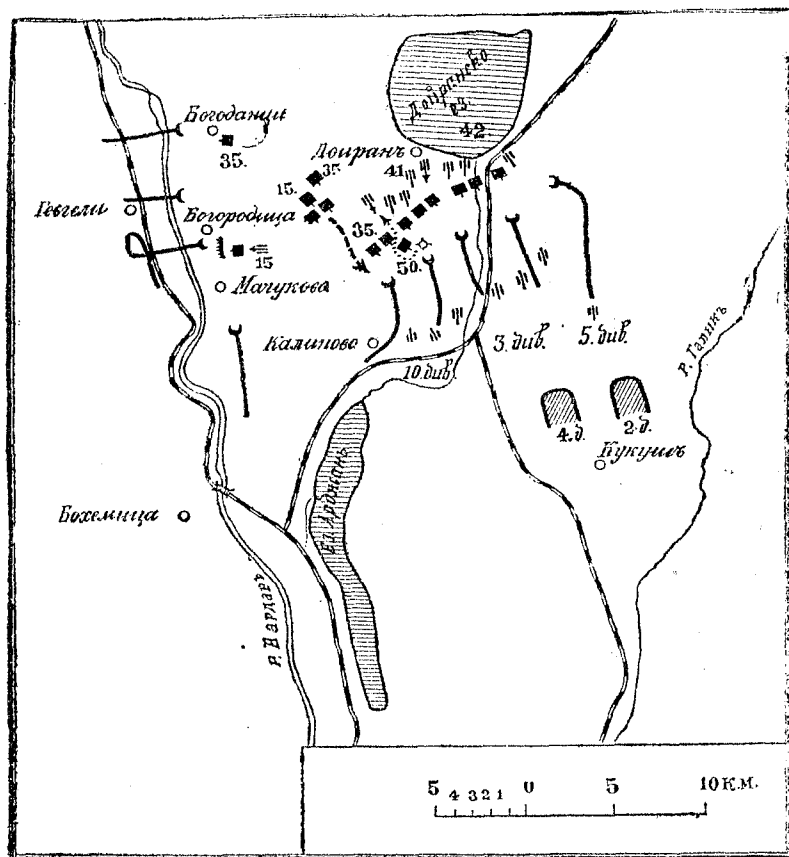
5. Боя при Дойранъ.

Следъ отстъплението на 2/3 бригада отъ Кукушъ, 3/3 бригада получи заповѣдъ да прикрива посоката Дойранъ—Струмица и заемаше позиция южно отъ Дойранъ. Същата задача бѣ дадена отъ главната квартира на 2/6 бригада, която бѣ насочена най-напредъ въ района на четвърта армия и на 19 юний бѣ въ района Сушево-Злево, между Радовишъ и Струмица, гдето получи заповѣдъ да се върне обратно презъ Струмица за Дойранъ.

Следъ отстъплението на нашите части отъ Калиново, гръцката 10. дивизия настѣпи въ следите имъ къмъ Дойранъ. На 22 юний тя се доближи до позицията на 3/3 бригада и съ енергична атака сполучи да заеме височината Хисаръ, на дѣсния флангъ на позицията. Съ помощта на 2 дружини и 1 с. с. батарея отъ 6. дивизия, които съ форсиранъ маршъ отъ Струмица бѣха изпреварили своите части, неприятелското настѣпление бѣ спряно.

На 23 юний, отъ къмъ Кукушъ настѣпиха още 2 гръцки дивизии (3 и 4). Тѣ се развърнаха срещу лѣвия флангъ на позицията и постоянно се разпространяваха по на северъ. Командира на бригадата не разполагаше съ резервъ, съ който да се противопостави на този обходъ. Но въ това време пристигна и 2/6 бригада. Командира на последната, следъ като бѣ оставилъ две дружини съ една батарея за охрана на тила отъ къмъ Вардара, реши да облекчи положението на 3/3 бригада, като атакува лѣвия флангъ на гръците, отъ Чидемли къмъ в. Хисаръ. Понеже мѣстността тукъ не бѣше удобна за действие на полската батарея, той я изпрати въ средния участък на позицията и трѣбваше да изпълни решението си безъ артилерия. Изморените отъ усилените походи войници едвамъ се катерѣха по стръмните склонове и бързаха да заематъ височините западно отъ Покели и Чепели, къмъ които бързо настѣпваха и гръцките подрѣзки отъ Калиново. Не подържани съ артилерийски огънь, Врат-

чанци и Ломци си пробиха път само съ своите пушки и картечници, и следъ пладне достигнаха до подножието на в. Хисаръ. Вниманието на гърците бѣ привлечено отъ това стремително настѣпление и тѣ позабавиха настѣплението си противъ лѣвия флангъ на 3/3 бригада, като насочиха значителни сили противъ пристигналото подкрѣпление.

Боя при Дойранъ

Но въпреки това, положението на нашите части при Дойранската станция стана критическо. Много неприятелски батареи съсредоточиха огъня си на този участък, необезпоявявани отъ нашите нескорострелни батареи, които често биваха принудени да замълчатъ. Стрелците всѣки мигъ редѣ-

ха. Смъртно раненъ бѣ и командира на бригадата. Вследствие голѣмитѣ загуби, нашите части постепенно отстъпваха на северъ и гърците заеха Дойранската станция. Дѣсния участъкъ отъ позицията не се поколеба отъ този неуспѣхъ и остана на мѣстото си до смръкване, като отбиваше само съ пушеченъ огънь всички грѣцки атаки. Чакъ презъ нощта, храбрите защитници на Дойранската позиция получиха заповѣдь да отстъпятъ на северъ. Съ голѣми трудности тѣ успѣха да си пробиятъ пътъ къмъ шосето за Струмица. И тукъ гърците претърпяха грамадни загуби. Тѣ се задоволиха съ заемането на градъ Дайранъ и не преследваха.

Изпратеното къмъ с. Богоданци странично прикрытие отъ 2/6 бригада (1 дружина) завари восочините на лѣвия брѣгъ на Вардара заети отъ грѣцки андартѣ. Дружината се развърна въ боенъ редъ и лесно ги отблъсна. Но скоро пристигнаха значителни подкрѣпления отъ редовни войски, които настѣпиха и нашата дружина бѣ принудена да прекрати настѣплението си и да се отбранява до вечерта, когато получи заповѣдь да се оттегли на северъ заедно съ бригадата.

Страничното прикрытие при Богородица (1 дружина и 1 батарея) също настѣпи и прогони андартите, които заемаха лѣвия брѣгъ на Вардара. Гърците изпратиха значително подкрѣпление по желѣзницата. Една тѣхна дружина се стовари при ст. Гевгели и настѣпи, но бѣ спрѣна съ огънь отъ нашата батарея. Други влакѣ натоваренъ съ войски бѣ сполучливо обстрелянъ отъ батареята и принуденъ да се върне назадъ на 5 километра, гдѣто гърците слезоха отъ влака, преминаха Вардара въ бродъ и се явиха противъ лѣвия флангъ на дружината. Изпълнявайки задачата си да прикрива тила на нашите части около Дойранъ, тази дружина остана на поста си до вечерта и бѣ почти оградена отъ многобройния неприятелъ. Едва презъ нощта тя сполучи да си пробие пътъ, и отстъпи на северъ, за да се присъедини къмъ полка си.

Кръвопролитния бой при Дойранъ е свършенно нецѣлесобразенъ. Подкрѣпата на 3/3 бригада съ части отъ 6. дивизия и упоритата отбрана на позицията при Дойранъ си имаха мѣстото само догдето втора армия отбраняваше Круша планина. Но щомъ частите отъ втора армия отстъпиха къмъ Рупелското дефиле, безцелно бѣ удържането на Дойранската позиция. Би трѣбвало на тази позиция да се остави единъ слабъ ариергардъ, а цѣлата 3/3 бригада веднага следъ падането на Кукушъ да се оттегли на новата си позиция, южно отъ Струмица, за да има време да организира отбраната ѝ. Тамъ трѣбваше да се насочи и бригадата отъ 6. дивизия. Тѣзи две бригади неможаха да спратъ настѣплението на почти цѣлата грѣцка армия. Тѣ само излишно се из-

мориha, изгубиха половината отъ своя съставъ и на новата си позиция, южно отъ Струмица, не бѣха въ състояние да укажатъ никакво съпротивление на противника, защото той настѣпваше въ петитѣ имъ и не имъ даде време нито да се поустроятъ, нито да укрепятъ своята позиция.

Глава III

Настѣплението на гърцитѣ къмъ Струмица и Рупелското дефиле.

1. Отстѣплението на втора армия.

Още следъ първитѣ неуспѣхи на 21 юний, предполагащото отъ главната квартира настѣпление къмъ Солунъ ставаше невъзможно. На втора армия бѣ дадена една по-опредѣлена и по-важна задача, да прикрива комуникационната линия на четвърта армия Струмица—Петричъ—Горна-Джумая. Но упорититѣ боеве на 19—23 юний значително намалиха състава на частитѣ, които останаха съ по-малко войници и още по-малко офицери и подофицери. Серската и Драмската бригади почти се стопиха въ първитѣ боеве, както и предвиждаха тѣхнитѣ началници. Необученитѣ, недисциплинирани и безъ национално съзнание войници на тѣзи новоформирани части, мѣчно се вкарваха въ ожесточенитѣ боеве, а при отстѣплението захвърлиха оржжието си и се прѣснаха по селата си, защото повечето отъ тѣхъ бѣха отъ Серско и Демиръ-Хисарско. Останаха почти само кадритѣ на тѣзи части и полковетѣ бѣха събрани въ по-две дружини. Онѣзи части, които се биха до край, изгубиха 1/3 отъ състава си и по-големата частъ отъ началницитѣ си. Командующия армията съобщи това въ главната квартира, като се съмняваше дали при единъ натискъ частитѣ отъ армията ще могатъ да удържатъ положението. Независимо отъ това, дветѣ най-важни посоки Дойранъ—Струмица и Демиръ-Хисаръ—Петричъ, по които гърцитѣ можеха да проникнатъ въ долината на Струма бѣха отдалечени една отъ друга на около 80 километра и никакво маневриране помежду тѣхъ въ време на боя не бѣ възможно.

За запазване посокитѣ къмъ Струмица и Петричъ, командующия втора армия заповѣда: а) Началникътъ на 6. дивизия съ 2/6 и 3/3 бригади да прикрива посоката Дойранъ—Струмица, като спира неприятелското настѣпление на всички удобни позиции; б) Началникътъ на трета дивизия съ 2/3, Серската, Драмската и 1/10 бригади да отбранява южния из-

ходъ на Рупелското дефиле; една дружина съ 1 планинска батарея бѣ оставена да охранява прохода презъ Бѣласица при Шугово; в) 11. дивизия да отбранява морския брѣгъ отъ устието на Струма до устието на Места; г) Тежката артилерия отъ Кавала се изпращаше въ Драма, за превозване по желѣзницата, а Кавалския гарнизонъ, въ случай на десантъ, трѣбваше да се оттегли къмъ Зърново; д) Гарнизонитѣ на Порто-Лагосъ и Дедеагачъ, въ случай на сполучливъ десантъ, трѣбваше да се оттеглятъ презъ Родопитѣ. Отъ тази заповѣдъ се вижда още по-ясно, какъ безполезно сж прѣснати силитѣ на втора армия по брѣга на морето и безъ да свършатъ нѣкаква бойна работа, сега трѣбваше да се оттеглятъ. Сжщото може да се каже и за тежкитѣ орждия на Кавалския гарнизонъ.

На 24 юний, когато гърцитѣ подновиха настѣплението си, нашата Струмска група бѣ въ движение къмъ позициитѣ си при Козлу дере, а Рупелската група бѣ работила вече цѣли два дена за укрепяване на своята позиция.

2. Настѣплението на гърцитѣ.

Гръцката главна квартира изгуби два дена следъ боеветѣ при Кукушъ и Лакна, за да се справи съ нашитѣ части около Дойранъ. Следъ отстѣплението на последнитѣ, тя не бѣше добре ориентирана върху общото положение. Гръцката конна бригада оставаше постоянно прикована къмъ своята пехота и не събра никакви сведения за нашето разположение. Гърцитѣ очакваха да получатъ повече сведения отъ многото шпиони, които кръстосваха изъ нашия тилъ, но противоречивитѣ имъ донесения повече ги заблуждаваха.

На 23 юний, следъ като се опредѣли ясно, че нашата втора армия е разделена на две групи, гръцката главна квартира взе решение да раздѣли армията си сжщо на две групи и да настѣпи едновременно и съ дветѣ, съ цель да проникне въ Струмишката долина:

Западна група (2. 3. 4. 5. и 10. дивизии и конната бригада) да настѣпи въ посоката Дойрачъ — Струмица;

Източна група (1. 6. и 7. дивизии) да настѣпи къмъ Рупелското дефиле.

Последната група трѣбваше да води демонстративна атака на Рупелското дефиле, съ цель да привлече повече сили срещу себе си. Главниятъ ударъ щѣше да нанесе западната група, и щомъ тя проникне въ Струмица и отъ тамъ въ Петричъ, нашитѣ части при Рупелското дефиле ще бждатъ принудени или предварително да отстѣпятъ, или да диятъ спасение въ Пиринъ планина.

3. Боя южно отъ Струмица

Следъ упорития бой при Дойранъ 3/3 и 2/6 бригади отстѣпиха на северъ, за да излѣзатъ на шосето Дойранъ — Струмица. Тѣ не оставиха ариергардъ, който да бжде въ непосредствено съприкосновение съ противника, да забави неговото настѣпление и да спечели нужното време, за да могатъ главнитѣ сили да се оттеглятъ, организиратъ и приготвятъ за отбрана на нова позиция. Безъ да знаятъ нѣщо за противника, следъ уморителенъ маршъ, при най-голѣма горещина, на 24 юний следъ пладне, отстѣпващитѣ къмъ Струмица наши части преминаваха р. Кузлу-дере и започнаха да се изкачватъ по стрѣмния склонъ на Бѣласица, за да достигнатъ гребена на планината, гдето трѣбваше да се спратъ, за да преградятъ пътя на неприятеля къмъ Струмица.

Въ сжщото време, гжсти неприятелски колони настѣпиха по шосето Дойранъ — Струмица и отъ дветѣ му страни. Нашитѣ батареи, които бѣха достигнали до средата на склона, получиша заповѣдъ да се спратъ и да откриятъ огънь, за да спратъ неприятелското настѣпление. Мѣстността тукъ бѣ много стрѣмна и просѣчена съ множество дълбоки оврази, образувани отъ дъждовната вода. Позиции за артилерията тукъ нѣмаше, защото тя неможеше да се движи вънъ отъ шосето. Затова тя зае позиции около него, като батареитѣ се разположиха една надъ друга. Тѣ бѣха открити или едвамъ маскирани.

Щомъ нашитѣ батареи откриха огънь, гърцитѣ започнаха да се развърщатъ въ боенъ редъ по височинитѣ на лѣвия брѣгъ на Кузлу-дере. Тѣхнитѣ батареи откриха веднага огънь отъ най-далечни разстояния. Тѣ обстрелваха безредно цѣлия склонъ, по който пѣплѣха изморенитѣ отъ похода пехотинци, а сжщо и шосето, по което се движеха още наши батареи и много обози. Неприятелскиятъ огънь продължи до вечерята, и нашитѣ части неможаха да достигнатъ до гребена на Бѣласица, а бѣха принудени да заематъ една много неудобна позиция на средата на южния склонъ на планината.

Въпреки голѣмата горещина, гръцката пехота, развърнатата въ боенъ редъ на много широкъ фронтъ, продължи настѣплението си по дветѣ страни на шосето и премина равнината на Кузлу-дере, като започна да се изкачва по стрѣмнитѣ склонове. Тукъ вече нашата артилерия неможеше да я обстрелва, и до вечерята тя достигна до нашитѣ най-предни окопи.

Презъ нощта, частитѣ получиша заповѣдъ, направо отъ главната квартира, да продължатъ отстѣплението си къмъ Струмица. Артилерията веднага бѣ снета отъ позиция, а най-преднитѣ батареи останаха въ гръцки ржце. Презъ сжщата

нощъ заповѣдта за отстъплението бѣ отмѣнена, но намѣсто да продължатъ отстъплението до гребена на Бѣласица и тамъ да заематъ по-удобни позиции, отстъпилитѣ части бѣха върнати назадъ и на 25 сутринята, подъ неприятелския огънь, наново заемаха своитѣ неудобни за отбрана мѣста.

А гръцката главна квартира използва нощта за да изкара на позиция, отъ дветѣ страни на шосето, артилерията на всички дивизии, защото въ другитѣ участъци мѣстността бѣше много пресѣчена. Пехотнитѣ части пъкъ бѣха насочени по следния начинъ:

4. дивизия да атакува к. 1063 — лѣвия флангъ на нашата позиция; 5. дивизия да атакува к. 850 и прохода презъ с. Орманли; 3. дивизия да атакува височинитѣ западно отъ шосето; 2. дивизия бѣ насочена презъ прохода Габрово, въ обходъ на лѣвия ни флангъ; 10. дивизия, презъ Чепели и Попчево, трѣбваше да обходи дѣсния ни флангъ.

На 25 юний сутринята, когато още нашитѣ части не бѣха успѣли да заематъ напуснатата презъ нощта позиция, многочислената неприятелска артилерия откри оживенъ огънь по нея. Нашата артилерия, разположена на неудобни позиции, бѣ скоро заставена да замлъкне. Неприятелската пехота настъпи енергично по удобнитѣ подстъпи. Предъ центъра на позицията нейното настъпление бѣ спрѣно съ пехотенъ огънь, но на лѣвия ни флангъ тя достигна незаети гребенъ на Бѣласица, — в. 1075 и принуди 3/3 бригада да се отдрѣпне, макаръ да бѣ подкрепена отъ 35. пехотенъ полкъ.

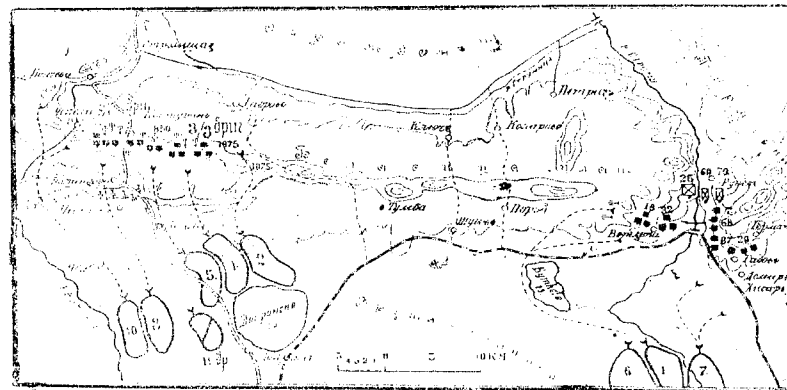
Вечерта всички наши части се оттеглиха къмъ Струмица, а гърцитѣ, следъ като заеха вододѣла на Бѣласица, изпратиха силни авангарди отъ дветѣ си флангови дивизии, които да пресечатъ движението по долината на Струмица, по която въ това време отстъпваха обозитѣ и артилерията на четвърта армия. Единъ отъ тѣзи авангарди достигна до Видоча и на 26 юний плени последниятъ ешелонъ отъ отстъпващитѣ обози на четвърта армия и нѣколко орждия.

Б4. оя предъ Рупелското дефиле.

Следъ боеветѣ при Кукушъ и Лакна, нашитѣ части постепенно се събираха на южния край на Рупелското дефиле. Веднага следъ пристигането си, тѣ се настаняваха на позиция на южния му изходъ, между селата Вѣтрна и Германъ. Тази позиция се раздѣляше на два участъка отъ р. Струма, която на това мѣсто е трудно проходима въ бродъ, а единствения мостъ на желѣзния пѣтъ, по който можеше да се маневрира между двата участъка, е предъ позицията и подъ огъня на неприятелската артилерия. Трѣбваше и двата участъка да се направятъ достатъчно самостоятелни, за да не

става нужда отъ маневриране въ самия бой. Но началникътъ на 3. дивизия, който пое началството надъ всички войски отбраняващи Рупелското дефиле, смѣташе че неприятеля ще атакува позицията като настъпи презъ Струма и Демиръ Хисаръ и затова лѣвиятъ участъкъ на позицията бѣ заетъ по-силно. На сѣщия участъкъ постепенно се събра и почти всичката артилерия, заедно съ тежкитѣ батареи (1 с. с. 10.5 см., 1 гаубица 15 см. и 1 дълга 12 см. (д/28).

Най-после и останената въ с. Шугово дружина немоще да охранява цѣлата Бѣласица планина. Гръцки андарты, по известнитѣ имъ кози пѣтеки, преминаха презъ планината и се прѣснаха изъ горитѣ на севернитѣ склонове. Подкрепени и отъ мѣстнитѣ жители — жадни за грабежъ, тѣ обстрелваха обозитѣ и артилерията на четвърта армия, отстъпващи къмъ Петричъ и имъ причиниха много пакости. Затова, по заповѣдъ отъ главната квартира, частъ отъ отбраняющитѣ Рупелското дефиле войски бѣха изпратени къмъ Петричъ, съ задача да обезпечатъ движението на обозитѣ.

Боеветѣ при Кузлудера и Рупелъ

Гърцитѣ не настѣпиха въ очакваната отъ началника на 3. дивизия посока. Тѣ направиха нѣколко опита да преминатъ презъ Струма и прехвърлиха при Елшанъ и Коприва нѣколко роти. Но за да избѣгнатъ настѣплението по откритата равнина на лѣвия брѣгъ на Струма, тѣ решиха въ тази посока да насочатъ за демонстрация само слаби части отъ 7. дивизия. Главнитѣ сили (1. и 6. дивизии) бѣха насочени покрай Бугковското езеро, за ударъ противъ дѣсния ни флангъ.

На 26 юний 1. и 6. гръцки дивизии се развърнаха въ боевъ редъ отъ дветѣ страни на с. Тузчели и настѣпиха къмъ с. Вѣтрна. Нашитѣ две батареи отъ дѣсния участъкъ неможеха да спратъ неприятелското настѣпление, а

многочисленната ни артилерия от лъвия участък нemoжеше да имъ помага, защото ѝ пречеха височинитѣ и поради голѣмото разстояние. Но поради пресѣчената мѣстност и гърцитѣ не можаха презъ този день да развърнатъ своята артилерия.

На 27 юний тѣ подновиха настѣпление то си. Презъ нощта значителни тѣхни части бѣха успѣли да заематъ командващитѣ склонове на Бѣласица и да изкаратъ тамъ две планински батареи, които обстрелваха на дължъ цѣлия дѣсенъ участъкъ на нашата позиция. Следъ заемаването на Струмица отъ гърцитѣ, упоритата отбрана на Рупелското дефиле бѣше нецелесъобразна, защото по долината на р. Струмица тѣ лесно можеха да се явятъ въ Петричъ въ тила на дефилето. Но началникътъ на дивизията изпълняваше буквално заповѣдта за упорита отбрана. Следъ като схвана, че погрешно е разпредѣлилъ силитѣ за отбраната на позицията, той започна да премѣства войски отъ лъвия въ дѣсния участъкъ. Но това премѣстване ставаше бавно, защото частитѣ трѣбваше да минатъ презъ единствения обстрелванъ отъ неприятелската артилерия мостъ. Обходенитѣ отъ къмъ дѣсния флангъ наши войски започнаха да напускатъ позицията и увлѣкоха идящитѣ имъ на помощъ войскитѣ.

Началникътъ на дивизията заповѣда да се почне отстъпление на всички части. Съ тази заповѣдь обаче самото отстъпление не бѣ организирано. Започнаха да отстъпватъ всички изведнажъ по обстрелваното шосе, което скоро се задържа отъ кола, орджия и бързаци назадъ войници. Макаръ гърцитѣ да не преследваха, войникитѣ бѣха възбудени, виждайки безредието и тѣсното дефиле, и бързаха кой по-скоро да се измъкне отъ него. Всички войници съ ужасъ си спомняха изоставенитѣ въ първитѣ боеве ранени, за които се носѣше слухъ, че гърцитѣ ги изклали. Почти въ всички части върлуваше страшната холера, отъ която можеше да се заболѣе всѣка минута, а за болнитѣ никой не се грижеше въ тази суматоха. Затова отстъплението на частитѣ отъ Рупелското дефиле се извърши въ най-голѣмо безредие, макаръ до вечерята гърцитѣ да не заеха даже напуснатитѣ наши позиции.

По този начинъ съпротивата на втора армия за втори пътъ бѣ сломена отъ по-многочисленната гръцка армия. Но въ това време и нашата четвърта армия бѣ успѣла да отстъпи и да извлече по долината на Струма всички свои обози и артилерия. Втората армия изпълни добре своята задача, като не позволи на гърцитѣ да проникнатъ въ долината на Струмица, преди оттеглянето на четвърта армия. Повече тя нemoжеше да извърши, поради своята малочисленност и поради разпрѣсването ѝ на много широкъ фронтъ.

Глава IV.

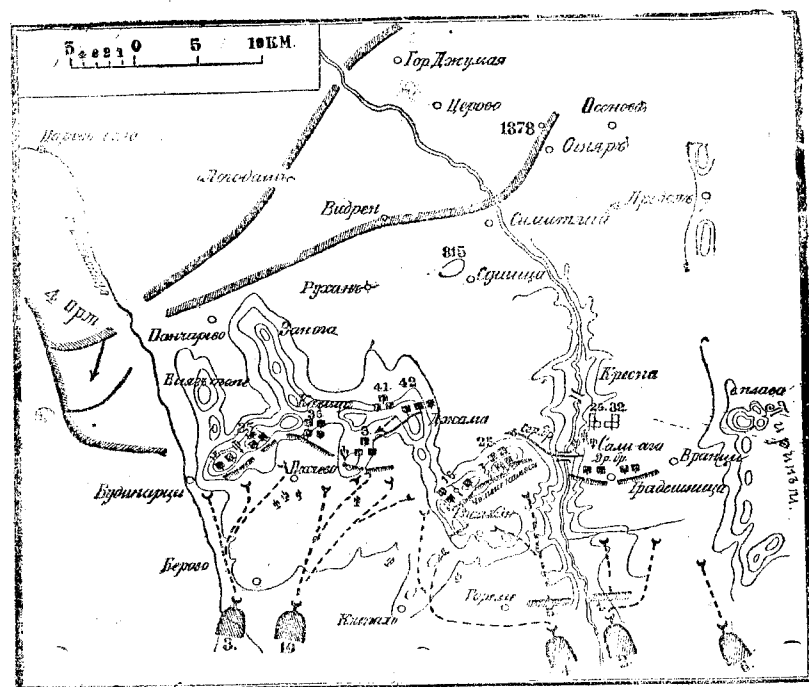
Настѣплението на гръцката армия къмъ Горна Джумая.

1. Положението на втора армия къмъ 29 юний.

Нашата четвърта армия, следъ като тилътъ ѝ се заплашваше отъ гърцитѣ, отстъпи на линията Калиманци—Голакъ планина—Брѣгалница (при Будинарци). Въ сѣщото време и втора армия се отдрѣпваше назадъ на линията в. Кавица—в. Джама—в. Росалинъ—южниятъ изходъ на Кресненското дефиле (моста Сали ага) и на изтокъ къмъ с. Вранци. Армията трѣбваше да остави на пѣтищата на отстъплението си силни ариергарди, които да спиратъ неприятеля на всички позиции, за да се спечели време и да могатъ разстроениитѣ части да се подтегнатъ и да укрепятъ позициитѣ си.

Главната квартира предполагаше, следъ като дветѣ наши армии се изравнятъ и всѣка устрои своя тилъ, да дочакатъ неприятеля, да го разстроятъ предъ укрепенитѣ си позиции и следъ това да настѣпятъ за нанисане съкрушителенъ ударъ. Затова главната квартира съветваше командващия втора армия да отдѣли като свой резервъ една—две по-макевереноспособни бригади. Но последния познаваше много добре състоянието на своята малочисленна армия, изтощена отъ упорититѣ боеве и разстроена отъ постоянното оттегляне по планински пѣтеки. Частитѣ на армията бѣха изгубили въ боеветѣ и отъ холерата най-храбритѣ си войници и по-голѣмата частъ отъ своитѣ началници — офицери и подофицери. Почти всички полкове бѣха останали съ по 900—1200 души и съ по 2—3 дружини. Допълняющия полкъ бѣ разформиранъ и останалитѣ му войници отидоха да попълнятъ двудружиннитѣ полкове на Серската и Драмската бригади. И следъ това попълване тѣзи новоформирани части не бѣха способни за сериозни бойни усилия. Вследствие разстройството на обозитѣ, частитѣ не получаваха редовно хлѣбъ и храни и се хранѣха съ сухари. Не добрата храна причини масови заболявания отъ холера. Болнитѣ не можеха да се

отвозватъ назадъ, а това довеждаше до ужасъ здравитѣ, които очакваха скоро да заболѣятъ. Всичко това още повече понижаваше отпадналия духъ на войниците. По примера на новоформиранитѣ части, започнаха да зачествяватъ дезертьорствата и въ старитѣ полкове. Бѣгащитѣ отъ частитѣ си войници се скитаха въ тила, ужасени не отъ опасноститѣ на боя, а отъ мисълта, че може да заболѣятъ и ще бждатъ изоставени. Артилерийскитѣ части бѣха по-малко изморени и по-здрави, но войникитѣ на многочисленната артилерия виждаха, че както се топятъ пехотнитѣ части, артилерията рискува да остане на позицията сама, безъ пехотно прикритие. Затова

Действията на централната и западни групи

командующия втора армия донесе въ главната квартира, че при тѣзи условия, частитѣ отъ армията едва достигатъ за тънко заемане на позицията, тѣ се топятъ и падатъ духомъ. За отбрана на позицията, а още повече за настѣпление, трѣбва въ армията да се влѣятъ свежи части. Румънската мобилизация и турското настѣпление въ Одринско допринесоха много за отпадане духоветѣ, но всѣки поривъ се убиваше и отъ постояннитѣ предупреждения на главната квартира за отстъп-

ление. Така на 3 юлий, когато гърцитѣ бѣха далечъ отъ нашата позиция, частитѣ получиха заповѣдь да се готвятъ за отстъпление, а после тази заповѣдь бѣ отмѣнена.

На 29 юний втората армия окончателно бѣ заела своитѣ нови позиции по следния начинъ:

6. дивизия заемаше отъ р. Бръгалница при с. Будинарци до в. Джама. Въ състава на тази дивизия влизаше още отъ началото 3/3 бригада, а 1/6 бригада се присъедини къмъ дивизията, когато последната отстъпваше по пътя Струмица—Хамзали—Берово.

3. дивизия състояща отъ 2/3, 1/10, Серската и Драмската бригади, заемаше в. Росалинъ, Ченгене—Калеси, южния изходъ на Кресненското дефиле и на изтокъ отъ р. Струма до в. Плава.

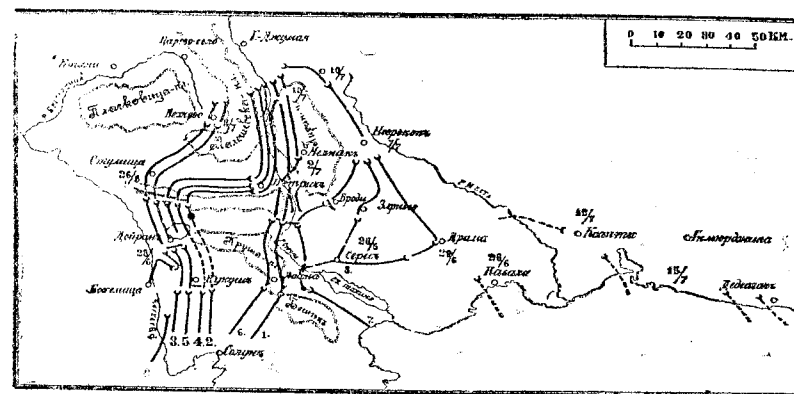
11. дивизия заемаше линията Зърново—Търлисъ, която прегражда посокитѣ къмъ Неврокопъ. Нейнитѣ ариергарди бѣха въ Крушево, Броди, в. Бабинъ, Калопотъ, Просеченъ.

За забавяне на неприятелското настѣпление, 6 дивизия бѣ оставила единъ ариергардъ на Дроглева планина, който после се оттегли въ Берово, а 3. дивизия — въ долината на Струма, при устието на р. Струмица.

На новата позиция втора армия бѣ разположена по-сгруппирано, а самата позиция бѣ трудно достъпна.

2. Прегрупиране на гръцката армия

Сръбската и гръцката главни квартири се съгласиха да се започне общо настѣпление противъ цѣлия нашъ фронтъ отъ Калиманци до Неврокопъ, като дветѣ съюзни армии си подадатъ ръка въ Церово село. Общото настѣпление трѣбваше да се започне на 4 юлий, а до това време гръцката армия трѣбваше да се прегрупира споредъ новата обстановка

Обща схема за действията на гърцитѣ

Гръцката главна квартира е предполагала, че боевете по Бѣласица и въ Рупелското дефиле ще продължатъ много, а въ това време румънската намѣса ще тури край на войната. Следъ превземането на Струмица, предъ грамадната гръцка маса отъ 5 дивизии се изпречваха едва проходимитѣ Плачковица и Малешевската планини. По единствения проходъ Хамзали, Берово, Пехчево не можеше да се действува съ тази грамадна маса. Налагаше се едно прегрупиране на силитѣ, което започна на 26 юний. Формираха се три групи отъ дивизии, на които предстоеше да действуватъ почти самостоятелно, въ тритѣ най-важни операционни посоки.

Западна група съставена отъ 3. и 5. дивизии се формира въ Струмица съ задача да настѣпи презъ Хамзали, Берово и Пехчево за Царево село, гдето да възстанови връзката съ сръбската армия.

Средна или главна група, командвана отъ краля, съставена отъ конната бригада, 1. 2. 4. 5 и 6. дивизии, се съсредоточава около Петричъ, за настѣпление по най-важната посока — долината на Струма къмъ Горна-Джумая—Дупница—София.

Източна група, съставена отъ 7. дивизия, 5 дружини и 2 планински батареи отъ 8. дивизия, които бѣха превозени по море до Солунъ, се съсредоточава на линията Демиръ-Хисаръ—Сересъ, съ задача да охранява дѣсния флагъ на главната група, като настѣпи къмъ Драма и после къмъ Неврокопъ.

Настѣплението на всички групи трѣбваше да почне на 4 юлий, едновременно съ това на сръбската армия. Понеже всички групи действуваха самостоятелно, ще разгледаме поотдѣлно тѣхнитѣ боеве.

3. Настѣплението на западната група. — Боеветѣ изъ Малешевската планина при Берово, Пехчево, Биязъ-Теле, Занога.

Нашата 6. дивизия заемаше позиция срещу прохода Хамзали—Пехчево по следния начинъ: участъкътъ отъ Митрошинци до в. Кавица се заемаше отъ 2/6 бригада, която влезе въ връзка съ лѣвия флангъ на четвърта армия; участъкътъ отъ в. Кавица до в. 1650 се заемаше отъ 1/6 бригада; лѣвиятъ участъкъ отъ в. 1650 до в. Джама се заемаше отъ 3/3 бригада. Частитѣ имаха достатъчно време за укрепяване на своята позиция и за отдохъ следъ уморителното отстъпление. Но на 3 юлий началницитѣ на участъцитѣ получиха поменатата по-горе директива за отстъпление. Съ тази директива главната квартира цѣлеше само да ориентира по голѣмитѣ началници за посокитѣ на отстъплението, за да могатъ тѣ да действуватъ самостоятелно, ако имъ се наложи

отстъпление подъ натиска на противника и ако не получатъ заповѣди. Директивата обаче бѣ съобщена на началницитѣ на дивизиитѣ, а последнитѣ я съобщиха на своитѣ части, като по този начинъ подготвиха духоветѣ къмъ бързо отстъпление. На 4 юлий всички обози бѣха изпратени къмъ Дупница, а съ тѣхъ заедно замина и почти всичката полска артилерия, което уби вѣрата на войницитѣ въ силата на едва достъпнитѣ позиции, които се укрепяваха почти цѣла седмица. Помалкитѣ началници схванаха, че на тѣзи позиции нѣма да се дава сериозенъ отпоръ на противника. Тѣ чакаха само съседитѣ да почнатъ да отстъпватъ, за да ги последватъ, маршъ и предъ тѣхъ да нѣмаше противникъ.

Оставения при Берово ариергадъ (1/6 бригада) бѣ изпратилъ, къмъ Драглева планина рекогносцировочни отрядъ, които на 5 юлий донесоха за настѣплението на значителни неприятелски части отъ Хамзали. Следъ пладне цѣла гръцка дивизия се развърна въ боенъ редъ на широкъ фронтъ, който обхващаше и двата фланга на нашата ариергардна позиция. Ариергарда дочакваше неприятеля до пушенъ изстрелъ, следъ което бавно се оттегляше на изученитѣ по рано последователни позиции. Гърцитѣ бѣха принудени да настѣпватъ бавно, все въ боенъ редъ и презъ този день достигнаха едва до Берово, а нашия ариергардъ можа да събере сведения за силата на настѣпващия неприятель.

На 6 юлий гърцитѣ настѣпиха отъ Берово противъ последната ариергардна позиция, но поради пресѣчената мѣстностъ, не можаха да изкаратъ въ подкрепа на своята пехота освенъ две планински орждия; въ сжщото време други тѣхни части бѣха вече настѣпили противъ главната позиция въ участъка на 2/6 бригада. Тѣхнитѣ вериги използваха деретата около Пехчево и Рабсво, за да се доближатъ до нашитѣ окопи. Единствената наша планинска батарея неможеше да държи постоянно подъ огънь всички подстъпи, а три неприятелски батареи откъмъ Пехчево съсредоточиха огъня си по нея и я заставиха да замлъкне. Командира на 2/6 бригада молѣше за поддръжка отъ съседната 1/6 бригада. Командира на последната използва момента, когато неприятелскитѣ вериги бѣха спрѣни подъ нашия ураганенъ огънь на 500 крачки предъ окопитѣ на ариергардната позиция. Той реши да контръ-атакува изморения и разстроенъ неприятель. Нашитѣ части настѣпиха тѣй енергично, че изненаданитѣ гърци прекратиха стрелбата и обърнаха гръбъ. Началника на лѣвия участъкъ (3/3 бригада), предъ който неприятель не настѣпваше, по собствена инициатива сжщо настѣпи, за да спомогне на достигнатия успѣхъ предъ средния участъкъ.

Но позицията на дѣсния участъкъ бѣ заета съ голѣми междини. Гърцитѣ използваха това и преди мръкване наз-

чителни техни части се вмъкнаха във една междина и с картечен огън започнаха да бият надлъж позицията. Разколебаните от артилерийския огън войници от 35. пех. полк неможаха да издържат картечния огън. Те започнаха да напускат позицията си и отстъпиха без ред чак до Панчарево. Това стана причина да се оттеглят на същата линия и частите от другите участъци.

На 7 юлий частите от 6. дивизия настъпиха с цел да заемат наново напуснатите си позиции, но гърците бяха се здраво укрепили на тях и бяха се разпространили още на север, като бяха заели без бой и масива Бияз-Тепе.

Отстъплението на 6. дивизия поставяше във много трудно положение левия фланг на четвърта армия. Оставаше събитие по-сериозно да натиснат нашата 1/3 бригада, за да преминат Голак планина и да се пуснат във долината на Бръгалница, с което би се осъществила действителната връзка с гръцката армия. И без този натиск 1/3 бригада отстъпи назад, като оправдаваше това отстъпление с оттеглянето съседите във лъво. Но командующия четвърта армия заповѣда веднага бригадата да се върне назад и да заеме напуснатата си позиция.

4. Настъплението на централната група. — Боя при изхода на Кресненското дефиле.

Централната гръцка група се съсредоточаваше около Петрич и Демир Хисар. Тук на войските бѣ дадена почивка и полковете бяха попълнени до щатове за военно време. Главната квартира нарочно забави настъплението на тази група, за да напреднат двете крила и да облекчат нейната задача. А когато те напреднаха и централната група получи задача да настъпи, да сломи нашата съпротива на южния изход на Кресненското дефиле и да продължи настъплението си през дефилето към Горна Джумая. Дивизиите от тази група бяха насочени по следния начин:

5. и 4. дивизии трѣбваше да настъпят по дѣсния брѣг на р. Струма; 1. и 2. дивизии по шосето на левия брѣг на рѣката; 6. дивизия още на 2 юлий бѣ насочена към Мелник, отдето изпрати един страничен отряд през с. Пирин който да съединява на източната група за завладяването на Неврокоп.

Насочените по долината на Струма дивизии напредваха много бавно, както поради пресѣчената мѣстност, тъй и по причина упоритата съпротива на ариергарда, който заемаше последователни позиции и гърците трѣбваше да предприемат далечни обходни движения по планинска мѣстност.

Ариергардът отстъпваше винаги с бой, след като дочакваше гърците на близо до своите позиции. При всѣко свое отстъпление той разрушаваше до основи мостовите и подпорните стени на единственното шосе, удобно за движение на полска артилерия и обози. Гръцките полкове имаха товарен обоз, но той не можеше да се връща много назад и когато дивизиите навлѣзоха въ планините, трѣбваше да дочакват да се поправят развалените мѣста на шосето, за да могат по него да се движат коларските дивизионни обози.

На 5 юлий предните неприятелски части се показаха пред нашата позиция, а главните сили постепенно прииждаха. На 6 юлий източването през планините продължава. На другия ден гърците се развърнаха въ боен ред и настъпиха само против дѣсния фланг на нашата позиция — в. Росалин и Ченгене калеси. Те използваха добрите подстъпи пред тази позиция и под прикритието на огъня на две свои планински батареи въ походни колони се доближиха на 2 километра до нея. Въ този участък нѣмахме нито едно оръдие и затова настъплението на гърците се извършваше без всѣкакви загуби.

Началника на 3. дивизия веднага насочи части от левия участък, които през моста Сали ага бързаха на помощ на 1/10 бригада. Но след пладне гърците настъпиха и по левия брѣг на рѣката, против участъка от нашата позиция, сега зает само от малочислената Драмска бригада. Нашите полски и гаубични батареи, разположени на гъсто все около шосето, откриха огън по неприятелската пехота и я заставиха да се изпокрие въ доловете, но тази артилерия неможеше да работи спокойно, защото бѣше изгубила вѣрата въ стойкостта на пехотата, която при досегашните боеве прѣждевременно напускаше позицията, без да се грижи за прекриване на артилерията. Затова гаубичните батареи след нѣколко изстрела, се снеха от позицията, а след това постепенно започнаха да се снемат и полските.

Пред дѣсния участък гърците продължиха настъплението си и под нашия пушечен огън. Независимо от предприетия обход на масива Ченгене-Калеси, съ отстъпването на 6. дивизия от в. Джама, гърците от западната група се явиха въ тила на 1/10 бригада и командира на бригадата заповѣда да се почне отстъпление към в. Рухань. Началника на дивизията заповѣда тогава и всички войски отбраняващи южния изход на Кресненското дефиле да се оттеглят на една линия с 6. дивизия на линията в. Рухань, к. 850, с. Ораново, Мах. Огняръ.

Оставеният ариергард отстъпваше крачка по крачка из Кресненското дефиле, съ отдѣлни оръдия развърщаше постоянно неприятеля и забавяше настъплението му. При

всѣко отстъпление ариергардътъ разваляше шосето и мостове по него.

До 10 юлий западната група (3. и 10. дивизии) и лѣвия флангъ на централната група (2. 3. и 4. дивизии) сполучиха да изтласкатъ нашитѣ части още по на северъ и да заематъ важнитѣ масиви Биязъ-Тепе, Заного и в. Руханъ. Но гръцката армия неможа да влезе въ връзка съ сръбската.

5. Настѣплението на източната група. — Боеветѣ при Неврокопъ и Кременскитѣ ханища.

Началника на 11. дивизия, следъ като получи задачата да охранява лѣвия флангъ на втора армия къмъ Неврокопъ, реши да посрещне едно неприятелско настѣпление въ тази посока на удобнитѣ позиции, южно отъ града, а за охрана на всички пѣтища на югъ изпрати 4 отдѣлни колони: а) *неврокопска* (1 дружина и 1 батарея) въ участъка Баба-Тумбаси — Акъ Топракъ — в. Келъ; *крушовска* (3 дружини и 2 батареи) въ участъка в. 1600 — Кози стапъ — Пресѣкъ, — висотитѣ северозападно отъ Дол. Броди; в) *бабинска* (1 1/4 дружина) въ участъка В. Бабинъ — прохода северно отъ Калапотъ; г) *просеченска* (1 дружина и 1 батарея) — въ южния изходъ на Просеченското дефиле.

Източната гръцка група формира 3 колони, които бѣха насочени както следва: а) *лѣвата колонна* по пѣтя Демиръ-Хисаръ — Крушово — Каракъой; б) *срѣдната колонна* по пѣтя Сересъ — Броди — Зърново; в) *дѣсната колонна* по пѣтя Сересъ — Драма и отъ тамъ къмъ Зърново. Тѣзи колони имаха задача да разпрѣснатъ нашитѣ части южно отъ Неврокопъ и после съединени да заематъ Банско отгдето презъ прохода Пределъ да се явятъ срещу лѣвия флангъ на втора армия и да съдействуватъ на централната група.

Лѣвата колонна, около 3 дружини съ планинска батарея отъ 7. дивизия, настѣпи къмъ Демиръ-Хисаръ и на 2 юлий достигна до Горно Броди. Нашиятъ авангардъ оставенъ въ тази посока, съ огъня си застави гръцката колонна да се развърне въ боенъ редъ и следъ това отстъпи къмъ главната позиция на 11. дивизия, южно отъ Неврокопъ. Гърцитѣ предполагаха, че нашитѣ войски отъ долината на Места ще се събератъ около Зърново и за това лѣвата колонна се раздѣли на две части, една настѣпи презъ Каракъой къмъ Неврокопъ, а другата отъ Горно Броди къмъ Зърново, съ цель да се яви въ тилъ на нашата главна позиция при последното село. При Зърново обаче ние имаме само единъ малкъ авангардъ и това раздѣляне на лѣвата колонна излѣзе излишно.

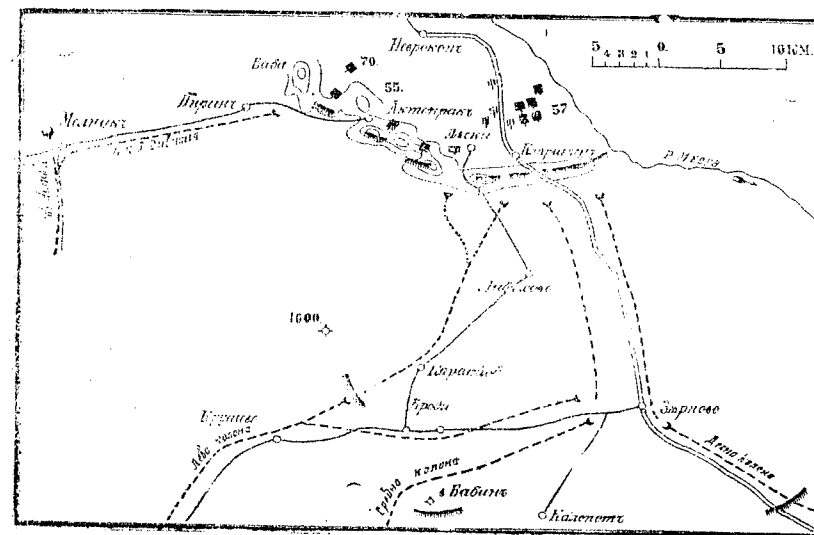
Срѣдната колонна, около 5 дружини съ две планински батареи пакъ отъ 7. дивизия, настѣпи отъ Сересъ по пѣтя

Сересъ — Даутли — в. Бабинъ — Горно Броди. Тя трѣбваше едновременно съ лѣвата да атакува нашитѣ части при Броди. Слабия ни авангардъ при в. Бабинъ отстъпи къмъ главната позиция, безъ да дочака приближаването на гърцитѣ. Авангарда ни при Броди сѣщо бѣ се оттеглилъ предъ лѣвата колонна и затова срѣдната продължи пѣтя си къмъ Зърново.

Дѣсната колонна, около 5 дружини и 2 планински батареи пристигна отъ Солунъ въ Сересъ и отъ тамъ настѣпи по рано отъ другитѣ 2 колони къмъ Драма. На 29 юний колоната зае безъ бой града. Отъ тукъ около 2 дружини бѣха изпратени да заематъ гр. Ксанти, а останалитѣ 3 дружини и 2 батареи настѣпиха по пѣтя Драма — Неврокопъ. При Просеченъ къмъ колоната се присѣдиниха нѣколко чети андарты, събрани въ Серско, Демиръ Хисарско и Солунско. На 2 юлий колоната достигна до Просеченското дефиле. На 3 юлий нашиятъ авангардъ отстъпи, безъ да дочака развърщането на неприятеля и да събере нѣкакви сведения за него.

Боя при Неврокопъ.

Следъ изпращането на гореказанитѣ авангарди, на главната позиция на 11. дивизия при с. Копривленъ бѣха останали само маневренитѣ войски. Поради прихвързаното оттегляне на авангардитѣ отъ Броди, Бабинъ и Просеченъ, дивизията изгуби съприкосновение съ противника и нѣмаше никакви

Боя при Неврокопъ

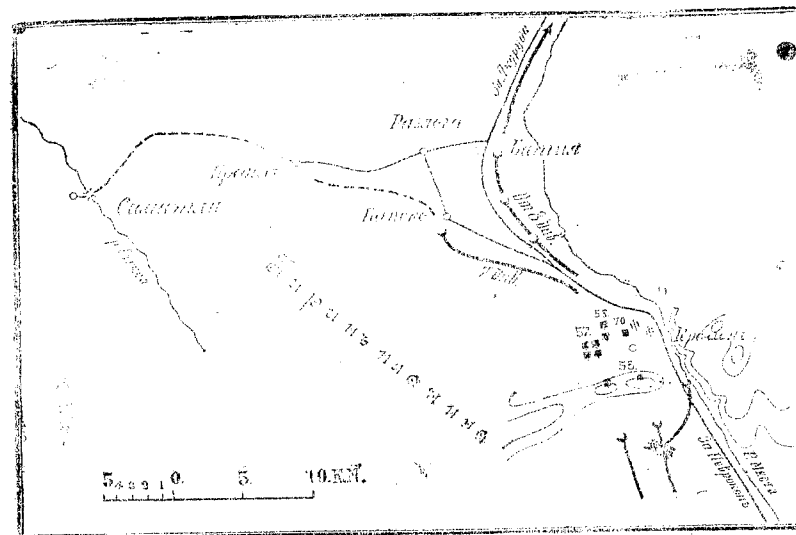
сведения за него. На 4 юлий, около 2 неприятелски дружини настъпиха откъм Мелникъ срещу дѣсния участъкъ на позицията. Това бѣ изпратеното отъ 6. дивизия странично прикритие, което идѣше да съдействува на източната група. Съ огнь гърцитѣ бѣха отблъснати и се оттеглиха чакъ въ с. Пиринъ.

На 5 юлий сутринята тритѣ неприятелски колони настъпиха отъ дветѣ страни на шосето Драма — Неврокопъ. Две планински батареи съдействуваха на това настъпление. Нашитѣ части до толкова бѣха пренебрегнали разузнаването, че лѣвиятъ участъкъ още не бѣше заетъ отъ предназначениятъ за отбраната му войски (57. пех. полкъ). Нашитѣ батареи, отъ позициитѣ си отъ дветѣ страни на шосето, откриха огнь по настъпващия неприятелски боевъ редъ и забавиха настъплението му. Къмъ 5 часа сл. пл. започнаха настъплението си и неприятелскиятѣ части откъмъ с. Пиринъ. Въ сѣщото време започна да вали проливенъ дъждъ, който забули подлежащата мѣстностъ. Гърцитѣ използваха тази естествена завеса и преминаха безъ загуби открита а и силно обстрелана отъ нашата артилерия предпозиционна мѣстностъ. На смръкване, най-напредналитѣ гръцки части около шосето, се доближиха на 200 крачки отъ нашитѣ окопи. Макаръ тѣ да не се решаваха да се хвърлятъ на ножъ, наша една рота, останала безъ патрони, започна да се оттегля отъ позицията. По нея се повлѣкоха и съседнитѣ роти. Въ тъмнината предъ отстъпващитѣ изпъкнаха нѣколко всадника, които викаха „Бѣгайте — гръцка кавалерия!“. Този викъ причини паника между отстъпващитѣ и между предницитѣ на батареитѣ, нѣкои отъ които бѣха отведени безъ да закачатъ орждията. Макаръ дѣсниятъ участъкъ да се държеше още, началникътъ на дивизията, като видѣ че маневренитѣ войски сѣ далечъ и не могатъ да извършатъ едно повратно нападение, заповѣда общо отстъпление къмъ с. Кременъ презъ с. Брезница.

Боя при Кременскитѣ ханища.

Следъ боя при Неврокопъ, нашитѣ части се откъснаха отъ противника и нѣмаха никакви сведения, нито за силата, нито за намеренията му. На 6 и 7 юлий полковетѣ се организираха следъ паниката. Две дружини работѣха върху укрепяване на позицията при Кременскитѣ ханища, а останалитѣ бѣха разположени на бивакъ задъ тази позиция. На 7 юлий сл. пл. дивизията бѣ пакъ изненадана отъ появилия се противникъ. Гърцитѣ бѣха сѣщо изморени отъ трудния походъ и до вечерята едва успѣха да се развърнатъ въ боевъ редъ, а нашитѣ части заеха позицията, която не бѣше укрепена по липса на инструментъ. Нашитѣ части бѣха от-

паднали духомъ поради постоянното отстъпване. Безволието бѣ овладяло и началницитѣ, които командваха не енергично. На 8 юлий гърцитѣ пакъ настъпиха, като изпратиха значителни части въ обходъ на лѣвия ни флангъ, за да ни отблъснатъ отъ долината на Места. Подъ страхътъ отъ обграждане, войницитѣ започнаха да се тревожатъ и пакъ слухове за появила се неприятелска конница станаха причина, че много отъ тѣхъ напушаха безъ заповѣдъ позицията. Вечерята дивизията отстъпи по пътя Добронище — Бѣлица, а на 9 юлий непреследвана продължи отстъплението си къмъ Якоруда. Пашови колиби на старата граница.

Боя при Кременскитѣ ханища.

Следъ оттеглянето на 11. дивизия къмъ границата, действащитѣ въ долината на Места гръцки войски заеха Разложката котловина и презъ прохода Пределъ съдействуваха на атаката на нашитѣ позиции, южно отъ Горна-Джумая и охраняваха дѣсния флангъ на централната гръцка група.

6. Боя при северниятъ изходъ на Кресненското дефиле.

Когато нашитѣ части отъ втора армия отстъпиха отъ южниятъ изходъ на Кресненското дефиле и дойдоха на новата позиция Панчерево — в. Видренъ — Симитли — к. 1378, започнаха да пристигатъ свежи части отъ северозападния фронтъ. Около тѣзи свежи части, почти неучаствували

въ боеве, започнаха да се групират остатъците от втора армия, и тя постепенно придобиваше по-голяма съпротивителна сила. Няколко контър-атаки извършени от тези части приковаха гърците, а същевременно съживиха настъпателния дух у онѝзи, които до сега само отстъпваха предъ по-многочислени противникъ. Оскърбеното честолюбие на всички войници заговори силно, когато достигнахме близо до границата. Жаждата за мъст скоро замени апатията обхванала нашите части. Самите гърци почувствуваха, че предъ тяхъ въ долината на Струма постепенно се издига страшна стена отъ несъкрушимъ български духъ, която не ще могатъ да пробиятъ съ немошни гърди, както това правѣха до сега.

На 11 юлий, следъ страшни усилия, предните грѣцки части преодолѣха Кресненското дефиле и започнаха да се разпространяватъ въ лѣво и дѣсно, за да обезпечатъ излизането на главните сили. На 12 значителни непрителски сили се развърнаха на лѣвия брѣгъ на р. Струма и настѣпиха къмъ лѣвия флангъ на нашата позиция къмъ Осеново. Нашите батареи при Симитли изсипаха върху настѣпващите вериги такъвъ ураганенъ огънь, че скоро гърците бѣха принудени да потърсятъ спасение въ дълбоките долове, за да дочакатъ своята артилерия, която бѣ останала назадъ въ дефилето. Но войниците отъ Драмската бригада безъ никакъвъ поводъ, защото неприятеля бѣше много далечъ отъ нашата позиция, напустнаха мѣстото си и започнаха отстъпление, безъ да сж получили заповѣдъ за такова. Започна да отстъпва и поставената на гъсто артилерия около Симитли, останала безъ пехотно прикритие. Някой батареи въ бързината оставиха и оржията си. Току-що пристигналата дружина отъ 6. пех. полкъ, обаче, настѣпи решително напредъ зае наново напустнатата позиция и спаси оставените оржии. Въ това време новопристигналите отъ Разлога грѣцки части отъ 7. дивизия настѣпваха съвмѣстно съ 1. и 6. дивизии и бѣха насочени заедно съ 2 планински батареи въ обходъ на лѣвия флангъ на позицията при к. 1378. Тукъ гърците изпозуваха дъжда и мъглата, за да се приближатъ до нашата позиция. Но пристигналите прѣсни войски отъ Горна-Джумая отъ 1. и 67. пех. полкове веднага контър-атакуваха най-напредналите грѣцки части, които се разбѣгаха, безъ да дочакатъ удара на ножъ.

На 13 юлий гърците продължиха атаките си въ лѣвиятъ си участъкъ, като бѣха искарали много багареи. Още предъ пладне, неподкрепените съ прѣсни войски части отъ дѣсния участъкъ започнаха да се отдрѣпватъ назадъ и цѣлия нашъ фронтъ се премѣсти на около 3 — 4 километра по назадъ.

Следующите два дѣня гърците продължаваха атаките си, но неможаха нигде да постигнатъ решителенъ успѣхъ.

Безъ да дочакатъ неприятелската атака, нашите части отстъпиха на изучената по-рано позиция по височините северно отъ Горна-Джумая, гдето за нашата полска артилерия се откриваше широко поле за действие. На тази позиция бѣ окончателно сломенъ грѣцкиятъ настѣпателенъ духъ. Тукъ гърците мислѣха да дочакатъ навлизането на румѣнската армия въ София и края на войната, като не подозираха, че отстъпващата до сега българска армия е способна вече за сериозни операции. Затова подготвения решителенъ ударъ ги толкова изненада, както ще видимъ по-надолу.

7. Изпразването на Западна Тракия.

Видѣхме по-рано, че още следъ първите боеве на линията Дойранъ — Кукушъ, командующия втора армия се отказа отъ отбраната на бѣломорския брѣгъ, която съвсемъ напраздно погълна голѣма частъ отъ неговите войски. Още тогава той заповѣда: а) тежката артилерия отъ Кавала да се изпрати въ Драма, за превозване по желѣзницата; б) кавалскиятъ гарнизонъ въ случай на десантъ да се оттегли презъ Зърново; в) гарнизоните отъ Порто Лагосъ и Дедеагачъ, въ случай на сполучливъ десантъ, да се оттеглятъ презъ Родопите.

Тѣзи гарнизони започнаха да мислятъ повече за своята безопасност, отколкото да се противопоставятъ на неприятелския десантъ по брѣга на Бѣлото море. На 9 юлий, когато втората армия водеше боевете на върховете Биязъ-Тепе, Заного и Руханъ, бѣломорските гарнизони отстъпиха отъ брѣга къмъ Гюмюрджина, като не предупредиха поне мѣстното българско население за своето отстъпление. Самото отстъпление се извършваше много бързо и приличаше на бѣгство. На 11 юлий началника на Дедеагачкия гарнизонъ заповѣда да се изгорятъ складовете въ Гюмюрджина, а самъ продължи бързо отстъплението си къмъ Кърджали. Това се извърши безъ да имаше нѣкаква опасност откъмъ морето, откъмъ долината на Места, или пъкъ откъмъ турците въ долината на Марица. Едвамъ на 14 юлий, следъ като се уѣриха че нашите войски сж отстъпили не само отъ морския брѣгъ, ами изъ цѣлата приморска областъ, гърците стовариха въ Дедеагачъ нѣколко роти моряци, които заеха града. Две отъ тѣзи роти настѣпиха на северъ къмъ Софлу. Тѣ достигнаха до този градъ отъ никого необезпокоявани, но се побояха да продължатъ настѣплението си, да не би да срещнатъ предъ себе си турски войски.

По този начинъ цѣла Западна Тракия бѣ оставена на произвола, напустната отъ войските и отъ административните власти. Това стана причина да се провъзгласи по-после тази областъ за самостоятелна, което наложи голѣми жертви на българското население.

В. Действията на сърбитѣ противъ четвърта армия.

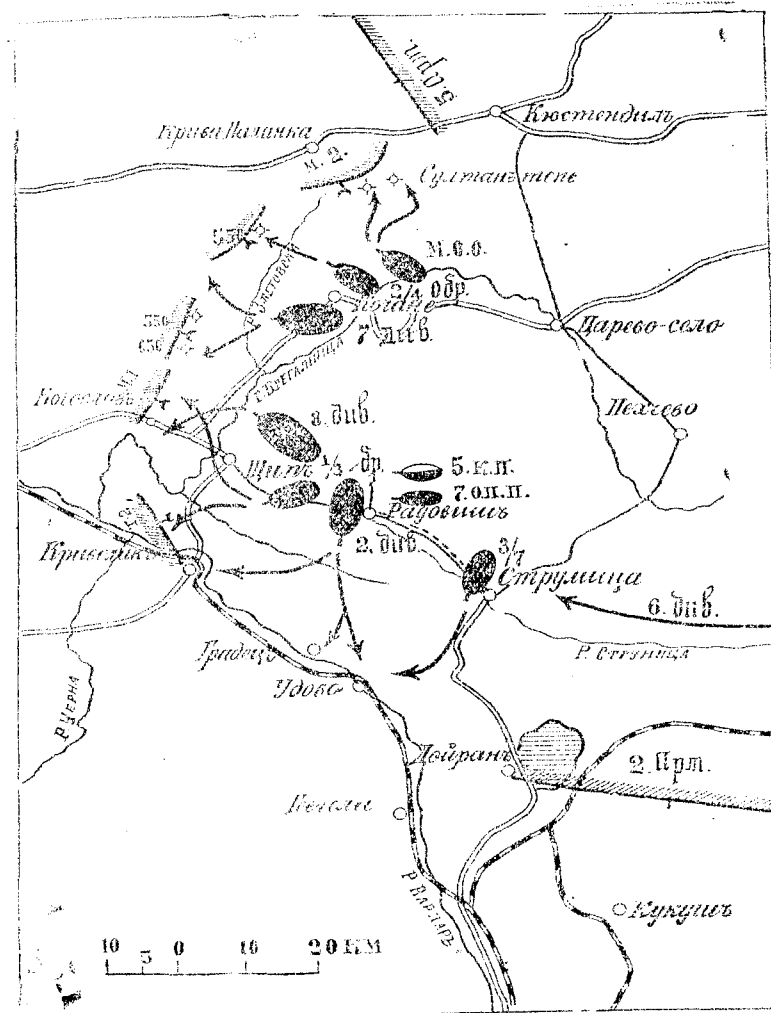
Глава I.

Настѣплението на четвърта армия.

Срещу нашата четвърта армия бѣха разположени сръбскитѣ първа и трета армии. Тѣ бѣха поставили постове по демаркационната линия, която отиваше по рѣкитѣ Злетовска и Лакавица. По-назадъ сърбитѣ имаха отдѣлни дружини, като резервъ на преднитѣ постове. Тѣзи дружини, бѣха добре укрепени по височинитѣ 550, 650, западно отъ Злетовската рѣка, по Ежовъ ридъ, западно отъ Шипъ и по гребена на Серка планина, източно отъ Криволакъ. По-назадъ бѣха укрепени позициитѣ на главнитѣ сили, върху които бѣ работено още презъ пролетъта. Моравската дивизия втори позивъ и Шумалийската първи позивъ бѣха разположени непосредствено задъ своитѣ укрепени позиции, по гребенитѣ между Рѣдки Буки и Барбарево. По на югъ бѣ разположена Дринската дивизия първи позивъ, отъ Барбарево до пѣтя Шипъ—Велесъ. Моравската дивизия първи позивъ заемаше силно укрепления масивъ Богословъ, на дѣсния брѣгъ на р. Брѣгалница. Въ жгѣла между Брѣгалница и Вардара бѣ разположена Тимошката дивизия втори позивъ, като съ единъ свой полкъ наблюдаваше пространството между Криволакъ и Гевгели и пазеше моста на Вардара при Градецъ. На лѣвия флангъ върха Султанъ Тепе бѣ солидно укрепенъ и и този масивъ се заемаше отъ Дунавската дивизия първи позивъ. Така щото нашата четвърта армия трѣбаше да преодолѣе съпротивата на шестъ сръбски дивизии, които разполагаха освенъ това съ единъ силенъ резервъ отъ Черногорската дивизия, доброволческата бригада и конната дивизия.

На 15. юний въ щаба на четвърта армия се получи директивата за почване на военнитѣ действия, безъ предварително обявяване на войната. Въ тази директива на армия-

та се дава задачата въ твърде неопредѣленъ видъ „да атакува неприятеля“. Въ щаба на армията се пристѣпи веднага къмъ изпълнението на получената директива, безъ да се проучи основателно поставената задача, безъ да се обработи основателно единъ планъ за първата операция. На отдѣлнитѣ части се заповѣда „да атакуватъ противника“ на 17 юний въ 3 часа пр. пл., безъ да се съобщи каква целъ се гони съ тази атака. Въ заповѣдта си командующия армията указ-

Настѣплението на 4. армия

ваше само, коя част кои пунктове ще атакува или завладее. На отделните части се възложили следните задачи:

1. *Македоно-одринското опълчение* да завладее върховете Султан-Тепе и Парадли.

2. *Втора бригада от 4 дивизия* да завладее височината 550, западно от с. Добрево.

3. *Седмата дивизия* да завладее височината 550, северно от с. Тихонь.

4. *Осмата дивизия* да завладее върха Богословъ и р. Азмакъ до вливането ѝ въ р. Бръгалница.

5. *Първата бригада от 2 дивизия* да завладее станцията Криволакъ.

6. *Втората бригада* от същата дивизия да завладее станцията Удово и железопътния мостъ, западно от с. Градецъ.

7. *Третата бригада от 7. дивизия* да съдѣйствува за завладяването на станция Удово, като настѣпи презъ Чепели.

8. *Въ разпорежданieto на командующия армията* оставатъ 1/3 бригада съ 3 с. с. полски батареи, 40. пех. полкъ (въ Моратино), 5. коненъ полкъ (въ Радовишъ) и 7. опълченски полкъ (въ Орѣховица).

Отделните части на четвърта армия, както бѣха съсредоточени въ единъ полукръгъ, просто се насочваха по радиуситѣ, всѣка предъ себе си, за да атакуватъ или завладѣятъ височини, рѣки и станции. При такова насочване, колкото се отива по-напредъ толкова се губи идеята за решителенъ ударъ въ най-важното мѣсто; разстоянията между отделните части постоянно се увеличаваха и на противника се даваше възможностъ да се вмѣква въ междинитѣ и отъ тамъ да действава противъ фланговетѣ. Насоченитѣ ексцентрично части се лишаваха отъ възможността взаимно да си помагатъ. Ето защо на 17 юний частитѣ на четвърта армия се ангажираха въ отделни бригадни и дивизионни боеве, въ които щабъ на армията почти не вземаше никакво участие и които не водѣха къмъ една ясно опредѣлена целъ. Ще разгледаме какъ се развива тѣзи боеве въ разнитѣ участъци.

* * *

Македоно-одринското опълчение бѣше далечъ отъ върховетѣ, които трѣбваше да атакува и за да ги достигне, трѣбваше да измине повече отъ 15 километра по извънредно пресечена мѣстностъ. На тази второразредна частъ бѣ дадена непосилната задача да атакува една укрепена позиция, върху непристъпни височини. При това, сѣрбитѣ бѣха работили много върху пѣтищата отъ Кратово въ тила на тази позиция и бѣха ги направили годни за маневриране, даже съ полска артилерия.

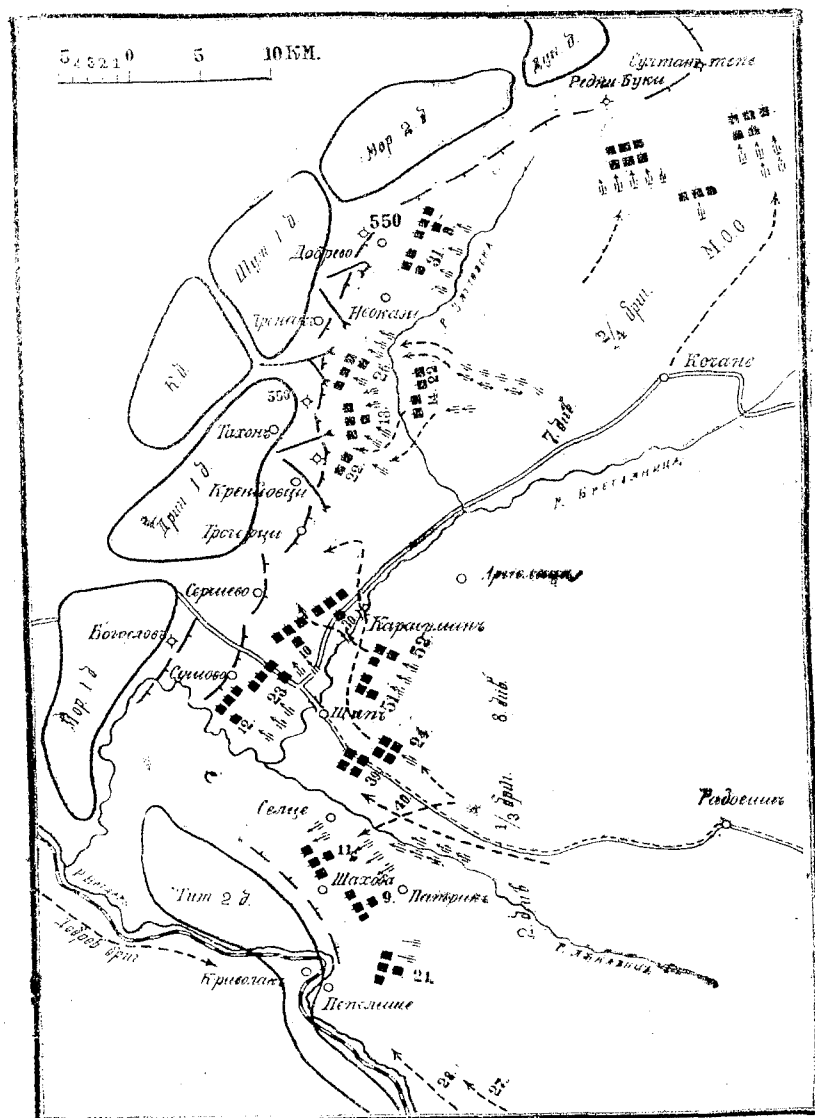
За атаката на тази позиция, началникътъ на опълчението насочи две колони: *лѣва колонна* (7 дружини и 5 планински батареи) да завладѣе върха Редки Буки (Парадли), следъ което да настѣпи къмъ върха Султанъ Тепе откъмъ югозападъ; *дѣсна колонна* (5 дружини, 3 планински и 2 полски батареи) да атакува Султанъ Тепе откъмъ югоизтокъ; за маневриране оставаха 3 дружини и 1 не с. с. планинска батарея.

Лѣвата колонна настѣпи презъ нощта срещу 17 юний, за да заеме изходно положение срещу своя обектъ. Една нейна дружина, която заемаше преднитѣ постове при Злетово, дочака да бѣде смѣнена отъ 2/4 бригада и едвѣмъ следъ пладне се присѣдини къмъ колоната. Капналитѣ отъ умора войници веднага бѣха вкарани въ бой. Следъ уморителенъ походъ, колоната отблѣсна неприятелскитѣ предни постове и зае височинитѣ, непосредствено предъ върха Редки Буки (Парадли). Отделните дружини обаче скоро се изгубиха изъ лабиринта отъ дълбоки и стрѣмни долове, изгубиха връзката помежду си и за атаката на главната сръбска позиция остана само една дружина. Тя успѣ вечерята да прогони сѣрбитѣ и да заеме височината Парадли. Презъ нощта на заетата неприятелска позиция не се изпратиха пресни войски и артилерия. Изпратенитѣ тамъ дружини и батареи неможаха да се ориентиратъ изъ тази пресечена мѣстностъ и оставаха на по-заднитѣ височини, или пѣкъ отстъпваха назадъ. А височината имаше грамадно тактическо значение: съ заемането ѝ се раздѣляха Дунавската и Моравската дивизии и се заплашваха пѣтищата отъ Кратово за Султанъ Тепе. Затова на 18 юлий сѣрбитѣ съсредоточиха значителни сили откъмъ Егри-Паланка, решително контѣръ атакуваха нашата дружина и я принудиха да отстъпи, следъ като претърпя голѣми загуби.

Дѣсната колонна застана далечъ отъ своя обектъ — Султанъ Тепе, гдето дочакваше лѣвата да заеме Парадли. Сръбската позиция тукъ бѣше солидно укрепена. Освенъ това, сѣрбитѣ щомъ узнаха за готвящата се атака, съсредоточиха значителни сили откъмъ Егри-Паланка, гдето нашата пета армия бездействуваше. Следъ неуспѣха на лѣвата колонна, и дѣсната бѣ принудена да се откаже отъ трудната задача, която не бѣше по силитѣ на Македоно-одринското опълчение. Тази колонна зае височината Китка, достигна на около 2000 крачки до сръбскитѣ окопи на Султанъ Тепе и тамъ спре своето настѣпление.

* * *

Втората бригада от 4. дивизия бѣ съсредоточена въ района Кочане—Оризаре—Лески—Якимово. Тя се премѣсти срещу своя обектъ въ района Свиланово—Спанчево—Баня. За атаката на в. 550, бригадата подкрепена съ още една

Действията на 4. армия на 17 и 18 юний

батарея отъ 8 артилерийски полкъ, настъпи въ две колони. Когато колоните достигнаха до Злетовската рѣка, неприятелските предни постове откриха огънь по тяхъ. Лѣвата колонна още на разсѣмване разгони постове, премина рѣката и зае лесно височините по дѣсния ѝ брѣгъ. Дѣстната колонна обаче трѣбваше да се изкачва по много стрѣмните и скалисти брѣгове на рѣката при с. Злетово. Тукъ малки неприятелски партии, загнѣздени въ скалите и предупредени за нашето настѣпление, обстрелваха цѣлата долина и нашата колонна трѣбваше да дочака да се разсѣмне, за да атакува височините съ съдействието на артилерията. Когато придобиха къмъ бригадата 4 батареи започнаха стрелбата, настѣплението на двете колони продължи безспирно, като слабите неприятелски части безредно отстъпваха назадъ. Къмъ 6 часа сл. пл., следъ кратъкъ бой на ножъ, височината 550 бѣ заета отъ пехотата, а артилерията остана пакъ на старите си позиции. Още нашите части не бѣха се подредили следъ атаката, сръбската артилерия отъ главната позиция обсипа височината съ ураганенъ огънь, отъ който пехотата се разстрои още по-вече и потърси убежище въ съседните долове. Нашите батареи отъ старите си позиции неможеха да достигатъ съ огъня си неприятелската главна позиция. Когато се стъмни, неприятелската артилерия прекрати стрелбата си и нашата пехота се устрои и укрепя на завладяната височина.

Командирътъ на бригадата не знаеше какви сѣ намеренията на командующия армията за по нататъшните действия. Намѣсто указание за това, той получи заповѣдь, че бригадата се подчинява на началника на 7. дивизия и трѣбваше да очаква заповѣди отъ него. Презъ нощта сръбите не предприеха нищо противъ бригадата, но на разсѣмване стана ясно, че сѣ използвали тъмнината за маневриране и сѣ успѣли да съсредоточатъ значителни сили срещу образуваната голѣма междина между 2/4 бригада и 7. дивизия. Рано сутринта, на 18 юний, силни неприятелски части, подкрепени отъ много артилерия, настѣпиха между с. Дрѣнакъ и в. 550. Съ това настѣпление се заплашваше лѣвия флангъ на бригадата, за това бѣха изпратени въ тази посока две дружини отъ 8. пех. полкъ, които заеха позиция по височините при Неокази, и спрѣха неприятелското настѣпление. Но въ това време бѣ забелѣзано отстъплението на съседната колонна отъ 7. дивизия, което нашите части не можаха да си обяснятъ и то всѣваше колебание между тяхъ. До обясняване на обстановката, командирътъ на 2/4 бригада реши да се задържи въ това положение и заповѣда на частите да преминатъ къмъ отбрана. Съ пехотенъ и артилерийски огънь, сръбскотъ настѣпление бѣ почти спрѣно предъ цѣлия фронтъ на бригадата.

Към 11 часа пр. пл. се получи заповедта за прекратяване на военните действия. Отъ шаба на бригадата се изпрати офицеръ, който да съобщи това на сърбитѣ. Последнитѣ убиха парламентъора и продължаваха енергично да настъпватъ, за да използватъ прекратяването на стрелбата отъ наша страна и да заематъ по-згодно положение. Ще видимъ по-нататъкъ, че по сжщия начинъ тѣ постъпиха и предъ фронта на 7. дивизия. Командира на 8. пех. полкъ силно обезпокоенъ отъ това съмнително бързване на сръбскитѣ вериги, даде имъ половинъ часъ срокъ да прекратятъ настъплението и да се върнатъ на мѣстата си, и понеже тѣ не сториха това, той заповѣда да се дочне отново стрелбата. Вихровиятъ огънь на Приморци смути напредналитѣ сърби, тѣ повърнаха назадъ, но скоро се съвзеха, залегнаха и отново се започна прекъснатия огневъ бой, който продължи чакъ до мръкване.

Презъ нощта командирътъ на бригадата не получи никакво съобщение, нито отъ командующия армията, нито отъ съседната дивизия. Той не знаеше обстановката и неможеше да вземе никакво решение. Нему бѣ известно само, че 7. дивизия отстъпва подъ натиска на противника, че 13. пех. полкъ е билъ измаменъ отъ сърбитѣ и плененъ и че въ нѣкои части отъ тази дивизия е произлѣзла паника, която се е разпространила далече въ тила Началникътъ на дивизията му съобщи чакъ на 19 юний сутринята, че дивизията се е спрѣла на позицията между Райчани и Соколарци. На 2/4 бригада се заповѣдаваше да отстъпи къмъ дѣсния флангъ на сжщата позиция. Ако тази заповѣдъ бѣ се получила презъ нощта, бригадата можеше лесно да я изпълни, безъ сърбитѣ да узнаятъ за отстъплението ѝ. Но сега тя започна отстъплението си подъ силенъ неприятелски артилерийски огънь, който ѝ причиняваше значителни загуби.

* * *

7. дивизия получи опредѣлена задача, да вземе височината 550, северно отъ Тихонъ. Началникътъ на дивизията на мѣсто да атакува височината съ частъ отъ силитѣ си, а останалитѣ му войски да бждатъ готови за маневриране, насочи дивизията по сжщия начинъ, по който бѣше насочена и армията, като формира 3 колони въ ексцентрични посоки: *дѣсна колона*, (4 дружини и 4 батареи) къмъ височинитѣ около с. Дрѣнакъ; *средна колона* (4 дружини и 4 батареи) къмъ височината 550; *лѣва колона* (2 дружини и 1 батарея) къмъ височината 650, западно отъ Улярци; за маневриране бѣха оставени само 4 дружини и 2 батареи.

На 17 юний, въ 3 часа пр. пл. лѣвата колона настъпи смело, прегази изненаданитѣ предни постове, зае високия брѣгъ на Злетовската рѣка и започна да се катери по стръмнитѣ склонове на височината 650. Макаръ настъплението да се подържаше съ артилерийски огънь, колоната до пладне

едвамъ можѣ да достигне до 1000 крачки отъ неприятелската укрепена позиция. Сърбитѣ тукъ нѣмаха артилерия, но посрещнаха настъпващитѣ дружини съ убийственъ пушеченъ и картеченъ огънь. Подкрепени съ 2 дружини отъ маневренитѣ войски на дивизията и следъ солидна артилерийска подготовка, нашитѣ части се спуснаха на ножъ и въ 6 часа сл. пл. сломиха сръбската съпротива и унищожиха най-упорититѣ защитници на височината. Останалитѣ сърби се оттеглиха на по-задния гребенъ, отгдето подкрепени съ три нови дружини извършиха три контъръатаки, но съ огънь бѣха отблъснати и височината остана въ наши ръце.

Средната колона настъпи къмъ височината 550. Въ тъмно тя премина Злетовската рѣка, зае височинитѣ по дѣсния ѝ брѣгъ и безъ да бжде обстрелвана спре настъплението си, за да дочака артилерията да промѣни позицията си. Сърбитѣ се окопитиха отъ изненадата, и поддръжкитѣ имъ бързо маневрираха. Нашата артилерия закъсня поради пресѣчената мѣстностъ. Довечерята бойния редъ достигна на 500 — 1000 крачки отъ неприятелскитѣ окопи, гдето бѣ спрѣнъ отъ силния неприятелски огънь. Подкрепени съ 2 дружини отъ дѣсната колона, нашитѣ части се удържаха презъ нощта на достигнатитѣ мѣста.

Дѣсната колона безъ усилие завладя височинитѣ около с. Дренакъ, които не бѣха заети отъ неприятеля.

Тѣй 7. дивизия на 17 юний разпрѣсна силитѣ си на голѣмъ фронтъ и спечели теренъ само на двата фланга, но при все това неможа да изпълни възложената ѝ задача. Презъ нощта сърбитѣ сполучиха да събератъ значителни сили срещу междина Дренакъ — 550. Като приковаха на мѣстото ѝ средната колона, тѣ настъпиха съ около 2 полка въ тази междина, обхванаха нищожнитѣ части, заемащи висотитѣ около Дренакъ и ги заставиха да отстъпятъ на лѣвия брѣгъ на Злетовската рѣка. Петъ не с. с. и три гаубични батареи, които пристигнаха на бойното поле, следъ като бѣха изминали около 60 километра, откриха веднага огънь по енергично настъпващитѣ сърби и ги заставиха да прекратятъ преследването на отстъпващата дѣсна колона. Тогава тѣ се насочиха въ обходъ на средната колона и началника на дивизията, като не разполагаше съ войски за да се противопостави на този обходъ, заповѣда и средната колона да отстъпи на лѣвия брѣгъ на Злетовската рѣка. Но въ този моментъ се получи заповѣдта отъ шаба на армията за прекратяване на военните действия. Войницитѣ отъ 13. полкъ се изправиха въ своитѣ окопи и издигнаха бѣли флагове. Нашитѣ парламентъори съобщиха на сърбитѣ за получената заповѣдъ, но тѣхния боенъ редъ, предшествуванъ отъ два конни полка, продължаваше да настъпва и следъ

прекръпяване стрелбата от наша страна. Една дружина от 14. пех. полк и картечната рота, по собствена инициатива откриха огън по настъпващите гъсти маси, които претърпяха големи загуби. Конницата въ безпорядък върна назад, но пехотата продължи настъплението си, достигна окопите на 13. пех. полк и обяви за пленници войниците, които очакваха прекръпяването на военните действия. Останалите части без ред отстъпваха към Злетовската рѣка. Слуга за пленяването на 13. пех. полк бързо се разпростираше между всички отстъпващи части, които неможаха да се спрат на лѣвия брѣг на Злетовската рѣка, а продължиха отстъплението си чак до линията Райчани—Соколарци, гдето започнаха да се устройват. Началникът на дивизията заповѣда да се оттеглят на тази линия както лѣвата колона, така и 2/4 бригада, която, както видѣхме, получи заповѣда много късно и започна оттеглянето си чак на 19 юний.

* * *

Осма дивизия по сѣкия начин разпрѣсна усилията си на единъ много широк фронтъ. Тя се развърна въ боенъ редъ, като имаше двеѣ си бригади въ първа линия и третата остана за маневриране. На бригадите от първа линия бѣ заповѣдано да заематъ най-напредъ височините Ежовъ ридъ — източно от с. Серчиево (първа бригада) и височините западно от Сушево (втора бригада).

Втората бригада (съ 3 полски батареи) настѣпи презъ моста въ гр. Щипъ и този въ Ново село. Тя изненада и смете сръбскитѣ предни постове по дѣсния брѣг на Брѣгалница и по тѣхните пети достигна до Сушевскитѣ височини, които завладя безъ особена съпротива от страна на сърбитѣ.

Първата бригада достигна въ тъмно до р. Брѣгалница, при с. Караорманъ, гдето пионерната дружина трѣбваше да построи два моста. Но мостовѣтѣ не бѣха още готови. Щомъ се започна престрелката при Щипъ, войникитѣ започнаха да викатъ „ура“ и предупредиха сръбскитѣ предни постове. Безъ да чакатъ пострѣйката на мостовѣтѣ, частитѣ преминаха рѣката и започнаха да се катерятъ по стрѣмнитѣ склонове на височините по дѣсния брѣг на рѣката. На разсѣмване неприятелската артилерия от главната позиция, разположена на закрити позиции, откри убийственъ огънъ по нашата пехота, разположена на открито по голитѣ височини. Нашата артилерия неможа да привлече огъня на неприятелската, и пехотата започна да се оттегля назадъ, за да търси закритие. Началникът на дивизията донесе на командующия армията за срещнатата съпротива и макаръ да разполагаше съ още неангажирани въ боя войски, въ негово разпореждане се даде и 24. пех. полк от сѣседната 1/3 бригада. Две дружини от този полк, насочени въ обходъ на лѣвия сръбски

флангъ, настѣпиха решително и въ образцовъ редъ къмъ височините при Трогерци. Сериозно заплашени въ тази посока, сърбитѣ не преминаха въ настѣпление. Вечерята тѣзи дружини останаха на 500 крачки от неприятелскитѣ окопи и отбиха нѣколко контръ-атаки. Два сръбски конни полка бѣха хвърлени въ атака противъ настѣпващия 30. пех. полк, но съ огънъ тази конна атака бѣ отбита.

Въпреки слабата съпротива противъ втората бригада, до вечерята дивизията неможа да напредне. Артилерията изстреля голѣма част от бойнитѣ си припаси и неможеше веднага да се снабди съ такива, защото празнитѣ кола трѣбваше да отиватъ чакъ до Петричъ. На искането отъ щаба на дивизията да се подвезатъ бойни припаси, отъ щаба на армията се отговори, че такива имало въ Царево село, което излѣзе невѣрно. Дивизията разполагаше съ мощна артилерия, и при всичко това командующият армията събщи, че ще пристигне въ този участъкъ всичката полска артилерия на втора дивизия, която неможела да действа въ участъка на своята дивизия, поради силно прѣсѣчената мѣстность.

Презъ нощта срещу 18 юний, сърбитѣ оттеглиха назадъ своитѣ батареи, защото се опасявали отъ една нощна атака. На разсѣмване обаче, батареитѣ се върнаха на позициите си и започнаха силно да обстрелватъ разположението на дивизията, като не жалѣха бойнитѣ припаси, каквито въ изобилие имъ се подвозваха съ камиони по шосето Велесъ—Щипъ. Въ 11 часа и 15 минути предъ пладне, въ щаба на дивизията се получи заповѣда за прекръпяване на военните действия. Сърбитѣ издигнаха бѣли флагове, но не прекратиха стрелбата, като стреляха и противъ изпратенитѣ от дивизията парламентѣри. Намѣсто да се прекрати, боя всѣка минута ставаше по-ожесточенъ. Най-силенъ огънъ сърбитѣ съсредоточиха противъ нашия 24. пех. полк. Следъ пладне тѣ развърнаха на широк фронтъ значителни сили, които започнаха настѣпление, съ целъ да обхванатъ двата фланга на полка. Когато неприятелскитѣ части се появиха задъ дѣсния флангъ на полка, той започна бавно и въ пълненъ редъ да се оттегля на по-задни позиции. Нашата многочисленна артилерия, която до сега безуспѣшно се борѣше съ неприятелскитѣ закрити батареи веднага съсредоточи огъня си противъ настѣпващата сръбска пехота и я накара да залѣгне.

Скоро следъ това се получи съобщението отъ щаба на армията, че 7. дивизия е била принудена да отстъпи на лѣвия брѣг на Злетовската рѣка. Командующия армията заповѣда и 8. дивизия да се огдрѣгне на първоначалнитѣ си позиции, на, лѣвия брѣг на Брѣгалница, което се извърши презъ нощта, безъ неприятелъ да узнае за нашето огдрѣпване.

* * *

Втора дивизия тръбваше да атакува сръбската позиция при Криволашкия завой на Вардара, на която Тимошката дивизия втори позивъ бѣ се укрепявала цѣли 4 месеца. Тукъ самитѣ сърби считаха своитѣ позиции непристъпни, защото предъ тѣхъ имаше множество долове, съ извънредно стрѣмни склонове, презъ които трудно можеше да премине даже планинската артилерия. Дивизията се раздѣли на две колони, които настѣпиха на единъ много широкъ фронтъ, около 90 километра, като на колонитѣ се даваха следнитѣ задачи: *лъвата колона* (8 дружини, 3 полски и 2 планински батареи) да настѣпи презъ с. Конче и завладѣе станцията Удово, като изпрати странично прикритие, което да завладѣе желѣзопътния мостъ на Вардара, западно отъ с. Градецъ. Тази колона тръбваше да изпълни задачата си съвмѣстно съ 3/7 бригада, която настѣпва презъ с. Чепели; *дъсната колона* (8 дружини, 6 полски и 2 планински батареи) да завладѣе станцията Криволакъ и да се утвърди на околнитѣ височини; 39 пех. полкъ оставаше въ разпореждането на началника на дивизията при с. Тополница,

Лъвата колона настѣпи къмъ Градецъ и къмъ Удово, и вечерята, безъ да срещне неприятель, завладѣ моста и станцията.

Дъсната колона настѣпи въ 3 часа пр. пл. и започна да се изкачва по стрѣмнитѣ северни склонове на Серка планина. Преднитѣ неприятелски части (около полкъ пехота съ планински орджия) бѣха се укрепили на гребена на планината. Полската артилерия на колоната, следъ безуспешни опити да следва пехотата въ тази пресѣчена мѣстностъ, остана въ долината на Лжковица и бѣ изпратена да действа въ участъка на съседната 8 дивизия. Цѣлия день 17 юний, колоната изгуби за спечелване гребена на Серка планина, отгдето преднитѣ сръбски части се оттеглиха къмъ главната си позиция чакъ вечерята.

На 18 юний началникътъ на дивизията заповѣда втората бригада отъ Удово, заедно съ 3/7 бригада, да настѣпи по лѣвия брѣгъ на Вардара къмъ Криволакъ. Безъ обаче да се дочака тѣхното пристигане, първата бригада, въ 8 часа пр. пл., започна да се спуска отъ Серка планина, но поради пресѣчената мѣстностъ до пладне измина само 4 километра, гдето я завари заповѣдта за прекратяване на военнитѣ действия. Вечерята отъ щаба на армията се получи заповѣдъ да се продължи изпълнението на задачата и началника на дивизията, поради късното време, реши да дочака пристигането и на частитѣ откъмъ Удово.

Сърбитѣ заемаха Криволашката позиция съ 3 пехотни полка и 4 батареи. На 17 и 18 юний тѣ привлѣкоха тукъ

още единъ пехотенъ полкъ, а къмъ дъсния имъ флангъ пристигна и цѣлата доброволческа бригада отъ Скопие съ артилерия. Началникътъ на 2 дивизия заповѣда да се продължи атаката, като насочи втората бригада къмъ лѣвия флангъ при Пепелище, първата бригада къмъ центъра, а 1/3 бригада (11 пех. полкъ) къмъ лѣвия флангъ. Втората бригада пристигна отъ къмъ Удово въ 6 часа. сл. пл.; 11. пех. полкъ получаваше заповѣди отъ три командни инстанции (командующи армията, началника на 2 дивизия и командира на 1/3 бригада), затова презъ деня нѣколко пѣти бѣ насочванъ въ разни посоки назадъ и напредъ и неможа да достигне никакъвъ резултатъ; затова всичката тежестъ на боя презъ този день падна върху първата бригада, която при това настѣпваше безъ поддръжка на своята артилерия, защото на позиция можа да се искара само една планинска батарея. Бригдата понесе голѣми загуби отъ неприятелския артилерийски огънь. Положението ѝ се затрудняваше още повече и отъ обстоятелството, че раненитѣ оставаха безъ медицинска помощъ, защото всичкитѣ санитарни учреждения на дивизията бѣха разпрѣснати по разни части и градове и при дивизията бѣше само 1/3 отъ дивизионния ѝ лазаретъ.

Въпреки незгодитѣ, частитѣ отъ дивизията приближиха до неприятелската позиция и започнаха да се готвятъ за насаяне на решителния ударъ. Презъ нощта срещу 20 юний атаката ни бѣ отбита и презъ сѣщия день, нашитѣ части неможаха да я продължатъ, вследствие силния неприятелски огънь. Съ последователни нощни атаки презъ нощта срещу 21 юний, сърбитѣ бѣха отблъснати отъ двата фланга на своята позиция. Тѣ задържаха още своитѣ упорни пунктове въ центъра, но вследствие непрекъснатия натискъ, цѣлитѣ имъ фронтъ се разколеба. Сърбитѣ претърпѣха толкова голѣми загуби и бѣха до толкова потресени морално, че започнатото въ 3 ч. сл. пл. отстъпление на Тимошката дивизия, скоро се обърна въ паническо бѣгство. На завладѣната отъ насъ позиция тѣ оставиха всичката си артилерия и много воененъ материалъ. На 2 километра по назадъ сърбитѣ едвамъ можаха да формиратъ единъ ариергардъ, подъ прикритието на който остатѣцитѣ отъ Тимошката дивизия отстъпиха презъ Брѣгалница.

Съ заемаването на Криволакъ и Удово, сръбската армия губѣше съобщенията си съ Солунъ. Нашата 2. дивизия вследствие претърпенитѣ загуби неможеше да използва успѣха си и да продължи настѣплението въ следитѣ на съвършенно разбитата Тимошка дивизия. Това можеше да се извърши, ако щаба на четвърта армия бѣ насочилъ свежи части въ тази важна посока, съ което окончателно би се прекъснала връзката между гръцката и сръбската армии. Но въ това време командующия армията бѣ сериозно загри-

женъ за тила на армията, който се заплашваше отъ успѣхитѣ на гърцитѣ срещу нашата втора армия, както и отъ неуспѣха на дѣсния флангъ на армията. Затова той заповѣда на 22 юний да се остави на завладяната сръбска позиция само 49. пех. полкъ, а 2 дивизия да се съсредоточи задъ дѣсния флангъ на 8. дивизия. Тази заповѣдъ обаче неможеше да се изпълни, вследствие преумората на частитѣ, и дивизията се съсредоточи около с. Драгоево.

* * *

Трета бригада отъ 7. дивизия бѣ съсредоточена въ района на с. с. Баница, Раборци, Костурино — около Струмица. На 17 юний бригадата настѣпи въ 3 колони презъ Баракли, Чепели и Валандово. На разсѣмване колонитѣ достигнаха гребена на Благоша планина и се започна упоритъ бой за завладяване височината 895, която бѣше силно укрепена и заета отъ цѣлъ сръбски пехотенъ полкъ. Обходени отъ дѣсната колона, сърбитѣ отстъпиха къмъ станция Удово, но отстъплението имъ скоро се обърна въ паническо бѣгство. Тѣ не можеха да се спратъ при станцията и последната безъ бой падна въ наши рѣце.

На 18 юний, 50. пехотенъ полкъ бѣ оставенъ да охранява завладѣния мостъ на Вардара, а 59. пех. полкъ трѣгна по лѣвия брѣгъ на Вардара презъ Димиръ-Капу за Криволакъ, за да съдействува на 2. дивизия при атаката на Криволашката позиция.

Първата бригада отъ 3. дивизия съ 3 полски батареи бѣ останала въ разпореждането на командующия четвърта армия между Щипъ и Радовишъ. Още първия денъ на операцията, 24. пех. полкъ, безъ особена нужда бѣ изпратенъ въ помощъ на 8 дивизия, а 11. пех. полкъ бѣ насоченъ противъ лѣвия флангъ на Криволашката позиция. Въ рѣцетѣ на командующия армията по този начинъ не оставаше нито една свободна частъ, съ която да се намѣся въ борбата. Той межеше да разчита само на пристигащата отъ Струмица 6. дивизия, но по заповѣдъ отъ главната квартира тази дивизия бѣ върната на 18 юний и насочена къмъ Дойранъ, въ помощъ на втора армия.

На 17 юний, 11. пех. полкъ се движи къмъ лѣвия флангъ на сръбската позиция при Криволакъ, на 18 юний атакува сърбитѣ съ подрѣжката на едно само орѣдие, защото другитѣ неможеха да се изкаратъ на позиция. Вечерята полкътъ сполучи да завладѣе частъ отъ неприятелската позиция, но получи заповѣдъ да се оттегли къмъ Софуларъ, защото щаба на армията ималъ сведения, че въ тази посока се насочватъ значителни неприятелски сили. Следъ това полка получи нова заповѣдъ веднага да настѣпи на северъ въ помощъ

на 7. дивизия. Но по донесение отъ командира на бригадата, че полка е далечъ на 40 километра отъ тази дивизия и следъ уморителния бой едва ли ще може да пристигне на време, заповѣдта бѣ отменена.

На 19 юний полкътъ отново настѣпи, за да заеме вчерашното си положение, но когато командира на бригадата узна, че 8. дивизия се е оттеглила на първоначалнитѣ си позиции, заповѣда да се отдрѣпне къмъ Драгоево, за да посрещне тамъ неприятеля, ако той се опита да настѣпи въ интервала между 8. и 2. дивизии. По заповѣдъ отъ щаба на армията, къмъ Драгоево бѣ насоченъ съ сжщата целъ и 9. пех. полкъ.

На 20 юний бригадата (9. и 11. пех. полкове) бѣ насочена да атакува сжщата позиция, която на 18 юний бѣ заета и която сърбитѣ наново бѣха заели следъ отдрѣпването на 11. пех. полкъ. До вечерята частитѣ се доближиха до позицията но неможеха да произведатъ удара, защото на позиция можеха да се изкаратъ само 2 сръбски.

На 21 юний, следъ безуспѣшни опити да се изкара артилерията, пехотнитѣ части смело се впуснаха въ атака, следъ като я подготвиха само съ пушеченъ огънь. Сърбитѣ се разколебаха, недочакаха атаката на ножъ и започнаха безредно да отстъпватъ по пѣтя за Велесъ.

* * *

И тъй, вследствие неясно поставената целъ, вследствие лошата организация, вследствие неспазването принципа за икономия на силитѣ, първата операция на четвърта армия излѣзе несполучлива. Всичкитѣ преимущества, които ни даваше изненадата, бѣха загубени. Следъ незначителнитѣ успѣхи противъ преднитѣ неприятелски части, ние спрѣхме изпълнението на операцията, оставихме инициативата въ рѣцетѣ на неприятеля и му дадохме време и възможностъ да организира една решителна контръ-атака съ главнитѣ си сили по посока на Кочани, — Церево-Село, срещу нашата 7. дивизия.

Ние не използвахме и благоприятното положение, което се създаде при Криволакъ, следъ пълното унищожение на Тимошката дивизия. Вниманието на командующия четвърта армия, намѣсто да се насочи къмъ развиване на достигнатия успѣхъ, бѣ погълнато всецѣло отъ неуспѣха на седмата дивизия и всичката дейностъ на щаба на армията бѣ насочена въ парирание на сръбското настѣпление въ тази посока, като за тази целъ се заповѣдваха най-неумѣстни маневрирования (11. пехотенъ полкъ).

Сръбската главна квартира упорито преследваше първоначално поставената целъ — настѣпление въ посоката Кочани — Церево-Село. Почти унищожената Тимошка дивизия при

Криволакът напразно искаше подкрепа. Нашата 2. дивизия се вряза между армиите на двата съюзника и прекъсна комуникационната линия Ниш — Солун, но сръбското главно командване остана до край на първоначалното си решение, въпреки сериозния неуспех при Криволак, които бяха по-катастрофален, отколкото неуспех на нашата 7. дивизия.

Глава II

Настъпление на сърбите към Царево село.

Следъ несполучливото настъпление срещу сръбските позиции на Овче поле, нашата четвърта армия на 20 юний беше разположена по следния начинъ:

Седма дивизия заемаше позиция между селата Райчани и Соколарци, гдето се окопаваше и устройваше.

Втора бригада отъ 4 дивизия се събираше на дясния флангъ на същата позиция, около манастира Пантелеймонъ.

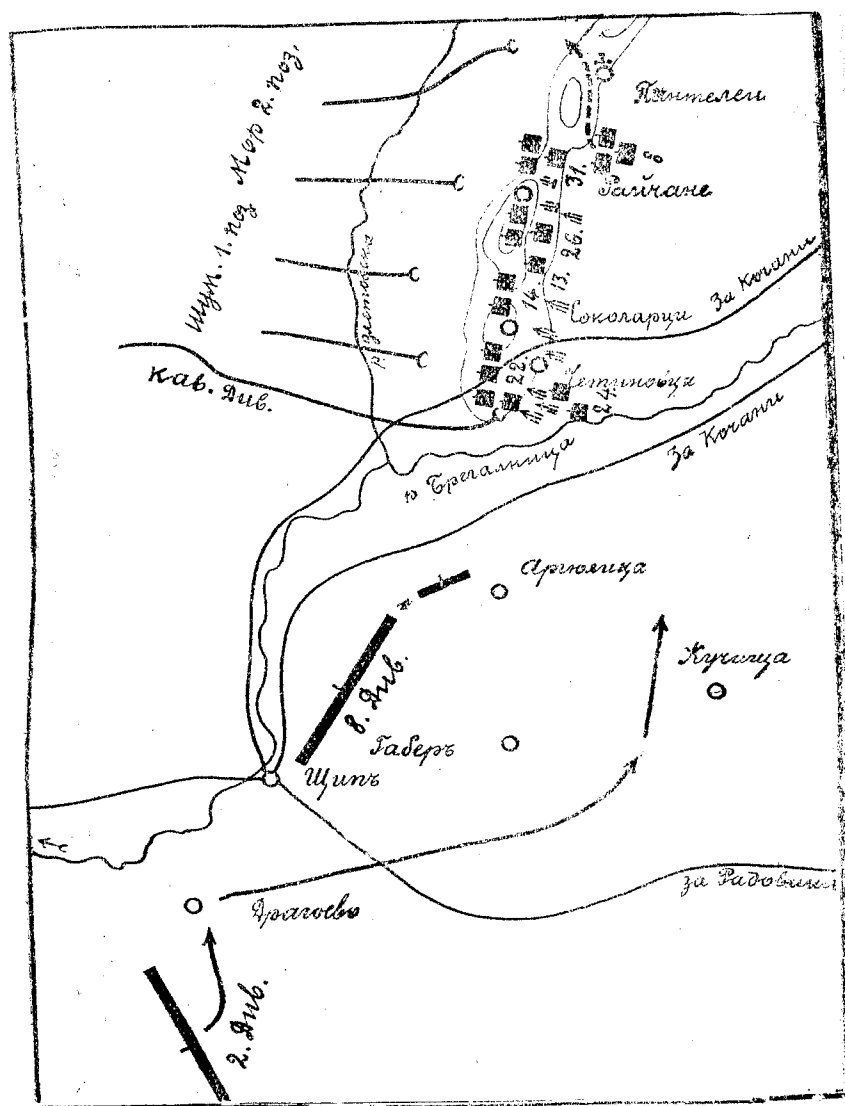
Македоноодринското опълчение бѣ вече отстъпило и се устройваше на височините северно отъ Пашаджиково.

По на югъ *осмата дивизия* заемаше първоначалната си позиция по левия брягъ на Бръгалница, а *втората дивизия* още водѣше бой за сломяването на Тимошката дивизия втори позивъ.

Този день помощника на главнокомандующия бѣ смѣненъ и новия помощникъ заповѣда да не се предприематъ сериозни действия, догдето не се подготви общата операция на цялата действующа армия. На четвърта армия се заповѣдаше още да обърне сериозно внимание на комуникационната линия Щип — Струмица. Но инициативата не принадлежеше вече нито на нашата главна квартира, нито на нашата четвърта армия. Последната трѣбваше да действа за да спре неприятелското настъпление, започнато по цял фронтъ.

Следъ успешната контръ атака, първата сръбска армия се съсредоточи на дясния брягъ на Злетовската рѣка. Сръбската главна квартира не можа да схване, че успѣха ѝ се дължи повече на фаталното прекратяване военните действия отъ наша страна. Надявайки се на още по лесни успѣхи, тя реши, въпреки тежкото положение на дясния флангъ при Криволакъ, да продължи настъплението къмъ Кочани и Царево село, за да се срещне тамъ съ гръцката армия, която настъпваше къмъ Струмица — Царево село.

Споредъ плана на сръбската главна квартира, главниятъ ударъ трѣбваше да се нанесе по фронта Райчани — Соколарци (срещу нашата 7. дивизия), като тамъ настъпятъ Моравската дивизия втори позивъ и Шумадийската първи

Сръбското настъпление към Кочани

позивъ. Единъ полкъ отъ Моравската дивизия отъ върха Парадли трѣбваше да удари на нашия дѣсенъ флангъ, а по долината на Брѣгалница, противъ лѣвия флангъ, се насочваше конната дивизия.

Позицията Соколарци — Райчани, гдето сѣрбитѣ насочваха главния си ударъ бѣ заета по следния начинъ: най-важния дѣсенъ участъкъ, съ височинитѣ около Райчани се заемаше отъ 26. пех. полкъ и остатѣцитѣ отъ 13. пех. полкъ; средниятъ участъкъ се заемаше отъ 14. пех. полкъ (2 дружини); лѣвиятъ участъкъ — отъ 22. пех. полкъ; тукъ заемаше позиция и по-големата частъ отъ артилерията на дивизията, защото мѣстността бѣ по-достъпна, а на дѣсниятъ участъкъ можаха да се изкаратъ само 4 полски и 2 планински оръдия.

На 20 юний сутринта, сѣрбитѣ преминаха Злетовската рѣка и започнаха своето настѣпление. Поради прѣстѣчената мѣстностъ и вследствие действителния огънь на батареитѣ отъ лѣвия участъкъ, тѣ до пладне можаха да се доближатъ на 2 километра отъ нашата позиция. Следъ пладне тѣхната артилерия промѣни позициитѣ си и съ съдействието на нейния огънь напреднаха, особено срещу дѣсниятъ участъкъ, гдето нашата артилерия бѣ извънредно слаба. Съ пехотенъ и картеченъ огънь, тѣхнитѣ вериги бѣха спрени на 100 — 200 крачки предъ нашитѣ окопи по височинитѣ около Райчани. Всичкитѣ опити на сѣрбитѣ да произведатъ ударъ бѣха осуетени съ пушеченъ огънь, макаръ тѣхната артилерия да подготвяше основателно удара и нашитѣ части да имаха голѣми загуби. На мръкване, вследствие многото загуби, най-близкитѣ сръбски вериги се разколебаха и повърнаха назадъ. Макаръ това отстъпление да бѣше забелязано отъ нашитѣ части, тѣ не предприеха нито една контръатака, която можеше да компрометира цѣлата сръбска операция. Презъ нощата нѣкои отъ нашитѣ батареи трѣбвало да се премѣстятъ на нови позиции. Въ тъмнината нѣкои войници, които сж били подъ впечатлението на горещия бой около Райчани, разпространили слуха, че височината при това село е паднала въ сръбски рѣце. Нѣкои части безъ заповѣдъ напуснали позицията и постепенно въ тила на 7. дивизия избухнала страшна паника. Но отстъпващитѣ къмъ Кочани части скоро се съвзеха. Благодарение енергичната намѣса на всички начальници, паниката се прекратила и частитѣ започнали да се връщатъ на позицията.

На 21 юний дѣсниятъ флангъ на позицията бѣше още по-слабо заетъ, защото всички части не бѣха още успѣли да се върнатъ по мѣстата си и да се организиратъ следъ паниката. Сѣрбитѣ подновиха атаката, следъ продължителна подготовка съ артилерийски огънь. Тѣхната обходна колона въ това време сжщо се показа предъ манастира Пантелеймонъ, гдето 2/4

бригада бѣ се добре укрепила. Къмъ 10 часа пр. пл. частитѣ заемащи височината при с. Райчани претърпѣха отъ неприятелския артилерийски огънь толкова много загуби, че неможаха да дочакатъ удара на ножъ, а започнаха да напушатъ позицията. Тогавъ началникътъ на 7. дивизия заповѣда всички части да отстъпятъ къмъ Кочани, което се извърши въ пълненъ редъ. Въ това време въ долината на Брѣгалница искочи сръбската конна дивизия построена въ боенъ редъ и насочена вѣроятно да преследва отстъпващите части. Обаче арриергарднитѣ батареи я посрещнаха съ такъвъ ураганенъ огънь, че за нѣколко минути тя изгуби стройния си редъ, като се разпръсна изъ цѣлото поле и вече не се показва до края на войната.

Непреследваната 7. дивизия отстъпи спокойно на 5 — 6 километра по-назадъ и започна да се окопава и готви за нова съпротива по височинитѣ западно отъ Кочани. Едва на мръкване, сърбитѣ настѣпиха съ малки рекогносцировачни отряди, които боязливо се приближаваха къмъ напустнатата позиция, подкрепени съ огънь отъ нѣколко издѣзли напредъ батареи. Но въ това време всичкитѣ наши 13 батареи бѣха заели новитѣ си позиции, тѣ съсредоточиха огъня си по стрелящитѣ неприятелски батареи и ги задушиха за нѣколко минути. Следъ това огъня бѣ насоченъ противъ неприятелскитѣ рекогносцировачни отряди, които въ безпорядѣкъ отстъпиха.

22. юний бѣ критическия день, както за нашата четвърта армия, тъй и за срещу поставената първа сръбска армия. Предстоеше да се вземе решение, отъ което ще зависи, кой ще има по-нататѣкъ инициативата и ще нанесе ударитѣ и кой ще бѣде принуденъ да ги приема и парира. Отъ едната страна сръбската Тимошка дивизия, окончателно разбита, оголваше дѣсния флангъ на сръбската армия, отъ другата — нашата 7. дивизия бѣ принудена да отстъпи задъ Кочани и можеше съвършено да открие посоката къмъ Царево село.

Презъ този день 7. дивизия заедно съ 2/4 бѣ готова да посрещне нова неприятелска атака на височинитѣ западно отъ Кочани, като смѣташе дѣсния си флангъ обезпеченъ отъ Македоноодринското опълчение, което споредъ съобщението на начинаника на щаба му, заемало позиция на височинитѣ между Лешка и Нивичане. Но вследствие разстройството на нѣкои отъ дружинитѣ и батареитѣ, опълчението безъ заповѣдъ напусна позициитѣ си и повлече следъ себе си и неразстроенитѣ дружини, които отстъпиха безъ бой, чакъ до Кочани и Истибани. Това даде възможностъ на обходната колона отъ Моравската дивизия, усилена съ части отъ Дунавската дивизия, които по собствена инициатива се спуснаха отъ Султанъ-Тепе, да напредне лесно, да обходи-

дѣсния флангъ на 2/4 бригада и да се насочи къмъ пѣтя Кочани — Царево село. Ако тази силна колона сполучеше да заеме този пѣтъ, цѣлата 7. дивизия щѣше да бѣде принудена да отстъпи презъ непроходимата Плачковица планина, и за това началникътъ на дивизията реши презъ нощта да оттегли цѣлата дивизия на линията Пресѣка — Якимово, което се извърши въ добъръ редъ и безъ да узнаятъ сърбитѣ.

Вниманието на командующия четвърта армия бѣ обърнато изключително къмъ дѣсния флангъ на армията. Той се мѣчеше съ неумело маневриране да помогне за ограничаване на успѣха, като насочваше отдѣлни полкове отдалечъ къмъ болното мѣсто. Заповѣдитѣ му за това маневриране не се изпълняваха отъ частитѣ, защото изпълнението имъ бѣ невъзможно. А частитѣ, които тръгнаха къмъ Царево село, пристигнаха тамъ много късно. Въ сѣщото положение бѣше и срещуположната сръбска главна квартира, която имаше да поправя сериозния неуспѣхъ при Криволакъ. Но тя разреши по-правилно въпроса, като не обърна никакво внимание на виковетѣ за помощъ отъ страна на началника на разбитата Тимошка дивизия втори позивъ. Сръбското главно командване реши да насочи всички усилия за добиване успѣхъ въ най-важната посока Кочани — Царево село, съ което косвено се помагаше и на Тимошката дивизия.

Решенията на двамата противници потвърдяватъ правилото, че побеждава онзи полководецъ, който по-упорито преследва точно опредѣлена цель. Командующиятъ четвърта армия още на 22 юний се подчини окончателно на волята на неприятеля, престана да преследва своя собствена цель, а се стреми само да противодействува на неприятелския ударъ къмъ Кочани. Следъ разбиването на Тимошката дивизия втори позивъ при Криволакъ, той можеше да събере значителни прѣсни сили и да използва успѣха далечъ задъ Вардара по посока на Прилепъ или Скопие, като използва и изморената 2. дивизия. На мѣсто това, цѣлата 8. дивизия бездействува на позициитѣ си при Шипъ и ценното време отъ 20 до 22 юний се губи въ излишни преговори между щаба на дивизията и щаба на армията и въ съставяне планове за атака въ флангъ на противника настѣпващъ къмъ Кочани, които се одобряватъ и отмѣняватъ ежедневно.

На 21. юний, следъ свършването на кръвопролитния бой при Криволакъ, цѣлата 2. дивизия се събира за почивка около с. Драгоево, а на 23 юний, при страшна горещина, тя бѣ насочена да се съсредоточи задъ дѣсния флангъ на 8. дивизия, а отъ тамъ получи заповѣдъ да настѣпни къмъ Кочани и атакува въ флангъ неприятеля, настѣпващъ срещу 7. дивизия къмъ Якимово. Този сложенъ маневръ не се извърши, вследствие колебанието на командующия армията, вслед-

ствие преумората на частитѣ отъ дивизията и вследствие общото отстъпление на армията.

Следъ оттеглянето на 2. дивизия, на нейния участъкъ се формира отрядъ почти равенъ на една дивизия, на който се възложи задачата да очисти пространството между Вардара и Брѣгалница и да охранява пространството на югъ отъ 8. дивизия. Този отрядъ, състоящъ отъ 11. пех. полкъ съ 2 полски батареи, 3/2 бригада съ 3 полски батареи, 49. пех. полкъ, 1 планинска батарея и 1 ескадронъ отъ 5. коненъ полкъ се командваше отъ командира на 1/3 бригада, съ малкия бригаденъ щабъ. Отряда настѣпи и разпрѣсна лесно оставениятъ отъ Тимошката дивизия ариергарди. Но той неможа да се противопостави на неприятелското настѣпление. На 23 юний непреследваната Тимошка дивизия организира своитѣ остатѣци, получи подкрепление отъ Скопие (доброволческата бригада) и отъ съседнитѣ дивизии, премина въ настѣпление, разпрѣсна нашитѣ слаби части, които заемаха станцията Криволакъ, които отстъпиха безъ да разрушатъ моста на Вардара. На другия день сѣрбитѣ продължиха настѣплението си и сборниятъ отрядъ отстъпи, раздѣленъ на две групи: 3/2 бригада влезе въ състава на 8. дивизия, а 11. и 49. пех. полкове, къмъ които се присѣдини и 51. пех. полкъ отъ 8. дивизия — отстъпи къмъ Серка планина.

Глава III.

Отстъплението на четвърта армия.

На 24. юний общото положение се измѣни въ полза на нашитѣ противници: румънската мобилизация явно се насочваше противъ насъ, и нашата главна квартира трѣбваше първа да вземе мѣрки за обезпечаване тила ни отъ нхлуването на една нова петстотинъ хилядна армия; турската армия отъ Чаталджа и Булаиръ се готвѣше да настѣпи къмъ източнитѣ ни граници; гърцитѣ сломиха съпротивата на слабата ни втора армия и се насочиха къмъ Струмица, отгдето можеха да се явятъ въ тила на нашата четвърта армия. Последната съ заемането на Кочани отъ сѣрбитѣ бѣ раздѣлена на две групи, помежду които се намираше непроходимата Плачковица планина: северна група — 7. дивизия, 2/4 бригада и Македоноодринското опълчение и южна — 8. и 2. дивизии и 1/3 бригада. Общия резервъ (6. дивизия) отъ Радовишъ бѣ повърната назадъ и вече се намѣсваше въ борбата заедно съ втора армия.

Въ това време командующия четвърта армия още не можеше да обхване въ всичката ѣ пълнота започнатата операция. Отъ една страна той неможа да оцени голѣмия успѣхъ на 2. дивизия къмъ Криволакъ, а отъ друга — всичкото му внимание бѣ приковано върху неуспѣха на 7. дивизия на Злетовската рѣка. А операцията бѣ напреднала до решителния маневъръ, въ който решението на висшия началникъ докарва победа или поражение. И въ този моментъ командующия четвърта армия, намѣсто да удържи инициативата въ своитѣ рѣце и да продължи преследването на разбитата сѣрбска дивизия при Криволакъ, за да излѣзе въ тила на сѣрбитѣ действащи къмъ Кочани, той се подчини напълно на волята на противника и реши да събере две бригади около Червилото и отъ тамъ да действа за закрепяване положението на дѣсния си флангъ, като атакува въ флангъ сѣрбитѣ при Кочани. За това посредственено решение, намѣсто да се използва бездействието на 8. дивизия при Щипъ, привлечатъ се войски откъмъ Криволакъ. Атаката трѣбваше да се извърши на 24 юний, но въ решителния моментъ командующия четвърта армия,

следъ като се съвещава съ началника на 8. дивизия, отказва се и отъ това свое решение. Завладянтъ отъ малодушие, той даде заповѣдь цѣлата армия да отстъпи и моли правителството да поиска интервенция отъ великитѣ сили, защото иначе ще последва катастрофа. Командующия четвърта армия взе това решение безъ да получи разрешение отъ главната квартира, която въ това време смѣташе съ частъ отъ силитѣ на четвърта армия да атакува лѣвото гръцко крило откъмъ Струмица. За това малодушно решение, на 28 юний генералъ Ковачевъ бѣ отстраненъ отъ длъжностъ и на негово мѣсто, за командующъ четвърта армия бѣ назначенъ генералъ Диковъ. Този енергиченъ началникъ, още отъ първитѣ дни, сполучи да завладѣе частитѣ отъ армията и да имъ вдѣхне вѣра въ успѣха. Той организира отбраната на новитѣ позиции, на които се сломиха всички по нататъшни сръбски атаки.

Но и сръбската главна квартира бѣ стрѣсната отъ упоритата съпротива на нашитѣ части предъ Кочани: нищожниятъ успѣхъ на сръбската армия въ тази посока бѣ постигнатъ съ грамадни загуби. Сърбитѣ изгубиха въ първитѣ дни на войната около 10 хиляди убити и 33 хиляди ранени. Независимо отъ това и поражението на Тимошката дивизия втори позивъ започна по-силно да се чувствува. Между сръбскитѣ войници избухна съ страшна сила холерата, която до сега косѣше само българскитѣ редове. Заболяваха на день по нѣколко хиляди войници, а и голѣмо множество отъ тѣхъ, подъ предлогъ на заболяване, се отклоняваха отъ своитѣ части съвършено здрави. Нѣкои полкове, които бѣха изгубили половината отъ своя съставъ въ боеветѣ, следъ избухването на холерата почти престанаха да съществуватъ като бойни единици. Всички почти водачи кѣмъ тѣла бѣха усяани съ трупове и агонизиращи холерни. Духа на сръбската армия бѣ значително поколебанъ, и тя не можеше вече да продължава започнатата операция. Затова и сръбското главно командване неможа да устои до край на своя планъ. Отъ сега, та и до края на войната, то си остана колебливо, нерешително и предпазливо. Намѣсто да продължи настѣплението въ следитѣ на отстъпващата 7. дивизия кѣмъ Царево село, сръбската главна квартира реши да прегрупира своитѣ сили, за да съсредоточи повече войски въ района Кривопакъ—Щипъ, срещу лѣвия флангъ на четвърта армия, безъ да подозира, че този флангъ вече отстъпва, вследствие отстъплението на 7. дивизия и вследствие гръцкото напредване кѣмъ Струмица. И тъй, най-важнитѣ дни между 23. и 27. юний, когато четвърта армия извършваше най-критическия си маневъръ—отстъплението, сръбската армия извършваше следнитѣ сложни маневрирования:

а) Дринската дивизия първи позивъ, разположена досега срещу Щипъ, се премѣсти кѣмъ устието на Брѣгалница, за усиление лѣвия флангъ на третата армия.

б) Шумадийската дивизия първи позивъ бѣ смѣнена съ пристигналата отъ Скопие Черногорска дивизия и се премѣсти на мѣстото на Дринската, срещу Щипъ.

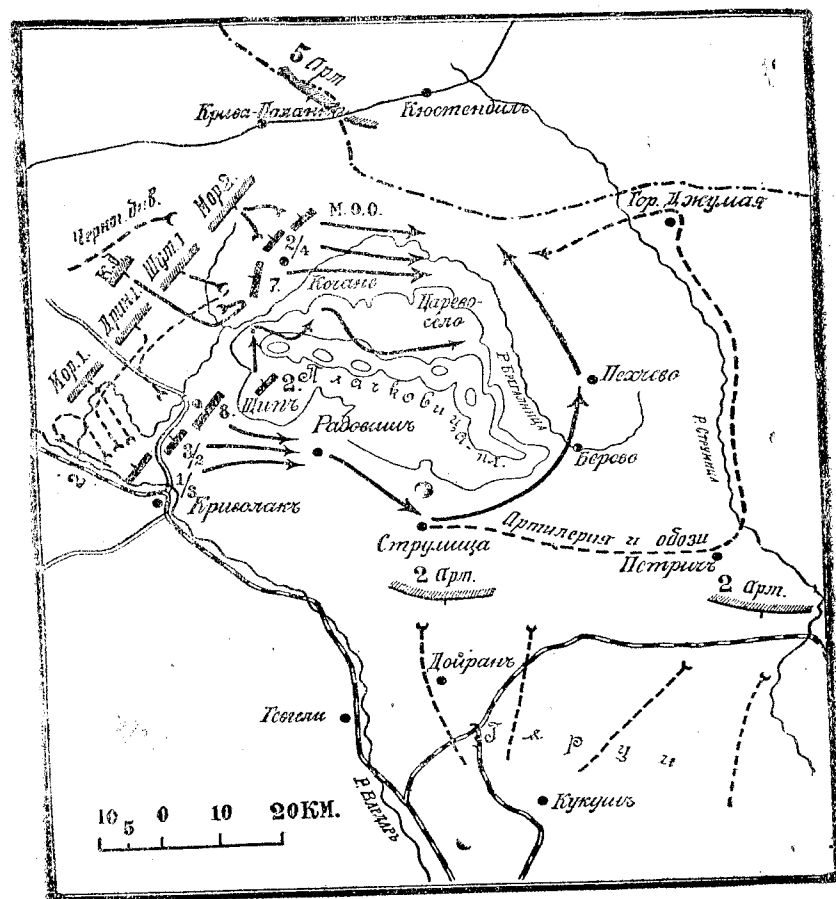
в) Така се образуваше една ударна група отъ Моравската дивизия първи позивъ, отъ остатѣцитѣ на Тимошката дивизия втори позивъ, отъ доброволческата бригада, която влезе въ състава на трета сръбска армия въ време на Кривопакитѣ боеве, и отъ Дринската дивизия първи позивъ, на която се възлагаше задачата да атакува лѣвото крило на нашата четвърта армия.

Но догдето да се извърши този сложенъ сръбски маневъръ, който не съответствуваше на обстановката, нашитѣ части отъ фронта Щипъ—Удово се оттеглиха отъ никого не обезпокоявани на Плачковица планина, сърбитѣ удариха напраздно и впоследствие тѣхното настѣпление бѣ преградено съ добре организирани позиции. Отстъплението на частитѣ отъ четвърта армия, започнато на 24. юний, се извърши въ добъръ редъ. То се ръководѣше не отъ шаба на армията, който на 25. юний напустна Радовишъ и изгуби връзката съ всички части, а отъ началникитѣ на дивизиитѣ, които действаха по собствена инициатива, дори до пристигането до главната позиция, на линията Царево село—Пехчево. Отстъплението на отдѣлнитѣ дивизии се извърши по следния начинъ:

7. дивизия, 2/4 бригада и Македоноодринското опълчение, подъ общата команда на началника на 7. дивизия, останаха на позициитѣ си източно отъ Кочани само на 22. юний. На 23. началникътъ на дивизията заповѣда частитѣ да продължатъ отстъплението си и да заематъ по удобната позиция на Калиманското плато. По после, вследствие едно фалшиво донесение, че дѣсния флангъ е обходенъ, всички части започнаха оттеглянето си кѣмъ Царево село, защото щаба на дивизията нѣмаше връзка съ щаба на армията, нито пъкъ отъ последния бѣ дадена заповѣдь за линията, на която да се спратъ отстъпващитѣ части. Но скоро заблуддението за обходъ на фланга бѣ разсѣяно, частитѣ се върнаха на Калиманското плато и започнаха да укрепяватъ тази удобна позиция съ най-голѣма енергия. Сърбитѣ бѣха вече окончателно усвоили новия планъ за ударъ върху лѣвия флангъ на четвърта армия, и не преследваха. За това частитѣ имаха достатъчно време да се организиратъ следъ отстъплението и да се укрепятъ здраво на позициитѣ си.

Осма дивизия остана неподвижна на своитѣ позиции около Щипъ презъ всичкото време, догдето траяха боеветѣ.

предъ фронта на 7. дивизия. Щаба на дивизията имаше добра връзка съ щаба на армията въ Радовишъ. Почти всички заповѣди до другитѣ части отъ армията се предаваха чрезъ щаба на 8. дивизия и затова началникътъ на дивизията бѣше добре запознатъ съ общото положение предъ фронта

Отстъплението на 4. армия

на армията. Следъ дълго колебание, какво да се предприеме, следъ замисляне много планове за помощ на атакуванитѣ съседи, дивизията остана на мѣстото си до 24 юний, когато получи заповѣдь да отстъпи на линията в. Керазли — с. Бучимъ. Тя изпрати артилерията си по пѣтя Радовишъ — Струмица — Петричъ — Горна Джумая, а частитѣ продължиха

отстъплението си презъ Радовишъ — Пехчево — Царево-село. Тукъ дивизията отново влезе въ връзка съ щаба на армията.

Втора дивизия по заповѣдь отъ щаба на четвърта армия се съсредоточаваше задъ дѣсния флангъ на 8. съ цель да действува въ флангъ на настѣпващитѣ срещу 7. дивизия сѣрби. Но командующия армията, както видѣхме, се отказа отъ това си решение. На 24 юний началникътъ на 2. дивизия узна, че цѣлата армия, даже и 1/3 бригада, оставена при Кривопаланкь, отстъпва. Като не получи никаква заповѣдь, която да го ориентира, той реши дивизията да нощува въ района Видовци — Теранци — Печена, до разяснение на обстановката, но презъ цѣлата нощъ неможа нито да влезе въ връзка съ щаба на армията, нито да узнае нѣщо за причинитѣ на общото отстъпление. На 25 юний, сѣрбитѣ предпазливо настѣпиха по дѣсния брѣгъ на Брѣгалница, отъ Арголища до Кочани. Дивизията се развърна въ боенъ редъ и макаръ да разполагаше само съ 3 планински батареи, сполучи да привлече къмъ себе си всички сѣрбски части и да ги застави да прекратятъ настѣплението си на изтокъ.

Като нѣмаше никакви сведения за съседитѣ, началникътъ на дивизията реши да напустне долината на Брѣгалница и да се отдрѣпне въ Плачковца планина. По кози пѣтеки частитѣ отъ дивизията пропѣтуваха цѣлия день 26 юний. На другия день стана известно, че 7. дивизия се е установила на Калиманското плато и 2. дивизия се спусна къмъ Градецъ и Блатецъ, отгдето продължи отстъплението си къмъ Царево-село и Драмча.

Трета бригада отъ 2 дивизия, следъ като се отдрѣли отъ оставения на Кривопаланската позиция сборенъ отрядъ, на 25 юний достигна долината на р. Лаковица, отгдето заедно съ всички отстъпващи части отстъпи къмъ Радовишъ. И тази бригада нѣмаше никаква връзка съ щаба на армията. Следъ като получи заповѣдта по армията за преминаване къмъ отбрана, бригадата продължи отстъплението си презъ Пехчево и на 30 юний достигна позицията между с. Търсино и в. Чавка, на която започна да се укрепява.

Първата бригада отъ 3. дивизия получи заповѣдь да отстъпи презъ Радовишъ — Струмица — Петричъ, за да прикрива като ариергардъ артилерията и обозитѣ на армията, които отстъпваха по сѣщия пѣтъ. При Хамзалии командирътъ на бригадата, съ преувеличени донесения за умората на войницитѣ, получи разрешение да отстъпи презъ Пехчево. За прикритие на отстъпващитѣ по долината на р. Струмица обози и артилерия бѣха назначени слаби части отъ 6. дивизия. Затова опашката на отстъпващитѣ стана плячка на

гръцки андарты, които бяха заели северните склонове на Бяланица, отдето обстрелваха патищата на отстъплението.

1/3 бригада отстъпи презъ Хамзалии — Берово — Пехчево — Трабатовище и на 28 юни зае определената ѝ позиция на Голак планина до Будинарци, гдето влезе въ връзка съ левия флангъ на втора армия (2/6 бригада).

Глава IV

Отбраната на четвърта армия.

Видяхме, че при отстъплението на четвърта армия, почти всички части бяха изгубили връзката съ щаба на армията. Но на 27 юний, тѣ получиха заповѣдта, която определяше позицията, на която армията ще се спре, за да даде отпоръ на неприятелското настѣпление:

„Армията ще се събере на линията Ждрапаница, — Сива — Кобила, — Баньо Чука — Голак планина — Бришница планина (кота 1185) — с. Будинарци. Въ дѣсно къмъ в. Руенъ ще бѣде пета армия, а въ лѣво — втора армия, отъ която 6. дивизия ще заеме линията с. Будинарци в. Кавица.

8. дивизия да заеме участъка отъ в. Ждрапаница до пребена Сива-Кобила.

7. дивизия заедно съ 2/4 бригада, Македоноодринското опълчение и 24. пех. полкъ да заеме участъка въ лѣво отъ 8. дивизия до линията Гърляно — Гаврилъ.

Трета бригада отъ 2. дивизия да заеме участъка въ лѣво отъ 7. дивизия до линията Пекляне — Вирче.

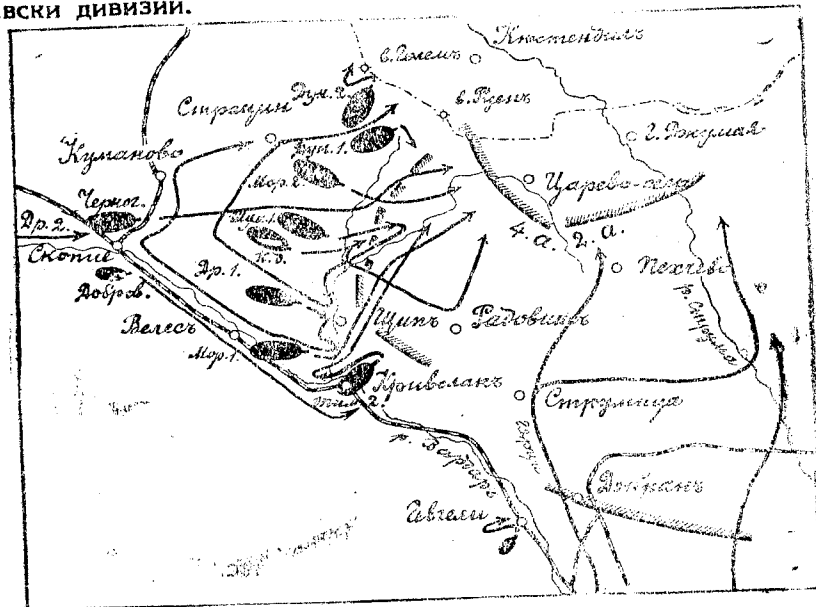
Първа бригада отъ 3. дивизия да заеме участъка въ лѣво отъ 3/2 бригада — Голак планина до в. Бришница (1185) и да влѣзе въ връзка съ 6. дивизия при с. Будинарци.

2. дивизия да се събере около с. Драмче.

5. коненъ полкъ да се събере въ Царево село.

Поради намѣсата на Румъния, сръбската главна квартира бѣ решила да спре настѣплението на сръбската армия, за да се дочака ефекта отъ румънското настѣпление къмъ София, което ще ни принуди да очистимъ Македония, за да спасяваме столицата. Но настѣплението на нашитѣ първа, трета и пета армии къмъ старитѣ предѣли на кралството разстрои иллюзиитѣ на сръбската главна квартира и тя следъ като се отказа отъ настѣплението къмъ Царево-село на 23 юний, трѣбваше сега да се откаже и отъ подготвения ударъ въ посока Щипъ — Радовишъ, а трѣбваше да вземе мѣрки за парирание на опаснитѣ удари въ стара Сърбия. Затова между 26 и 30 юний войскитѣ действащи срещущата армия трѣбваше да извършатъ следнитѣ дълги маневрирания:

а) Шумадийската дивизия първи позивъ на 27 юний бѣ насочена отъ Щипско къмъ Страцинскитѣ височини, на пѣтя Куманово — Егри-Паланка, за да подкрепи Дунавската дивизия втори позивъ, която отстъпваше подъ натиска на нашата пета армия. Въ Клисели дивизията узна, че Дунавскитѣ дивизии първи и втори позивъ сж успѣли да се задържатъ на позициитѣ си съ собствени сили. Тогава Шумадийската дивизия продължи движението си къмъ Егри-Паланка. Следъ като измина за два дѣна около 100 километра въ най-голѣма горещина и по най-трудни пѣтища, на 28 юний тази дивизия влѣзе въ общата отбранителна линия, между дветѣ Дунавски дивизии.

Маневрирането на сръбската армия

б) Дринската дивизия първи позивъ бѣ насочена къмъ Велесъ, отгдето започна да се превозва по желѣзницата до Куманово. На 30 юний тази дивизия се премѣсти отъ Куманово въ Страцинъ, гдето оставаше като резервъ на първа армия.

в) Тимошката дивизия втори позивъ, следъ като бѣ устроена и попълнена, се премѣсти въ Кочани, като резервъ на трета армия.

Така щото предъ фронта на четвърта армия остана сръбската трета армия въ следния съставъ: Черногорската дивизия, Моравската дивизия втори позивъ, Моравската дивизия първи позивъ, Конната дивизия и въ резервъ на армията — Тимошката дивизия втори позивъ.

На тѣзи слаби сили се възлагаше тежката задача да сломятъ съпротивата на нашата 4 армия, заемаща вече удобни и естествено силни позиции, когато и тила ѝ не зависѣше вече отъ втора армия.

Сръбската и грѣцката главни квартири се съгласиха да започнатъ общото настѣпление на 4 юлий, да заематъ линията Царево-село — Пехчево — Горна-Джумая и дветѣ армии да си подадатъ ръка при Пехчево, за да се унищожи опасната междина, въ която ние можехме да предприемемъ контръ-настѣпление.

Между това, многочисленната четвърта армия постепенно се съвземаше отъ първитѣ неуспѣхи, които понижиха нейния духъ. Изгубилия вѣрата въ себе си командующъ армията генералъ Ковачевъ бѣ смѣненъ отъ генералъ Диковъ, който съ младенческа енергия се залови да организира армията, да ѝ върне вѣрата въ успѣха и да повдигне духа ѝ, като я направи до край способна за запазване родината отъ чуждо нашествие. И въпреки получаванитѣ заповѣди и контръ-заповѣди отъ главната квартира, четвърта армия сломѣ съвършено сръбското настѣпление.

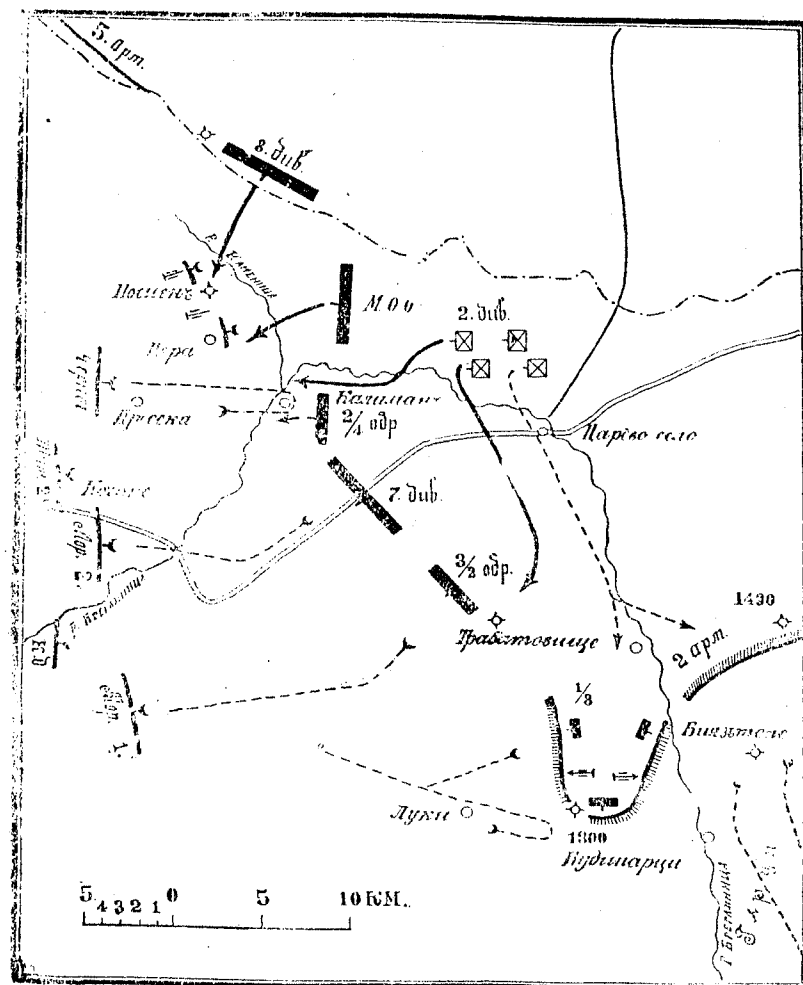
1. Атаката на центара на позицията.

На 4 юлий нашитѣ части бѣха успѣли вече да се окопаятъ здраво на новата си позиция, когато сръбитѣ настѣпиха съ значителни сили на голѣмъ фронтъ Пресѣка—Безиково—Исти-Баня—Виница—Липецъ, срещу участѣцитѣ на 7 дивизия и 3/2 бригада. Започна се енергична атака срещу тѣзи участѣци, която ще разгледаме по отдѣлно въ всѣки участѣкъ, защото по причина на пресѣчената мѣстность, отдѣлнитѣ атаки на сръбитѣ бѣха свързани само по време.

* * *

Въ участѣка на 7 дивизия и придаденитѣ ѝ части. На разсъмване голѣми неприятелски колони настѣпваха въ походенъ редъ по Кочанското поле, добре наблюдавани отъ високитѣ наши позиции. Пехотата отъ 6 километра започна да се развърща въ боенъ редъ и като използваше умѣло всички подстъпи, продължи настѣплението си, догдето достигна на около 2.5 километра отъ нашата позиция, за да прикрие една удобна позиция за своята артилерия. Следъ пладне неприятелскитѣ батареи започнаха силно да обстрелватъ цѣлата позиция предъ Калиманското поле. Голѣма частъ отъ нашата артилерия бѣ оставена назадъ и неможа да вземе участие въ този бой, затова неприятелската имаше над-

мощие още отъ началото. Частитѣ заемащи предния пунктъ вечерята се прибраха на главната позиция, а сърбитѣ постоянно приближаваха подръжките си къмъ първата линия, което показваше тяхното решение да атакуватъ.

Отбраната на 4. армия

На 5 юлий сърбитѣ продължиха подготовката на атаката съ артилерийски огънь, като не жалѣха снарядитѣ. Нашата позиция бѣ просто засипвана съ фугасни гранати и шрапнели, а въ това време неприятелската пехота, бавно но сигурно, се приближаваше къмъ нашитѣ окопи.

Повече неприятелски сили се насочваха къмъ дѣсния участъкъ на 7. пех. дивизия, който се заемаше отъ 2/4 бригада. Къмъ височината Баньо Чука се насочваше цѣлата Черногорска дивизия. Сръбската главна квартира вѣроятно е знаела, че висотитѣ северно отъ р. Каменица сж заети отъ македоно-одринското опълчение, което не бѣше годно за сериозно маневриране и затова Черногорската дивизия не се безпокоеше за това, че излага лѣвия си флангъ на единъ ударъ отъ тази посока. А височината Баньо Чука имаше голямо тактическо значение, защото съ завладяването ѝ, сърбитѣ ставаха господари на Калиманското плато и пѣтя имъ къмъ Царево-село оставаше откритъ. Началникътъ на 7. дивизия бѣше схваналъ много добре това значение на височината и освенъ че бѣше назначилъ за отбраната ѝ най-надежднитѣ войски, 2/4 бригада, но съсредоточи задъ нея и всички резерви.

Къмъ 9 часа пр. пл. нѣколко реда гъсти неприятелски вериги, подкрепени добре съ силенъ артилерийски огънь, се насочиха напредъ къмъ височината. Нашата артилерия не можеше вече да ги обстрелва, поради стръмнината на склоноветѣ, а пушечния огънь не можеше да спре енергичното неприятелско настѣпление. Въ това време надъ бойното поле се изви страшна буря. Проливенъ дъждъ забули предпозиционната мѣстностъ, а грозни грѣмотевици пригласяха на урагания артилерийски огънь. Възползувани отъ бурята, черногорцитѣ се понесоха въ атака на окопитѣ, заемани отъ дружинитѣ на 31. пех. полкъ, току що подкрепени съ една дружина отъ 8. пех. полкъ. Първитѣ неприятелски вълни бѣха посрещнати съ пушеченъ и картеченъ огънь и спрѣха, за да дочакатъ своитѣ подръжки, които на гъсти вериги бързаха да взематъ участие въ удара. Къмъ мѣстото на атаката бѣ привлечена и още една дружина отъ 21. пех. полкъ. Щомъ тази дружина пристигна храбритѣ варненци и приморци дружно се вдигнаха отъ окопитѣ. По-силни отъ върлуващата буря тѣ връхлетѣха върху гъститѣ неприятелски маси. Черногорцитѣ не трепнаха. Тѣ дочакаха удара на ножъ. Произлезе най-крѣвопролитния ударъ въ тази война. Черногорското упорство бѣ сломено отъ нашия ножъ. Скоро атакуващитѣ обърнаха грѣбъ и бързо се спущаха надолу къмъ Брѣгалница, преслѣдвани съ огънь. Отъ проливния дъждъ рѣката бѣ придошла. Предъ това непреодолимо препятствие, и следъ ужасния бой на ножъ, отстъпващитѣ бѣха обзаети отъ страшна паника. Въ лудото бѣгство презъ рѣката се издавиха всички ранени и множество здрави черногорци.

Едновременно съ тази атака, сърбитѣ предприеха такава и противъ лѣвия флангъ на 7. дивизия. И тукъ сърбитѣ достигнаха до 200—300 крачки отъ нашитѣ окопи. Този уча-

стъкъ се заемаше отъ 22. пех. полкъ. Съ ураганен пушенчъ и картеченъ огънь неприятеля бѣ принуденъ да залегне. Той бѣ обстрелванъ и съ нѣколко орждия изкарани на ржце до гребена. Когато се забележи едно малко разстройство въ неприятелскитѣ редове, което показваше, че духа на атакующитѣ е сломенъ, Тракийци скочиха отъ окопитѣ си и се спуснаха въ контръ-атака. Сърбитѣ не дочакаха удара но ножъ, а се разбѣгаха и очистиха пространството предъ окопитѣ.

Презъ този день, дѣсния флангъ на 7. дивизия бѣ обезпеченъ, както вследствие пълното разбиване на черногорската дивизия, станала негодна за действие, тъй и отъ предприетото настѣпление на дѣсния флангъ на армията (8. дивизия и Македоноодринското опълчение), което ще разгледаме по надолу. Следъ отбиване на решителната атака, сърбитѣ се отказаха отъ желанието си да заематъ Царево-село. Тѣ започнаха да се окопаватъ на солидно най-достигнатитѣ мѣста, което показваше, че преминаватъ къмъ отбрана, преди да сж достигнали своя обектъ. Ежедневно тѣ обстрелваха нашата позиция съ артилерийски огънь. Тази рѣдка и почти безопасна стрѣлба понижаваше духа на нашата пехота, защото артилерията ни трѣбваше да пести снарядитѣ си, които бѣха на привършване, и не можеше да отговаря на неприятелския огънь. Но постигнатиятъ успѣхъ въ участъка на 7. дивизия внесе бодростъ между всички войски отъ цѣлата 4. армия.

* * *

Въ участъка на 3/2 бригада. Тази сборна бригада (9. и 40. пех. полкове, 3 дружини отъ 39. пех. полкъ и 2 планински батареи) на 30 юний зае позицията си споредъ заповѣдта по четвърта армия и имаше достатъчно време за укрепяването ѝ. Едновременно съ атаката срещу 7. дивизия, на 4 юлий сърбитѣ настѣпиха и противъ участъка на 3/2 бригада. Използувайки добре подстѣпнитѣ срещу дѣсни флангъ заеманъ отъ 39. пех. полкъ, сърбитѣ събираха тукъ повече войски. За поддържане на атаката, тѣ изкараха нѣколко батареи окало Якимово, Липецъ и Блатецъ, които стреляха непрекъснато почти само по участъка на 39. пех. полкъ. На другия день, 5. юлий, тѣ подновиха съ грамадни сили своето настѣпление и достигнаха близо до окопитѣ.

Предъ грамадното численно надмощие, неподкрепения 39. пех. полкъ не издържа и безъ да чака удара на ножъ, започна да се оттегля на една по-задна позиция. Съседнитѣ два полка отъ сжщата бригада, предъ участъцитѣ на които противника не настѣпваше, следъ като оставиха всичката тежестъ на двудневния бой само на единъ полкъ, сега се отдръпваха безъ бой назадъ, за да се изравнятъ съ отстѣпи-

лия полкъ. Но позицията на Голакъ планина добиваше грамадно значение за удържането на Калиманското плато. Затова командующия четвърта армия енергично заповѣда на следващия день бригадата да заеме наново напуснатата си позиция. Макаръ сърбитѣ да не бѣха още заели последната, настѣплението се извършваше много бавно, което показваше, колко е намалена бойната стойностъ на тази бригада, която както видѣхме, до сега не бѣше участвувала нито въ единъ сериозенъ бой.

Макаръ и не охотно, частитѣ настѣпиха и се укрепиха пакъ на гребена на Голакъ, около в. Чавка, гдето по-после отбиха нѣколко сръбски атаки (на 8. и 11. юлий).

2. Настѣплението на частитѣ отъ дѣсния флангъ на армията

Когато се започна общото сръбско настѣпление въ посоката Кочане — Царево-село, срещу участъка на 7. дивизия, командующия четвърта армия усвои най-правилния методъ за действие въ подобни случаи: намѣсто да привлича войски отъ другитѣ участъци за усиление на 7. дивизия, както това се правеше отъ бившия командующъ армията при Злетово, той заповѣда на дѣсния флангъ на армията (8. дивизия и Македоноодринското опълчение) да премине въ настѣпление къмъ р. Каменица, срещу лѣвия флангъ на настѣпващитѣ сърби. По този начинъ сърбитѣ се принуждаваха да отдѣлятъ значителни сили въ тази посока и да отслабятъ удара си противъ решителния пунктъ, участъка на 7. дивизия. Независимо отъ това, ако атаката на този флангъ успѣеше, улесняваше се и преминаването на 7. дивизия въ настѣпление, съ което се компрометираше цѣлата сръбска операция и можеше да се разбиятъ окончателно действащитѣ въ тази посока сръбски войски. Настѣплението въ тази посока имаше голѣмо значение за хода на сръбската операция още и за това, защото височинитѣ Повиенъ и Цера командваха цѣлата околна мѣстностъ и бѣха добри наблюдателни пунктове. Отъ тукъ се корегираше стрелбата на всичката артилерия, която действуваше по нашата позиция на Калиманското плато.

Таза операция би дала още по добри резултати, ако да не бѣха противоречивитѣ заповѣди, получавани отъ щаба на действующата армия. Още преди започването на сръбското настѣпление, нашата главна квартира даде заповѣдъ да се оттеглятъ назадъ обозитѣ и полската артилерия, за да бждемъ готови за едно отстѣпление къмъ границата. Въ време на самата операция (6 юлий) се получи повторна заповѣдъ отъ главната квартира: да се изтеглятъ назадъ обозитѣ и артилерията чакъ до Черната-скала. Артилерия и обози се дви-

жеха назадъ въ време на операцията, а това подбиваше енергията на самото настъпление. Настъплението на дѣсния флангъ на армията даде отлични резултати, макаръ то да не бѣше подето съ подобающа енергия.

* * *

8. дивизия настъпи на 5 юлий съ частъ отъ силитѣ си къмъ масива Повиенъ, който се заемаше отъ значителни сръбски сили. Настъплението на дивизията ставаше по извънредно пресѣчена мѣстностъ: склоноветѣ, които се спущаха отъ дветѣ страни на р. Каменица бѣха до толкова стрѣмни, че и отдѣлни пехотинци едвамъ можеха да се движатъ по тѣхъ. Настъпващитѣ части бавно напредваха, подържани само съ огънь отъ три планински батареи, защото полскитѣ батареи бѣха изпратени назадъ, а въ пресѣчената мѣстностъ тѣ мжно можеха да бждатъ употребени. До вечерята нашитѣ части изгласкаха сръбскитѣ рекогносцировачни отряди, които предния день бѣха се спуснали въ долината на р. Каменица.

На 6 юлий, почти цѣлата дивизия настъпи решително. Сърбитѣ обстрѣлваха силно всички подстъпи, по които нашитѣ пехотинци едвамъ се катерѣха. Вечерята нашитѣ части достигнаха най-преднитѣ неприятелски окопи на масива Повиенъ и съ страшенъ ударъ на ножъ ги превзеха. Презъ нощта сърбитѣ подкрепиха разпрѣстнатитѣ си части и предприеха нѣколко контръ-атаки, но всички бѣха отбити съ огънь, и 8 дивизия здраво се утвърди на масива.

Неуспѣха на Черногорската дивизия и настъплението на 8. дивизия основателно загрижиха сръбската главна квартира, която трѣбваше да вземе бързи мѣрки за парирание опасността на лѣвия флангъ на своята трета армия. Затова парирание бѣха употребени частъ отъ силитѣ, предназначени за главната атака, което стана причина последната да се отложи. На 8 юлий сърбитѣ сполучиха да събератъ достатъчно сили, за да предприематъ по-сериозни действия къмъ своя лѣвъ флангъ. Следъ продължително обстрелване на нашитѣ окопи съ артилерийски огънь, тѣ предприеха решителна атака съ цель да изгласкатъ нашитѣ части отъ масива Повиенъ и да си повърнатъ изгубената мѣстностъ до р. Каменица. Неприятелската артилерия причини голѣми загуби на Тунджанци, защото *каменистата* мѣстностъ не позволяваше да се окопаатъ добре. Но когато сръбската пехота влезе въ сферата на пушечния и картеченъ огънь, тя бѣ посрещната съ такива урагани, че скоро се разстрои и отстъпи къмъ позициитѣ, отгдето бѣ започнала своето настъпление.

На 9 юлий сърбитѣ още еднажъ се опитаха да атакуватъ нашитѣ части на Повиенъ, но пакъ съ пехотенъ огънь бѣха

приковани предъ нашитѣ окопи, чакъ до вечерята, когато започнаха да се оттеглятъ. Изпратенитѣ по следитѣ имъ патрули констатираха, че предпозиционната мѣстностъ е усеяна съ множество убити. Несполучливитѣ сръбски атаки показваха, че настъпателния духъ на нашитѣ врагове е вече сломенъ и все по-вече убеждаваха командующия четвърта армия, че следъ нѣколко дня ще може да се примени въ общо настъпление, за да се нанесе съкрушителния ударъ.

* * *

Македоноодринското опълчение заедно съ 14. и 24. пех. полкове, разположено на позицията си на линията Сива Кобила—Корилово, очакваше настъплението на 8. дивизия, за да започне своето настъпление. На 5. юлий сл. пл., опълчението въ две колони настъпи на югъ къмъ р. Каменица. Макаръ и бавно, до вечерята дветѣ колони отхвърлиха преднитѣ неприятелски части, преминаха рѣката и започнаха да се катерятъ по стрѣмнитѣ склонове на дѣсния ѣ брѣгъ. На другия день, колонитѣ продължиха настъплението си, и заеха Безиковскитѣ и Дуленскитѣ височини. Заемащитѣ тѣзи височини сърби и черногорци безредно отстъпиха на югъ, като оставиха въ наши ржце много оржие и нѣколко орждия. Настъплението по следитѣ на разбититѣ врагове би дало грамадни резултати и командующия четвърта армия заповѣда то да продължи. Но Македоноодринското опълчение не бѣше вече способно за такава сложна операция въ тила на неприятеля и при тази извънредно пресѣчена мѣстностъ. Отъ върлуващата холера, отъ загубитѣ въ убити и ранени, отъ дезертиранията изъ горитѣ, вследствие излизане отъ строя на голѣма частъ отъ началницитѣ, опълченскитѣ дружини бѣха останали само съ четвъртинката отъ своя съставъ и затова настъплението бѣ прекратено.

3. Отбраната на лѣвия флангъ на армията.

Първата бригада отъ 3. дивизия (11. и 49. пех. полкове, 2 дружини отъ 51. пех. полкъ и 2 с. с. планински батареи) на 28. юний едновременно съ останалитѣ части отъ четвърта армия, започна организирането на своята позиция на Голакъ планина, съ фронтъ на западъ противъ сърбитѣ. Отъ к. 1300 позицията завиваше къмъ р. Брѣгалница при с. Будинарци, съ фронтъ на югъ противъ гърцитѣ, които биха настъпили по долината на Брѣгалница. При последното село, 1/3 бригада подържаше връзка съ частитѣ отъ втора армия, които се организираха на позицията на изтокъ, къмъ върховетѣ Кавица и Джама.

Когато сърбитѣ атакуваха центъра на четвърта армия, (участъка на 7. дивизия и 3/2 бригада), тѣ не бѣха още успѣли да се разпространятъ въ вътрешността на Плачковица планина и не предприемаха нищо срещу нашата позиция на Голакъ планина. 1/3 бригада имаше възможностъ да даде значителна помощ на съседната 3/2 бригада. Но такава не бѣ поискала.

Когато гърцитѣ атакуваха съседната 2/6 бригада отъ втора армия, и тѣ не можаха да се разпространятъ по лѣвия брѣгъ на Брѣгалница и не предприеха никакви действия противъ участъка на 1/3 бригада отъ к. 1300 до с. Будинарци. На искането на командира на 2/6 бригада да му се съдействува, като се настѣпни въ флангъ на настѣпващитѣ срещу Биязъ Тепе гърци, командира на 1/3 бригада не се отзова. А когато на 6. юлий 2/6 бригада отстъпи къмъ Панчерево, и 1/3 бригада, безъ да има предъ себе си никакъвъ неприятелъ, започна да отстъпва къмъ Трабатовище, командирѣтъ на бригадата оправдаваше това отстъпление съ необходимостта да се подравни съ отстъпилитѣ съседни части.

Но командующия четвърта армия на време схвана това неправилно действие на най-важния участъкъ и заповѣда бригадата не само да заеме първата си позиция, но да съдействува на 2/6 бригада въ борбата ѝ противъ гърцитѣ, за да заеме тя първоначалната си позиция. Вследствие категоричната заповѣдъ, командирѣтъ на бригадата реши да заеме първата си позиция съ цѣлия 49. пех. полкъ, една дружина отъ 11. пех. полкъ и една планинска батарея, а съ частъ отъ силитѣ си (една дружина отъ 11. пех. полкъ, две дружини отъ 51. пех. полкъ и една планинска батарея) да настѣпни по севернитѣ склонове на Биязъ Тепе и да съдействува на частитѣ отъ 6. дивизия, които ще атакуватъ сѣщия масивъ отъ къмъ Панчерево. Преди частитѣ, предназначени да заематъ Голакъ планина, да достигнатъ билото на планината, сърбитѣ бѣха успѣли да завладѣятъ най-важната височина 1300, презъ която минава пътя отъ Луки и Пекляно къмъ Пехчево, гдето тѣ се стремѣха да си подадатъ ръка съ гръцката армия. Съ решителна атака, сърбитѣ бѣха отхвърлени отъ билото и 1/3 бригада зае по-раншната си позиция, съ която преграждаше пътя имъ къмъ Пехчево.

Но гърцитѣ въ това време продължаваха напредването си на северъ, а всичкитѣ опити на 6. дивизия да си отнеме височинитѣ Биязъ Тепе, Заноба, Кавица останаха безуспѣшни. Положението на лѣвия флангъ на четвърта армия ставаше критическо, следъ като 1/3 бригада виждаше въ тила си настѣпление на голѣми гръцки маси. Командующия армията реши да осуети връзката между сръбската и гръцката армии и затова изпрати тукъ началника на 2. дивизия, заедно съ

всички части отъ дивизията, които още оставаха въ негови рѣще при Драмча.

На 8 юлий началникѣтъ на 2. дивизия пристигна въ Трабатовище, гдето постепенно пристигаха и насоченитѣ къмъ лѣвия флангъ части (27. пех. полкъ, 3 дружини отъ 28. пех. полкъ и 3 батареи). Той завари сборната 1/3 бригада разположена по следния начинъ:

а) Една дружина отъ 11. пех. полкъ и 49. пех. полкъ съ една батарея заематъ позиция на Голакъ планина, срещу която сърбитѣ сѣ на 2—3 километра.

б) Две дружини отъ 11. и две отъ 52. пех. полкове съ една батарея заематъ позиция по северозападнитѣ склонове на Биязъ Тепе срещу гърцитѣ, които държатъ въ свои рѣще цѣлия масивъ.

в) Една дружина отъ 11. пех. полкъ е насочена къмъ височината 1300, за подкрепа на 49. пех. полкъ.

Следъ като изучи положението на другитѣ части и тоа на противникѣтъ, началникѣтъ на 2. дивизия на 8 юлий пое командването на всички части, действащи на лѣвия флангъ на четвърта армия и организира отбраната на изданието между сръбската и гръцката армии участъкъ по следния начинъ:

а) 11, 49. и 51. пех. полкове съ една батарея да отбраняватъ позицията, която заемаха до сега (височинитѣ на Голакъ планина, южно отъ Чавка, до р. Брѣгалница, по хребета северно отъ с. Митрошинци.

б) 27. пех. полкъ съ три полски и една планинска батарея да отбранява позицията отъ р. Брѣгалница до в. Лешка, като поддържа връзка съ частитѣ отъ 6. дивизия.

в) 28. пех. полкъ (3 дружини) съ две полски батареи да се съсредоточи около с. Вирче, готовъ да поддържа частитѣ отъ двата участъка.

Следъ заемане на масива Биязъ Тепе отъ гърцитѣ и разпространението имъ на североизтокъ къмъ Заноба, лѣвия флангъ на четвърта армия постепенно се завиваше и къмъ 10 юлий тукъ се образува една почти кръгова позиция, владена много напредъ, която раздѣляше гръцката отъ сръбската армии. Задъ тази кръгова позиция, въ долината на Брѣгалница имаше достатъчно мѣсто, на което да се съсредоточатъ достатъчно наши войски, за да нанесатъ единъ сериозенъ ударъ върху лѣвия флангъ на гръцката армия и да прекъснатъ посоката Пехчево—Хамзалии—Струмица.

И тъй, всичкитѣ атаки, започнати на 4 юлий отъ цѣлата сръбска армия противъ нашата четвърта армия бѣха отбити, благодарение храбрата съпротива на центъра (7. дивизия) и изкусното маневриране на двата фланга, добре и

своевременно организирано от енергичния командующъ армията. Сръбския поривъ за настъпление бѣ окончателно сломенъ на Калиманското плато. Тѣхната армия бѣ принудена да премине къмъ отбрана, преди да достигне Царево-село и трѣбваше да дочаква други да довършатъ войната съ България.

Г. Второстепенни операции.

Глава I

Действията на пета армия около Кюстендилъ и Босилеградъ.

1. Района на действията на армията.

Въ началото на юний, пета армия бѣ окончателно съсредоточена въ следнитѣ пунктове:

Щаба на армията въ с. Изворъ, а после въ гр. Кюстендилъ.

4. пех. дивизия, въ района Радомиръ—Върба—Прибой.

12. пех. дивизия, въ района Кюстендилъ—Коньово.

Одринската бригада, около Коньово.

6. коненъ полкъ около Кюстендилъ.

Тѣй съсредоточена армията бѣше готова за действие по една отъ дветѣ важни операционни посоки: 1) Кюстендилъ — Крива Паланка — Куманово и 2) Кюстендилъ — Босилеградъ — Враня.

Пространството на западъ отъ линията Кюстендилъ — Босилеградъ е изпълнено съ множество разклонения на широката Осоговска планина, ксито отиватъ въ най-различни посоки и образуватъ единъ извънредно труденъ за ориентирание и за действия планински лабиринтъ.

Единъ гребенъ, който започва отъ в. Руенъ и свършва при в. Патарица съставлява водораздѣлъ на водитѣ на р. Струма отъ тѣзи на Морава, Вардаръ Брѣгалница и Пчиня. Той се издига надъ близката мѣстность (Кюстендилското поле) на около 1000 метра, а нѣкои отдѣлни върхове достигатъ много по-голяма височина (Руенъ — 2250, Голѣмъ — 1826 м.). Този хребетъ въ разнитѣ си части носи разни имена: Осоговска планина — около в. Руенъ, Дукатска планина — около в. Голѣмъ, Доганица планина — около в. Патарица. По него минаваше старата турско-българска граница.

Отъ главния хребетъ се отдѣлятъ множество хълмове, просѣчени съ дълбоки долове, съ много стрѣмни склонове.

които на мѣста достигатъ до 40° и сж труднопроходими, даже за отдѣленъ пехотинецъ.

Въ Кюстендилската долина има голѣми богати села, заградени съ хубави овощни градини. Останалата частъ отъ района е много слабо населена; села почти нѣма; въ по-достъпнитѣ мѣста на планината сж разпрѣснати множество колиби, съ малки тѣсни кѣщички.

Районътъ е бѣденъ откъмъ храни за хората и добитѣка. Жителитѣ едвамъ изкарватъ прехраната си съ земледѣлие и скотовѣдство. Освенъ сѣно въ незначителни количества, въ този районъ не се намира нищо отъ онова, що е необходимо за сѣществуването на войскитѣ, и тѣ трѣбва всичко да си подвозватъ.

Населението е българско, но въ селата отъ татъкъ границата сѣрбоманството бѣ пустнало дълбоки корени, затѣва пограничното население бѣше недружелюбно къмъ нашитѣ войски и охотно помагаше на сѣрбитѣ. Чрезъ него тѣ бѣха организирани обширна шпионска мрежа, бѣха предизвестявани за всичко що става отсамъ границата, и трѣбваше да се взематъ специални мѣрки, за да не може то да се сподѣлява съ разположенитѣ отъ татъкъ границата сѣрбски войски.

Климата въ района е планински. Даже въ средата на лѣтото днитѣ сж умерено горещи. Почти всѣки день планинскитѣ върхове сж покрити съ гъста мъгла, която се вдига едвамъ къмъ средата на деня. Въ облачно и дъждовно време мъглата се спуска и изъ най-дълбокитѣ долине и по цѣли дни не се вдига, което пречи на ориентирането и на точната връзка между частитѣ.

Ако на пета армия се дадѣше отбранителна задача, тя трѣбваше да затвори важната операционна посока Куманово — Егри-Паланка — Кюстендилъ — София. Въ такъвъ случай особено значение добиваха позициитѣ, които преграждаха тази посока, а именно: 1) Вододѣла, по който минаваше старата турско-българска граница, между върховетѣ Руенъ и Патарица; 2) Конювската планина; 3) Позицията Голо Бърдо — северно отъ гр. Радомиръ. Планинската мѣстностъ между тѣзи главни отбранителни линии даваше възможность да се организира упорита отбрана на всѣка крачка и да се забави достатъчно настѣплението на неприятеля.

Ако ли на армията се възложеха настѣпателни задачи, то тя можеше да действува по една отъ следнитѣ достъпни посоки:

1) Кюстендилъ — Егри-Паланка — Куманово — Скопие. Този посока води въ сърдцето на Македония и затова сѣрбитѣ бѣха започнали още отъ пролѣтѣта да укрепяватъ редѣ позиции, които я преграждаха (Султанъ-Тепе, Страцинскитѣ височини.) Нашитѣ войски по тази посока най-добре щѣха да се снабдяватъ съ всичко необходимо: подвозъ съ желѣз-

ницата до ст. Гюешево и по-нататѣкъ, по добъръ шосеенъ пѣтъ;

2) Кюстендилъ — Босилеградъ — Любата — Враня. Тази посока води въ долината на Морава — комуникацията на сѣрбската армия. Действията на нашата армия тукъ сж по-трудни, защото по единствения пѣтъ можеше да се движатъ обози и полска артилерия само следъ основателна поправка.

И тѣй, района, въ който действува пета армия представяваше следнитѣ особености:

1. Отдѣлнитѣ височини и многото планински разклонения представляваха удобни за отбрана позиции, на нѣкои мѣста непристъпни, поради голѣмата стрѣмнина на склоноветѣ. Това позволяваше да се отбраняватъ съ по малко сили по-недостъпнитѣ участѣци, а да се икономисватъ повече сили за отбраната на най-важнитѣ и най-достъпнитѣ.

2. Атаката на тѣзи позиции отъ фронта е много трудна. Атакуващия пристига до неприятелската позиция изморенъ и не може да използва успѣха си съ преследване. Въобще настѣплението трѣбваше да се извършва отъ хоризонтъ до хоризонтъ.

3. Колкото се отива по-назападъ, позициитѣ се повишаватъ. Това даваше едно преимущество на неприятеля, защото неговата позиция биваше винаги по-на високо. Неговата артилерия заставаше на предѣлни разстояния и оставаше почти недосегаема за огъня на нашата артилерия.

4. Безъ достатъчно планинска артилерия тукъ не можеше да се действува. Но мѣстността и за нея бѣ труднопроходима. Затова следъ всѣки успѣхъ, трѣбваше да се спира пехотата и да дочаква своята артилерия.

5. Всички позиции се обхождатъ.

6. Връзката между отдѣлно действащитѣ колони е трудна, поради дълбокитѣ долине. Всѣка колона трѣбваше да се снабдява съ средства за самостоятелни действия.

7. Мѣстността силно затрудняваше маневрирането.

8. Възможни сж изненадитѣ, особено въ мъгливо време.

2. Настѣплението къмъ Егри-Паланка — Кратово

На 16 юний частитѣ отъ пета армия извършиха малки размѣствания, съ цель да се стѣсни района на съсредоточаването, и цѣлата армия да се събере около Конюво. Когато втора и четвърта армии започнаха настѣплението си, въ пета армия никакво съобщение нѣмаше. Чуванитѣ силни гърмежи къмъ района на четвърта армия силно обезпокоиха войницитѣ и офицеритѣ но тѣ си ги обясняваха съ това, че между нашитѣ и сѣрбскитѣ войски е произлѣзълъ нѣкакъвъ инцидентъ, каквито и по-рано се случваха. Следъ преминатия

въ пълно бездействие день, на 17 вечерята се получи заповѣдъ частитѣ отъ пета армия да настѣпятъ и атакуватъ противника на линията Егри-Паланка—Дубровица. Но преди да се почне атаката, необходимо бѣ да се премѣсти армията до границата, затова се заповѣдва:

4. пех. дивизия да настѣпи на 18 юний и да ношува около Долно село; 12. пех. дивизия да достигне линията Уземъ—Китка—Сиври-Тепе; Одринската бригада да достигне село Вратца. По пладне обаче се получи заповѣдъ отъ щаба на армията, да се спре по нататъшното движение и частитѣ да останатъ тамъ, гдето сж достигнали. Щаба на армията не съобщи на частитѣ причинитѣ за спирането на настѣпление. Но между войницитѣ вече се носѣше мѣлвата, че отъ два дена сж започнати сериозни военни действия, които по заповѣдъ на правителството се прекратяватъ. Нѣма съмнение, че това прекратяване причини общъ упадъкъ на духа и енергията у началници и войници, което се отрази на всички понататъшни действия.

На 19. юний първоначалния планъ за настѣплението на пета армия за заемане Бѣлина планина бѣ измѣненъ. На армията се даваше отъ главната квартира задача да съдействува на атаката на Македоноодринското опѣлчение срещу Султанъ-Тепе.

Въ щаба на армията се знаеше, че линията Егри-Паланка—Дубровица се заемаше отъ Дунавскитѣ дивизии първи и втори позивъ. Знаеше се сжщо, че върха Султанъ-Тепе още отъ пролѣтътъ е силно укрепенъ. По него действително се забелезваха окопи и слабо движение на неприятелски групи.

За съдействие на Македоноодринското опѣлчение, командующия пета армия заповѣда:

4. пех. дивизия да настѣпи и атакува противника, южно отъ шосето Егри Паланка—Куманово;

12. пех. дивизия да настѣпи и атакува противника, северно отъ сжщото шосе;

Страничното прикритие на в. Руенъ да се усили съ две дружини и да атакува в. Султанъ Тепе.

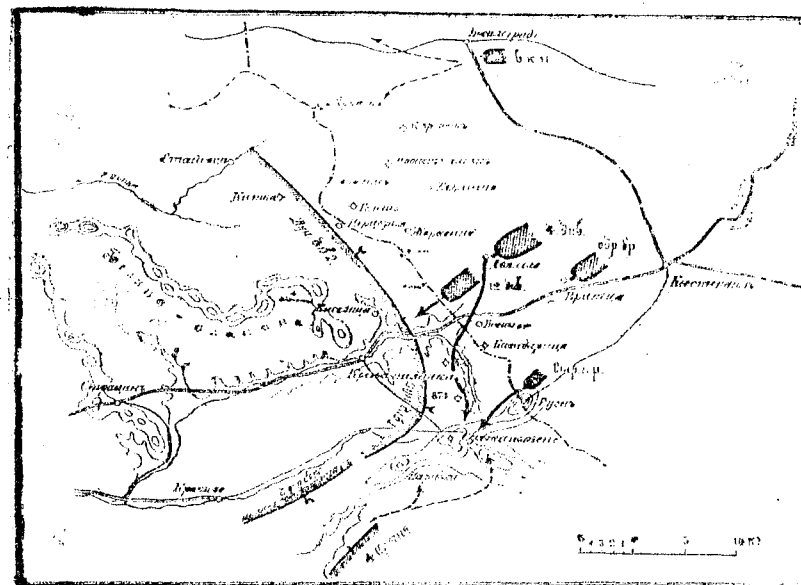
Одринската бригада да остане при с. Вратца, въ разпореджането на командующия армията.

Както видѣхме частитѣ отъ армията бѣха насочени порано къмъ друга цель. Сега за изпълнението на новата задача, тѣ трѣбваше пакъ да измѣняватъ своята посока.

* * *

4. дивизия остави не с. с. артилерийски полкъ въ гр. Кюстендилъ. Съ останалитѣ сили (11 дружини, 6 полски и 3 пл. батареи) настѣпи въ 11 часа пр. пл. къмъ поста „Равна Нива“, северно отъ Гюешево. Тукъ полската артилерия

зае позиция и следъ това се изпратиха 4 рекогносцировачни отряда по посока на Султанъ-Тепе. Отъ бившата граница, за да се стигне до Султанъ-Тепе трѣбва да се премине презъ два успоредни гребени, за които не се знаеше, дали сж заети отъ неприятеля и затова батареитѣ бѣха готови да подържатъ настѣплението на рекогносцировачнитѣ отряди. Последнитѣ се спуснаха безпрепятствено въ дълбокия долъ на Крива рѣка, но когато започнаха да се изкачватъ на отсрещнитѣ склонове, бѣха обстреляни съ пушеченъ огънь. Срѣдниятъ отрядъ (1 рота) настѣпи смѣло къмъ висотата

Действията на 1 армия отъ 19 до 23 юний

855, заета отъ една сърбска дружина, атакува на ножъ и прогони сърбитѣ, които отстъпиха къмъ главната си позиция — височината 874. Командира на 1/4 бригада изпрати веднага една дружина съ планинска батарея, за да се обезпечи по-добре спечеленото отъ рекогносцировачнитѣ отряди пространство.

Но понеже и съседната 12. дивизия още не бѣше зела изходното си положение, съ разрешение отъ командующия армията, атаката на главната сърбска позиция се отложи за 20. юний.

На другия день, цѣлата 1/4 бригада заедно съ четиритѣ планински батареи настѣпи, съ цель да атакува главната неприятелска позиция.

До пладне бригадата премина дълбокия долъ на Крива рѣка и достигна гребена, заетъ вчера отъ рекогносцировачнитѣ отряди. Отъ тукъ се започна настѣпление за атака на главната сръбска позиция, която започваше отъ Султанъ-Тепе, минаваше презъ широката височина 874 и по гребена отъ тази височина къмъ Егри Паланка.

Презъ гѣста гора, частитѣ бързо се спустнаха въ дълбокия долъ, непосредствено предъ сръбската позиция. Нещомъ се показа на края на гората, тѣ бѣха посрещнати съ силенъ артилерийски огънь отъ 2 полски и 2 планински батареи. Нашата полска артилерия, оставена на границата, неможеше да достигне съ огъня си до сръбската позиция, а придружаващата планинска артилерия застана на ниски позиции и до вечерята неможа да намѣри добре закрититѣ сръбски батареи, които непрекъснато обстрелваха нашитѣ вериги. На 1000—2000 крачки отъ неприятелската позиция нашата пехота започна да се окопава и да се готви за атака презъ нощта, защото на свѣтло невъзможно бѣ да се премине съвсемъ откритото пространство предъ позицията.

Презъ нощта срещу 21. юний, сѣрбитѣ се опитаха да контръ-атакуватъ нашитѣ части, но нападението имъ бѣ отбито съ голѣми за тѣхъ загуби, защото планинскитѣ батареи бѣха се приготвили за нощна стрелба и щомъ бѣ открито сръбското настѣпление, веднага откриха ураганенъ огънь по подлежащата открита мѣстность.

Но отъ щаба на армията се получи заповѣдъ да се прекъсне операцията, въ участъка на дивизията да остане само 3. бригада, а останалитѣ сили отъ дивизията да се съсредоточатъ при ст. Гюешево, отъ гдето ще се организиратъ действия въ друга посока. Това се извърши презъ нощта срещу 22, като 3/4 бригада изпрати на заетата позиция два рекогносцировачни отряда, а частитѣ на 1/4 бригада се прибраха при ст. Гюешево.

* * *

12-а дивизия получи заповѣдъ заедно съ 2 с. с. артилерийски отдѣления отъ 5. артилерийски полкъ да настѣпни, да отхвърли преднитѣ неприятелски части и да достигне до линията Уземъ — Китка — Сиври-Тепе, гдето да се затвърди.

На 20 юний дивизията настѣпни решително, следъ като получи да изкара нѣколко полски орждия по височинитѣ на границата. Слабитѣ сръбски части заемащи височинитѣ около Киселица бѣха прогонени, като оставиха въ наши рѣце нѣколко орждия.

Поради прекратяването на операцията, дивизията остана на достигнатитѣ мѣста, следъ което се отдрѣпна на по удобни позиции при границата, гдето остана до края на войната.

* * *

Страничното прикритие при в. Руенъ трѣбваше да се усили съ 2 дружини и 3 планински батареи отъ 4. пехотна дивизия и да атакува енергично в. Султанъ-Тепе. То настѣпни по високото плато между Руенъ и Султанъ-Тепе но Македонсодринското опѣлчение въ това време бѣ се отказало отъ атаката и отстъпваше заедно съ четвъртата армия. Заемащитѣ силнитѣ окопи на Султанъ-Тепе сръбски части бѣха усилены отъ подрѣжкитѣ и нашето странично прикритие бѣ принудено да се спре на около 2000 крачки отъ неприятелската позиция, гдето се укрепи и остана до края на войната.

* * *

Одринската бригада заедно съ 5. не с. с. артилерийски полкъ и 1. отдѣление отъ 10. не с. с. артил. полкъ остана въ разпореждане на командующия армията и получи заповѣдъ да се съсредоточи около с. Вратца.

6. коненъ полкъ бѣ предаденъ въ 4. пех. дивизия и получи задача да се премѣсти отъ с. Изворъ въ гр. Босилеградъ, да наблюдава границата, като се стреми да действа въ долината на р. Пчиня. Полкътъ изпрати отъ Босилеградъ разезди къмъ границата, които констатираха, че нашата погранична стража се е оттеглила отъ границата и сѣрбитѣ отъ долината на Пчиня сѣ преминали границата и настѣпватъ къмъ Босилоградъ, като сѣ напреднали въ планинската мѣстность на около 5—6 километра.

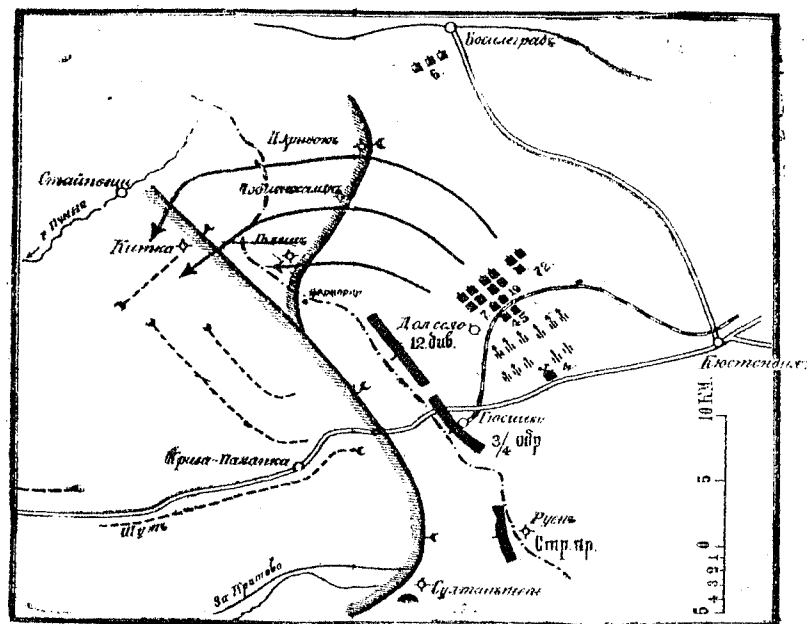
3. Частично настѣпление къмъ долината на р. Пчиня 23 — 27 юний.

На 22 юний стана известно, че втора армия срещу гърцитѣ е изпаднала въ затруднително положение и че четвъртата армия не е постигнала решителенъ резултатъ срещу главната сръбска маса при Овче-Поле. Нашата главна квартира реши да вкара въ действие неангажиранитѣ още първа и трета армии. Последната бѣ получила заповѣдъ да заеме изходно положение срещу градъ Пиротъ, а единъ силенъ отрядъ отъ нея бѣ насоченъ въ посоката Власина—Враня, за да разруши желѣзния пѣтъ и да действа въ тилъ на главната сръбска маса. На командующия пета армия се препорѣчваше да използва това обстоятелство за постигане решителенъ резултатъ, като съдействува на Власинския отрядъ отъ трета армия.

Но въ това време сѣрбитѣ съ слаби части преминаха границата срещу дѣсния флангъ на пета армия и се стремѣха да завладѣятъ Босилеградъ. Затова командующия пета армия реши: страничното прикритие при Руенъ, 3/4 бри-

гада и 12 дивизия да се отбраняват на своите позиции, да се образува една маневрена група под командата на началника на 4. дивизия, на която да се възложи охраната на дясния фланг на армията. Във състава на тази група влизаха следните части:

1/4 бригада (8 дружини), 45. пех. полкъ (4 дружини) отъ 72. пех. полкъ (3 дружини); 6 с. с. полски батареи, 5 планински батареи, 6. коненъ полкъ, 4. пионерна дружина, или всичко 15 дружини, 11 батареи, 3 ескадрона и 1 пионерна дружина.

Частичното настъпление към долината на Пчиня.

Отъ досегашнитѣ боеве и отъ разузнаванията на щаба на армията бѣше се узнало, че сѣрбитѣ сж настѣпили и заели бившата ни граница отъ поста Коприва до в. Голѣмъ. Следъ оттеглянето на пограничната ни стража, тѣ настѣпили сѣ около една бригада и артилерия и заели в. Църноокъ.

На маневрената група се заповѣда да настѣпва на 23 юний и да атакува неприятеля на линията Побиевъ-Камѣкъ —Цѣрноокъ—Голѣмъ съ целъ да отреже и унищожи войските проникнали въ наша територия.

Маневрената група бѣ съсредоточена въ района Сливарска махала — в. Арамлия — Долно село. На 23 юний тя настѣпи въ 3 колони:

Дъсна колона (3 дружини отъ 72 пех. полкъ и 1 пл. батарея) — къмъ в. Църноокъ;

Сръдна колона (19 пех. полкъ — 4 дружини и 2 пл. батареи) по пята Долньо село — Бобешино — Тлъмино — Зистьръ — Голѣмъ връхъ;

Лъва колона (7 пех. полкъ — 4 дружини и 6 полски батареи), по пътя Долно село — Бобешино — Жеравино Полешъ;

Войски за маневриране (45 пех. полкъ — 4 дружини и 1 пл. батарея) се събиратъ въ Долно-село.

Заплашен от нашето настъпление и широкия фронт, неприятеля се оттегли от в. Църноок и колоните носуваха на около 4 километра от линията Голъм — Църноок.

На 24 юний лѣвата колона настѣпваше по своя пѣть къмъ Жеравино, следъ като пионерната дружина бѣше го доправила, за да може да мине по него и полската артилерия. Огъ разузнаването се установи, че височинитѣ около поста Мала Църцария, Голешъ сж заети съ около 3 дружини и картечници и по тѣхъ сж забелѣзани нови окопи. Въ 7 ч. пр. пл. се започна престрелка между нашитѣ патрули и сръбското охранение. Артилерията на колоната излезе на позиция и подъ нейно прикритие колоната се развърна въ боенъ редъ и почна енергичното си настѣпление. Сръбскитѣ окопи бѣха срутени за нѣколко минути, като въ обстрелването имъ взе участие и една батарея отъ средната колона. Сърбитѣ не дочакаха удара на ножъ. Тѣ почнаха безредно да отстъпватъ къмъ в. Китка, като оставиха въ наши рѣце всичкитѣ си багажи.

Вечерята колонитѣ ношуваха на линията Голешъ—Готѣмъ връхъ—Доганица.

През същия ден командующия пета армия получи съобщение от главната квартира, че нашата втора армия е във лошо положение. Препоръчваше му се да действа решително и бързо, за да се постигне на 25 и 26 юний решителен успех срещу сърбитѣ. Вечерята се узна, че положението и на съседната четвърта армия е станало критическо. Затова отъ щаба на армията се съобща на началника на маневренната група, че по нататъшното настѣпление става опасно. Групата да достигне границата или нѣкой другъ удобенъ пунктъ, да се окопае солидно и да се спре за отбрана. Началникътъ на маневренната група, като имаше предъ видъ впечатленията отъ досегашнитѣ действия, донесе на командующия армията, че е необходимо да се продължи операцията. Въ своето донесение той предполагаше, че сърбитѣ сж съсредоточили всичкитѣ си сили противъ нашата четвърта армия, а предъ насъ сж оставили незначителни второстепенни войски; нашето спиране не ще донесе никаква полза на дѣ-

лото; напротив едно настъпление оттатък границата заплашва тила на неприятеля, ще го застави да намали натиска си въ главната посока и ще облегчи положението на четвъртата армия. Той мисли да му се разреши да продължи настъплението си към в. Китка и понататък към Стайовци и въ долината на Пчиня.

Когато получи разрешението, началникът на маневрената група заповѣда да се продължи преследването на противника и да се заеме върха Китка. Колоните настъпиха по извънредно пресъхнала мѣстност съ стръмни едва достъпни склонове, особено дѣлната, която трѣбваше да обходи силната неприятелска позиция. Три сръбски батареи напразно сипѣха снарядите си по предпозиционната мѣстност, гдето изъ долищата се изгубиха нашите настъпващи части. Нашата артилерия не достигаше до тях, но и не можеше да промѣни позицията си, защото мѣстността не позволяваше това. Вечерта, въпреки силния неприятелски огън и неприятелските контрѣтаки, нашите части се закрепиха на височините — непосредствено предъ сръбската позиция на в. Китка, които бѣха заети като предни пунктове отъ 7. сръбски полкъ — втори позивъ. Отъ пленените 9 офицера и 350 войника се узна, че въ атаките на ножъ този полкъ е претърпялъ грамадни загуби и само една малка част отъ него се е оттеглила на главната позиция.

Презъ този день стана ясно, че сърбитѣ сж ударени въ най-чувствителното мѣсто; тѣ поведоха ожесточени атаки противъ 3/4 бригада на височината Баждарица, съ цель да отвлекатъ вниманието ни въ тази посока.

На 25 юний повече отъ 10 неприятелски дружини се спуснаха отъ Султанъ-Тепе въ долината на Крива рѣка. По голѣмата част отъ тѣзи неприятелски сили (около 5—6 дружини) се насочиха къмъ върха Баждарица. Още отъ сутринята нашата позиция на това мѣсто бѣ обстрелвана съ силенъ артилерийски огън отъ нѣколко батареи. Подъ прикритието на този огън неприятелската пехота започна да се катери по извънредно стръмните склонове на Баждарица. Следъ пладне голѣма част отъ нея достигна на около 500 — 600 крачки отъ нашите окопи, гдето започна да се окопава съ видимо намерение да ни атакува на смръвяване. Но неприятелското намерение бѣ открито своевременно. Нашите части (около дружина), които заемаха върха Баждарица бѣха усилены както отъ бригадната поддръжка, тъй и съ части отъ съседната 12 дивизия. Презъ нощта тѣ се спуснаха на ножъ срещу най-напредналите сръбски части и ги гониха чакъ оттатък Крива рѣка. По този начинъ сърбитѣ неможяха да отклонятъ вниманието на пета армия отъ важната посока, въ която тя действуваше. Тѣ трѣбваше да взематъ мѣрки, за да преградятъ пътя ни къмъ долината на Пчиня. Ясно се забелязваше дви-

жението на много тѣхни колони, които отъ Крива Паланка идѣха на помощъ на войскитѣ при Китка. Ние знаемъ, че благодарение на тази атака на маневрената група, цѣлата Шумадийска дивизия първи позивъ бѣ повърната отъ фронта на Врѣгалница и насочена да заеме Страцинската позиция, а следъ това привлечена къмъ Крива Паланка, отгдето на 27 юний части отъ нея дойдоха на атакуваната позиция. Сжщо така и Дринската дивизия първи позивъ е била натоварена на алакове и превезена до Куманово, стгдето бѣ насочена пакъ къмъ Страцинъ гдето пристигна на 30 юний.

Презъ този день, вследствие неуспѣхитѣ на втора и четвърта армии, въ нашата главна квартира бѣ настъпило едно страшно колебание. На командующия пета армия се съобщаваше, че може да стане необходимо армията да отстъпи къмъ Коньово, гдето още сега да се изпрати тежката артилерия. Въ сжщото време помощника на главнокомандующия го запитваше, въ състояние ли е пета армия да добие единъ бързъ и решителенъ успѣхъ. Между това, началникътъ на маневрената група настояваше да се продължи атаката на в. Китка, като молѣше и съседната 12. дивизия сжщо да атакува отслабените предъ нея неприятелски части. Командующия армията разреши, но посредъ нощъ пакъ заповѣда да се прекрати атаката до пристигане на нѣкакви си подкрепления. Понеже заповѣдта за продължение на атаката бѣше вече дадена, началникътъ на маневрената група реши презъ деня да не се оттеглятъ частитѣ, за да не са повдигне духа у неприятеля, а да продължатъ демонстративно боя, а като настъпи нощта, да се отдрѣпнатъ на позиция по старата граница.

На разсъмване 45 пех. полкъ, който използвалъ нощта, за да се приближи до непризтелската позиция, се хвърли на ножъ отъ близко разстояние. Изненаданите сърби не издържаха и отстъпиха главната си позиция като въ наши ръце останаха едно оржие и много оржжия. Нашите части веднага пристѣпиха къмъ укрепяването на заетата неприятелска позиция.

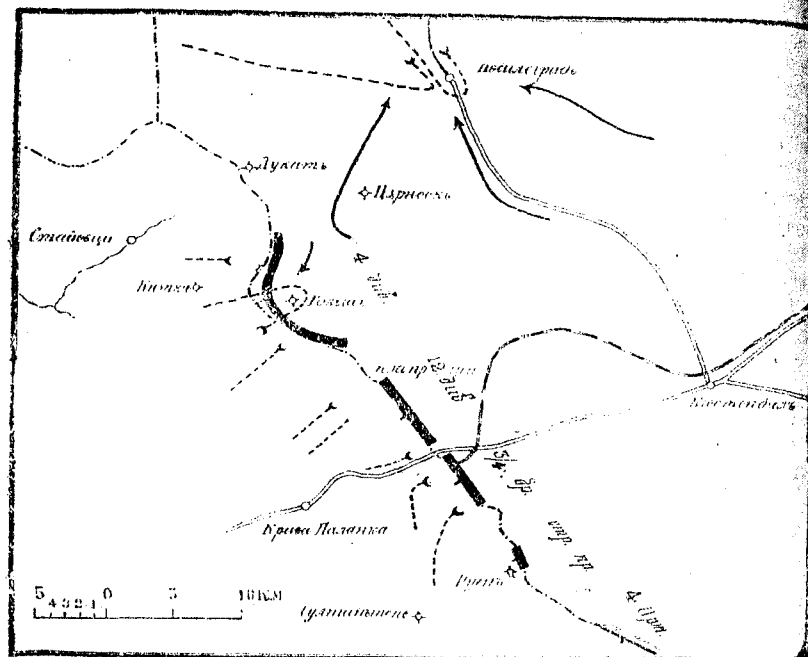
4. Отбраната на позицията по старата граница.

Заетата неприятелска позиция на в. Китка имаше значение, само ако ще се продължи настъплението къмъ долината на р. Пчиня. Но щомъ това настъпление се прекратяваше, маневрената група трѣбваше да се върне на старата граница, защото щѣше да търпи напразно загуби отъ неприятелската артилерия, разположена на масива Чопина. Затова на 27 юний маневрената група остави тамъ рекогносцироваченъ отрядъ, а частитѣ ѝ се оттеглиха на по рано изучената позиция. По този начинъ и пета армия се отказа отъ

настъплението и премина към отбрана на старата Турко-Българска граница.

Сръбско настъпление към Босилеградъ

Два ескадрона от 6. конен полк бяха изпратени 27 юний в Босилеградъ, за наблюдение на посоките към Любата и Божица. През нощта срещу 28 юний, ескадроните бяха изненадани от неприятелска похота и разпръснати.

Отбраната на 5. армия.

Сърбитъ заеха града и започнаха да се разпространяват в източна посока. Понеже съ това сръбско настъпление се заплашваше дясния фланг на армията, началникът на дясния участък насочи две колони, които да действуват в фланг и тил на сърбитъ в Босилеградъ към Любата — в. Голѣми-дѣл и Църноокъ — Мара планина — Райчиловци. Сърбитъ не дочакаха нашето появяване в тила имъ и очисти града, като се оттеглиха по севернитъ височини към Божица.

Но щаба на петата армия, вследствие слабо разузнаване, надцени сръбското настъпление в тази посока и изпрати в разни времена всички войски, които бяха в негово разположение. На 1 юлий, когато сърбитъ отстъпваха,

към изпразнения Босилеградъ бяха насочени части от Трънския отрядъ, от 5. дивизия, от 18. и 72. пех. полкове и от конната дивизия, или всичко около 13 дружини, от 5 различни полкове, 3 конни полка и 42 орджия, от три различни полкове. Всички тѣзи войски настъпиха самостоятелно към Босилеградъ и едвам когато командването имъ се обедини в едни рѣце, сполучиха да отблъснатъ настъпилитъ в наша територия сърби от татък границата.

5. Сръбскитъ атаки на 1 и 2 юлий.

Следъ като усилиха войскитъ си около Егри-Паланка съ цѣлата Шумадийска дивизия първи позивъ, която пристигна тамъ на 30 юний, сърбитъ бяха достатъчно силни, за да преминатъ въ настъпление. Тѣ предполагаша, че от петата армия се отдѣлятъ части за усиляване на отстъпилата четвърта армия и затова на 1 юлий преминаха въ настъпление срещу нашитъ позиции, съ намерение да ги пробиятъ и да проникнатъ към Кюстендилъ. Сутринята тѣхната артилерия откри силенъ огънь по участъка на 3/4 бригадата и дѣсния флангъ на дѣсния участък (Голѣмъ връхъ). Следъ това пехотата имъ енергично настъпи, но настъплението ѝ бѣ спрѣно съ артилерийски и пехотенъ огънь, при което действията въ разнитъ участъци се развиваха по следующия начинъ:

Въ участъка на страничното прикритие при в. Руенъ сърбитъ продължаваха да обстрелватъ съ артилерийски огънь нашитъ позиции, безъ да причиняватъ нѣкакви загуби на добре окопанитъ части. Малки сръбски части се опитваха на нѣколко пѣти да настъпятъ, но това настъпление се водеше безъ енергия и съ демонстративна целъ. Вѣроятно е, сърбитъ да сж предполагали, че страничното прикритие е отслабено и да сж смѣтали да взематъ върха Руенъ, отгдето да действуватъ въ флангъ срещу позициитъ на съседната 3/4 бригада. Всички опити на сръбската пехота да се приближи до позицията на страничното прикритие бѣха осуетени.

Въ участъка на 3/4 бригадата, следъ неуспѣшнитъ атаки на 25—27 юний противъ нашата позиция на в. Баждарица, сърбитъ се убѣдиха, че освенъ непристъпната мѣстность тукъ има да се справятъ и съ непобедимото решение на една числена бригада, да не допусне вражи кракъ до българската граница. Затова презъ всичкото време на атаката тѣ не предприеха никакви действия предъ участъка на 3/4 бригадата, южно отъ шосето Кюстендилъ—Егри-Паланка и се задоволиха само съ рѣдко обстрелване на нашитъ позиции съ артилерийски огънь. Виждаше се, че от този участък бѣше

изтеглена частъ отъ артилерията, за да се изпрати въротно на друго мѣсто, гдето се е предполагало да се произведе решителния ударъ.

Въ участъка на 12. дивизия, която заемаше центъра на пета армия, сърбитѣ не предприемаха никакви действия. Даже обикновенниятъ артилерийски огънь на неприятеля противъ нашата позиция бѣше по-слабъ. Презъ нощта срещу 3. юлий, нашитѣ предни постове на височинитѣ на около 3 к. м. предъ позицията бѣха внезапно обстреляни съ силенъ артилерийски и пушеченъ огънь. Безъ да бждатъ атакувани, слабитѣ предни постове отстъпиха на главната позиция и сърбитѣ заеха напуснатата линия на охранението, но по-нататкъ не продължиха своето настѣпление. На другия денъ нашитѣ части настѣпиха, за да заематъ напуснатата линия, но на височината бѣше се укрепила вече здраво сърбската пехота.

Въ участъка на 4 дивизия. Следъ силно обстрелване на позициитѣ ни около в. Голѣмъ, особено на предния пунктъ Манчино-корито, сърбската пехота настѣпи съ значителни сили на 2. юлий къмъ предния пунктъ, заеъ само съ една наша рота. Понеже артилерията ни не можеше да достига неприятелската позиция, то предния пунктъ бѣ усиленъ съ още една рота и само съ оръжеенъ огънь сърбската атака бѣ отбита. Сърбитѣ прекратиха настѣплението си, но не се върнаха на своитѣ позиции, а започнаха да се окопаватъ на 2-5 километра отъ нашитѣ позиции, отъ гдето въротно смѣтаха да продължатъ настѣплението си.

6. Заповѣди за отстъпление и настѣпление.

Следъ отбиване на неприятелскитѣ атаки, пета армия изпита надъ себе си колебанията на главната квартира. На 3. юлий частитѣ бѣха предупредени отъ щаба на армията, че вследствие румънското настѣпление, армията ще бжде принудена да отстъпи на Коньовската позиция. Тамъ бѣха насочени още сжщата нощъ полската артилерия и обозитѣ. Това сломи съвършенно настѣпателния духъ на войскитѣ и за настѣпление съ тѣхъ вече не можеше да се мисли. Обаче следъ отбиване на сърбскитѣ атаки отъ четвърта армия, главнокомандующия бѣше изменилъ своето решение и заповѣда пета армия да остане на сегашнитѣ си позиции. По после на армията се възложи да съдействува на съседната четвърта армия, за отбиване неприятелскитѣ атаки, което тя извърши съ изпращане на рекогносцировачни отряди. А на 5. юлий се заповѣдаше пета армия да настѣпи и атакува противника по цѣлия фронтъ. Това разбира се не можеше да

стане тъй лесно, следъ като голѣма честъ отъ артилерията и обозитѣ бѣха изпратени назадъ, а и частитѣ бѣха заели едно положение съответственно на заповѣданата отбрана. Затова презъ този денъ въ настѣпление можа да мине само по-събраната 12. дивизия, а другитѣ извършваха прегрупиране на силитѣ си. Но това настѣпление неможа да се извърши, защото на 7. юлий сърбитѣ сами настѣпиха и ние трѣбваше да отбиваме тѣхнитѣ атаки.

7. Сърбскитѣ атаки на 7—9 юлий

На 7. юлий сърбската главна квартира, която не успя да пробие позициитѣ на нашата четвърта армия, реши да опита силитѣ си на фронта на пета армия като настѣпи по посоката Егри-Паланка—Кюстендилъ.

Срещу 4 дивизия. На 7 юлий, 9 неприятелски батареи откриха силенъ огънь по цѣлата позиция на дивизията, като най-силно обстрелваха двата ѝ фланга — Манчино-корито, на дѣсния флангъ и височинитѣ Церцерия и Голешъ на лѣвия. Отъ силния огънь стрелцитѣ ни неможаха да повдигнатъ главитѣ си отъ окопитѣ. Сърбската артилерия стреляше отъ предѣлни разстояния и тя бѣше недосегаема за нашата, разположена на по-ниски позиции. По заповѣдъ, предния пунктъ Манчино-корито на дѣсния флангъ бѣ изпразненъ и заемащитѣ го наши части се оттеглиха на главната си позиция — Голѣми връхъ. Това изпразване стана много скрито и сърбитѣ чакъ вечерта забелезаха, че предната ни позиция е оставена. На лѣвия флангъ гжсти неприятелски вериги, въпреки силния ни артилерийски огънь, напреднаха до подножието на височинитѣ Церцерия и Голешъ. Презъ нощта, подкрепени съ свежи части, сърбитѣ атакуваха на ножъ висотата Голешъ. Поддръжкитѣ неможаха да отидатъ на помощъ на преднитѣ части, защото въ сжщото време мѣстността задъ нашитѣ окопи много силно се обстрелваше отъ неприятелската артилерия. Нашитѣ малочислени защитници бѣха принудени да напуснатъ окопитѣ си, и сърбитѣ станаха господари на височината Голешъ. Но на следния денъ съ една блестяща атака, при което сърбскитѣ многочислени поддръжки бѣха изненадани въ сгъстенъ строй съ артилерийски огънь откъмъ Бандерата, височината бѣ наново заета. Не успѣха на сърбитѣ да задържатъ превзетата еднажъ важна височина ги съвършено обезкуражи и тѣ отстъпиха на цѣлия фронтъ на дивизията, преследвани съ артилерийски огънь. При атаката и отстъплението си сърбитѣ претърпѣха грамадни загуби, което се констатира отъ изпратенитѣ въ предпозиционната мѣстность патрули. Отъ пленницитѣ се узна, че презъ тѣзи два деня срещу 4. дивизия сж действували следнитѣ

части: 6. пех. полкъ отъ Дринската дивизия първи позивъ, 8. и 9. пех. полкове отъ Дунавската дивизия първи позивъ; 11. и 19. пех. полкове отъ Шумадийската дивизия първи позивъ, една допълняюща частъ; 3 спешени ескадрони; 2 чети сърбомани отъ околнитъ села и около 36 полски, планински и гаубични орждия.

Срещу 12. дивизия сърбитъ откриха силенъ артилерийски огънь по цѣлата главна позиция между поста Коприва и шосето Крива Паланка—Кюстендилъ. Повече полски и гаубични орждия съсредоточиха огъня си противъ дѣсния флангъ на позицията и висотитъ около поста Коприва, отъ което началникътъ на дивизията заключи, че главния ударъ неприятеля ще насочи противъ този флангъ, съ цель да се вреже между 12. и 4. дивизии. Сръбската пехота настъпи и изтласка преднитъ постове къмъ главната позиция, но по-нататъкъ не можа да напредне, защото пътя ѝ бѣ преграденъ отъ нашия артилерийски огънь. Презъ нощта срещу 9. юлий, началникътъ на дивизията извърши необходимитъ маневрирования, за да съсредоточи задъ дѣсния си флангъ достатъчно сили за посрещане неприятелския ударъ, но сърбитъ прекратиха атаката и се оттеглиха пакъ на своята изходна позиция.

8. Действията на пета армия отъ 10. до 18. юлий.

Следъ отбиване на неприятелскитъ атаки отъ 7. до 9. юлий, сърбитъ видѣха, че цѣлата пета армия държи здраво позициитъ си и прегражда добре пътя имъ за Кюстендилъ и София. Тѣхнитъ войски нѣмаха вече настѣпателенъ духъ. Тѣ се отказаха отъ по-нататъшното настѣпление, напуснаха спечеленитъ съ бой мѣста и се отдрѣпнаха на старитъ си позиции, като до края на войната не предприеха никакви действия. До сключването на примирието, цѣлата предпозиционна мѣстностъ се владѣеше отъ нашитъ патрули.

Независимо отъ това, по-големитъ щабове се тревожеха отъ неудачнитъ боеве на далечнитъ четвърта и втора армии и армията пакъ получи заповѣдь, всичкитъ обози да се отдрѣпнатъ много назадъ, за да бждатъ частитъ готови да отстъпятъ на новъ позиция при Коньовската планина. Когато нѣкои началници се противопоставиха на това командующи армията обясни тази си заповѣдь съ получаванитъ отъ главната квартира директиви. Както въ главната квартира, тъй и въ щаба на пета армия се намираха подъ впечатлението на първия неуспѣхъ, когато действията на задѣнената въ македонскитъ планини четвърта армия, която имаше комуникационната си линия задъ втора армия, зависѣха отъ действията на последната. Сега всѣка наша армия имаше своя

комуникационна линия и действията на едната почти никакъ не зависѣха отъ действията на другата. Обаче нашитъ голѣми щабове вече бѣха свикнали да организиратъ действията на голѣмитъ единици по сѣшитъ правила, както се организиратъ тѣ у малкитъ единици.

Глава II.

Действията на трета армия към Пиротъ и Враня.

1. Планъ на операцията.

Следъ отказа на гърците и сърбитъ да прекратятъ започнатитъ инцидентно военни действия, нашата главна квартира биде принудена вече да замисли общъ планъ на войната. До 20 юний на нашитъ втора и четвърта армии бѣ поставена задачата да изгласкатъ сърби и гърци изъ македонскитъ земи, за които ние претендирахме. Когато се видя че това не ще се постигне, трѣбваше да се започнатъ операции за унищожение на неприятелскитъ армии. Единъ общъ планъ за войната, както видѣхмо по-рано, не бѣше изработенъ. Но развърнатитъ въ една линия наши армии можеха да бждатъ употребени по следния начинъ:

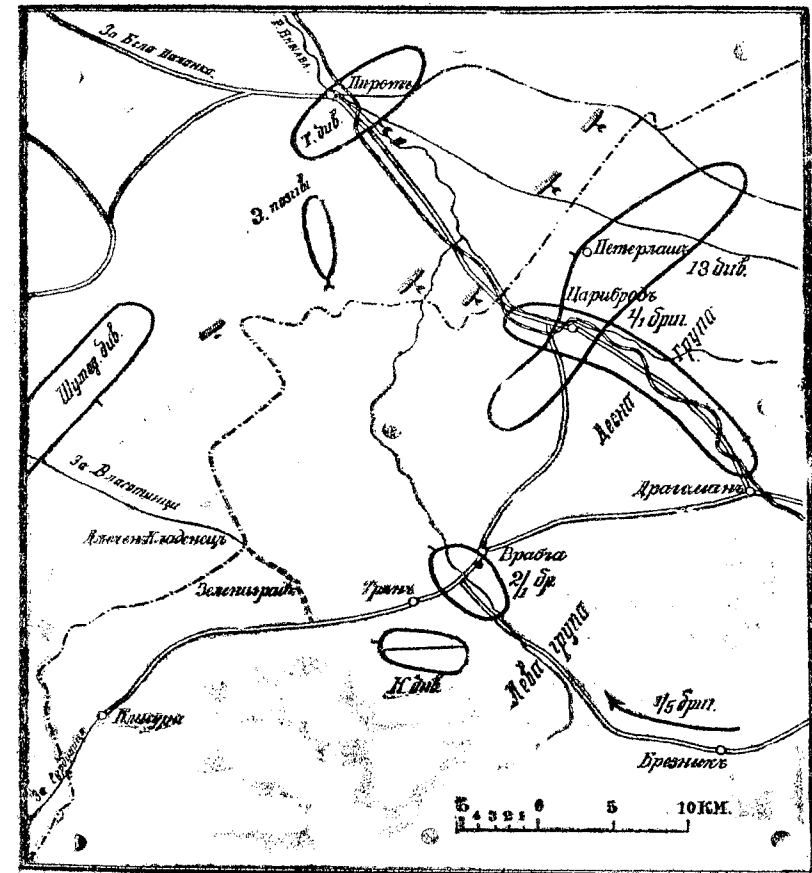
а) втора и четвърта армии да продължаватъ своя натискъ върху главнитъ ядра на гръцката и сръбската армии, като въ случай на неуспѣхъ преминатъ временно къмъ отбрана;

б) пета армия да съдействува на отбраната на четвърта армия противъ сърбитъ, като постоянно заплашва съ настѣпление въ посоката Егри-Паланка—Куманово—Скопие;

в) трета и първа армии да настѣпятъ въ Сърбия, като се стремятъ да прекъснатъ желѣзния пѣтъ Нишъ—Враня—Скопие и да отрежатъ сръбската армия отъ отечеството ѝ, като по този начинъ я заставятъ да се базира на Македония и Сърбия, по второстепенната посока — презъ Митровица.

Но върху този планъ на действие не е било разсъждавано и той не е билъ подробно разработенъ още преди почването на съсредоточението и войната. И за това отъ 20 юний се започватъ нерешителни опити да се подготвятъ и организиратъ операциятъ на първа и трета армии. Колебанието на нашата главна квартира при това организиране, честото отменяване и изменяване на задачитъ и на най-важнитъ оперативни заповѣди стана причина да се започнатъ и

извършатъ самитъ операции безъ нуждната методичность, бавно и нерешително. Намѣсто да даде ясно опредѣлени задачи на тѣзи две армии и да предостави на командующитъ армиитъ да ги разрешатъ съ собствени средства, главната квартира се луташе въ тъмнината и формираше разни отряди, на които възлагаше съвършено непроучени и не по

Положението на 3. армия къмъ 23 юний

силитъ имъ задачи, които разбира се оставаха неизпълнени. Независимо отъ това, често отъ главната квартира и отъ армията се получаваха заповѣди, въ които точно се опредѣляше, какви флангарди да се назначатъ и отъ колко дружини, което стѣсняваше действията на частнитъ началници.

Най-после, следъ нѣколко заповѣди и контръзаповѣди, главната квартира усвои следния планъ за обща операция въ предѣлитъ на Сърбия:

1) Първа армия дт настѣпи и завладѣе долината на р. Тимокъ и вжзела на пѣтищата въ нея—гр. Княжевацъ. Следъ това да остави силенъ заслонъ противъ неприятелскитѣ сили къмъ Зайчаръ, а съ останалитѣ си войски да съдействува за атаката на Пиротския укрепенъ пунктъ, откъмъ северъ.

2) Трета армия да се раздѣли на две групи: едната да настѣпи къмъ Пиротъ отъ къмъ западъ и да го завладѣе съвмѣстно съ частитѣ отъ първа армия, а другата да настѣпи по посоката Власина—Враня, да се спусне въ долината на Морава, да разруши желѣзния пѣтъ, следъ което да настѣпи на югъ по долината, въ тила на главната сръбска маса въ Македония.

За тази операция, трета армия бѣ раздѣлена на две групи: *Трънския отрядъ* и *13. пех. дивизия*, които бѣха разположени много далечъ една отъ друга, бѣха раздѣлени съ труднопроходими планини и действоваха почти самостоятелно. За връзка между тѣзи две групи бѣ оставена една дружина отъ 66. пех. полкъ съ 2 полски батареи и 1 ескадронъ въ с. Врабча.

2. Действията на Трънската група.

Трънската група не бѣ формирана изведнажъ, а постепенно, споредъ както възникваше и се оформяваше идеята за действието на тази група. Най-напредъ тя трѣбваше да състои отъ конната дивизия и 2/1 бригада съ 2 артилерийски отдѣления (едно с. с. и едно не с. с.). Началникътъ на конната дивизия на 20 юний получи заповѣдъ, че подъ негово началство се формира група, на която се възлага задачата: „да се насочи къмъ Дупляне и Гарина за да разруши желѣзопѣтнитѣ мостове, станциитѣ и телеграфитѣ“. Сѣщия денъ обаче заповѣдта бѣ отменена, и групата получи нова заповѣдъ, да остане въ гр. Трънъ, догдето се съсредоточатъ тамъ по-значителни сили. Сѣщия денъ вечерта, на началника на групата бѣ съобщено, че въ състава ѝ влиза и 2/5 бригада, която ще пристигне къмъ 22. юний. Най-после на следующия денъ, отъ щаба на трета армия се получи нова заповѣдъ, споредъ която ржководенето на операциитѣ се отнема отъ началника на конната дивизия, а групата ще се ржководи направо отъ командующия трета армия. Последниятъ заповѣдъ: на 22 юний конната дивизия, съ две дружини отъ 2/1 бригада, да настѣпи по посока на Трънъ—Клисура—Власина, като освѣтлява зоната между линиитѣ Трънъ—Цър-

ни-Връхъ — Власотинци и Божица—в. Стрешеръ—Враня; да изпрати флангардъ отъ единъ коненъ полкъ къмъ Дъсченъ кладенецъ; главнитѣ сили да ношуватъ при Власотинското блато.

Началникътъ на конната дивизия разпореди настѣпление то да се почне едва следъ пладне, вследствие на което отрядътъ вечерта достигна до с. Клисура. За разузнаване презъ този денъ бѣха изпратени самостоятелни разезди, а поради трудната мѣстностъ, флангардъ не бѣ изпратенъ. Вечерта началникътъ на дивизията, безъ да има нѣкаква среща съ неприятеля, донесе, че границата е заета силно отъ врага и отряда не ще може да изпълни възложената му задача. За разрушаване на желѣзния пѣтъ бѣха организирани отдѣлни конно пионерни команди, снабдени добре съ зривни материали и придружени отъ ездящи пионери. Но презъ този денъ нито една отъ тѣзи команди неможа да премине границата. Обаче отъ щаба на армията му се отговори, че конната дивизия е подкрепена добре съ пехота, съ която трѣбва да се пробие пѣтъ къмъ долината на Морава и задачата трѣбва непременно да се изпълни. Така щото благодарение бавнитѣ и нерешителни действия, въ първия денъ на операцията, неможа да се изненада противника. Сърбитѣ навреме узнаха за съсредоточаването на значителни сили около Трънъ и употребиха всички усилия, за да преградятъ посокитѣ, идящи отъ този градъ.

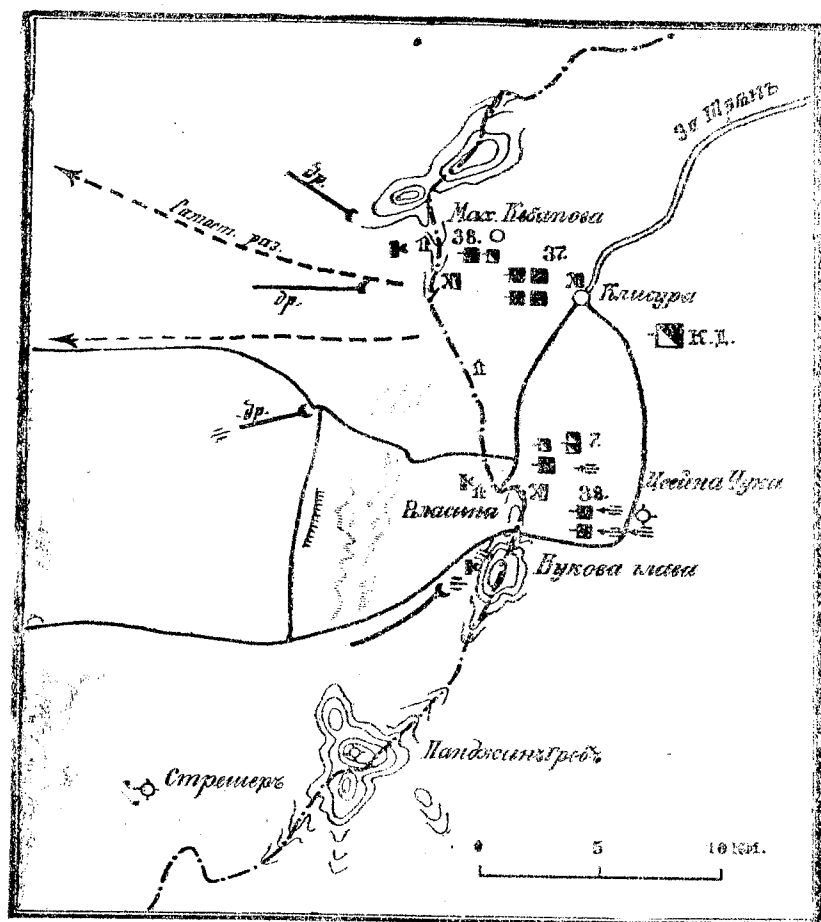
На 23 юний разузнавателнитѣ ескадрони настѣпиха отъ Клисура къмъ границата, атакуваха постовитѣ Власина и този на западъ отъ Клисура и ги завладяха. Сърбитѣ започнаха веднага да изпращатъ подкрепления на своитѣ части заемащи атакуванитѣ постове.

Авангардътъ на колоната се развърна въ боенъ редъ и насочи една дружина къмъ поста Власина и другата къмъ Кебаповъ постъ. Въ сѣщото време и останалитѣ дружини отъ главнитѣ сили бѣха насочени въ сѣщата посока. По този начинъ Трънскиятъ отрядъ се раздѣли на две групи, отъ които едната действоваше за пробиване границата при Кебаповъ постъ, а другата — при поста Власина и Букова-глава. Съединението на тѣзи две групи трѣбваше да стане нейде около Сурдулица. Конната дивизия остана въ околноститѣ на Клисура, гдето очакваше да се отвори пѣтъ и къмъ Моравската долина.

Авангарднитѣ дружини настѣпваха бавно поради трудната мѣстностъ. Лѣвата дружина едвамъ къмъ 5 часа следъ пладне започна да се приближава къмъ неприятелската позиция на Букова глава, която въ началото се заемаше отъ една рота трети позивъ, но по-после пристигнаха още нѣколко роты.

Дружината не можа да извърши навреме атаката, като подчакваше да пристигнат двете дружини от главните сили и батареите, които бяха насочени към Букова глава през Суходол и Цвейна Чука.

Вечерта двете групи от Трънския отряд *нощували на границата*. От изпратените самостоятелни разезди, два

Атаката на Букова глава 23—25 юний.

успяха да се промъкнат през границата и да достигнат до долината на Моравица. Останалите разезди, заедно с разузнавателните ескадрони и коннопионерните взводове останаха на границата, като смятаха, че пътят им е затворен.

Нека отбелжим неправилното схващане от страна на началника на конната дивизия задачата, която бѣ възложена на последната, защото от него произлезе неизпълнението на тази задача. На конната дивизия бѣха възложени задачите на един партизански отряд. Намѣсто да съсредоточава всички свои усилия за пробиване границата въ най-силно заетите пунктове, тя трѣбваше съ редъ рекогносцировачни боеве да разузнае, къде границата е най-слабо заета и от тамъ да нахлуе въ долината на Моравица. Следъ това многобройните отдѣления отъ нея трѣбваше да се прѣснатъ изъ цѣлата долина, съ което щѣха да внесатъ смутъ между населението и между персонала на желѣзницата. Тѣ щѣха да развалятъ всички телеграфни и телефонни линии и съ това да парализиратъ временно движението. Въ това време отдѣлни партизански отряди, обилно снабдени съ разрушителни материали, можеха лесно да проникнатъ до слабо охраняваните най-важни технически съоръжения по желѣзопътната линия (мостове, тунели, станции) и да ги разрушатъ основателно, съ което би се прекъсвало движението за по-дълго време. Следъ като се извърши това, цѣлата конна дивизия можеше да се събере за съвмѣстно действие въ така разстроения тилъ на неприятеля. Намѣсто да усвои този начинъ за действие, конната дивизия изгуби ценно време въ фронтални удари на Букова-глава и Панджинин-гробъ, гдето сѣрбитѣ имаха значителни сили и гдето въ време на нашите действия сполучиха да привлечатъ още войски и да преградятъ тази посока. Ясно е, че даже ако сѣрбитѣ биха били отбити отъ първата си позиция, тѣ щѣха да посрещнатъ нашата кавалерийска дивизия съ още по-големи сили на друга по-задна позиция, и тя по този начинъ на действие пакъ не щѣше да изпълни възложената ѝ задача.

Следъ неуспѣшните действия на 23. юний, командующия трета армия заповѣда на другия денъ конната дивизия да остави придадените ѝ пехотни части, а сама да премине границата и да изпълни възложената ѝ по-рано задача. Следъ това предупреждение отъ страна на командующия армията очаквало се е по-решителни действия отъ страна на конната дивизия. Но началникътъ на последната пакъ дава една условна заповѣдъ на командира на 1. конна бригада: да премине границата „щомъ се освободи пътя“. Самъ началника на конната дивизия остава при по-малката частъ, 7. конен полкъ, за да дочака резултата отъ боя при Букова-глава, следъ което е смяталъ да се прибере при дивизията си.

На 24 юний сутринта се започна наново атаката на неприятелската позиция при Букова глава, която противникътъ бѣше усилилъ презъ нощта и гдето бѣха пристигнали вече значителни подкрепления. Настѣплението се извърши съ подръжката на 4 наши скорострелни батареи, които презъ всич-

кото време държах под огън неприятелските окопи. Нашите 3 дружини настъпиха почти самостоятелно, защото връзката помежду им не беше устроена от началника на отряда. И когато левата дружина достигна близо до неприятелските окопи, за да се хвърли на нож, другите две дружини бяха едва достигнали до подножието на височината Букова-глава. Сърбит изпозволяваха това благоприятно за тях обстоятелство и след като обстреляха с близък пехотен огън напредналата дружина, спуснаха се в контръатака. Нашата артилерия в това време не можеше да ги обстрелва, защото се боеше да не поражава и нашите войски. Напредналата дружина не можеше да издържи този натиск от по-многочислен неприятел и започна да се оттегля назад. В това време настъпващите сърби попаднаха под убийствения огън на нашите батареи, претърпяха големи загуби и бяха принудени да се върнат обратно в окопите си, а отделни техни групи продължиха да отстъпват на запад.

Началникът на конната дивизия заповѣда пехотните части да се укрепят на границата и поиска помощ от групата, която действуваше при Кебапов пост. Освен това той — отмени заповѣдта си за настъплението на първата конна бригада и заповѣда тя да се приближи и да съдействува за атаката на Букова-глава, макар да беше ясно, че тази бригада не можеше да даде никакво съдействие поради планинската мѣстност. На път към Букова-глава, тя е била посрещната от командующия трета армия, който заповѣда бригадата да продължава изпълнението на първата задача, т. е. да се стреми да премине отатък границата. Въпреки няколкократно напомняния от страна на щаба на трета армия да се побърза с преминаване на границата, без да се гледа на жертвите, които биха се дали, началникът на конната дивизия не можеше да се проникне от важността на тази задача и не се отклони от избрания неправилен път. Вечерта почти всички части от Трънския отряд останаха на същите си мѣста отсам границата.

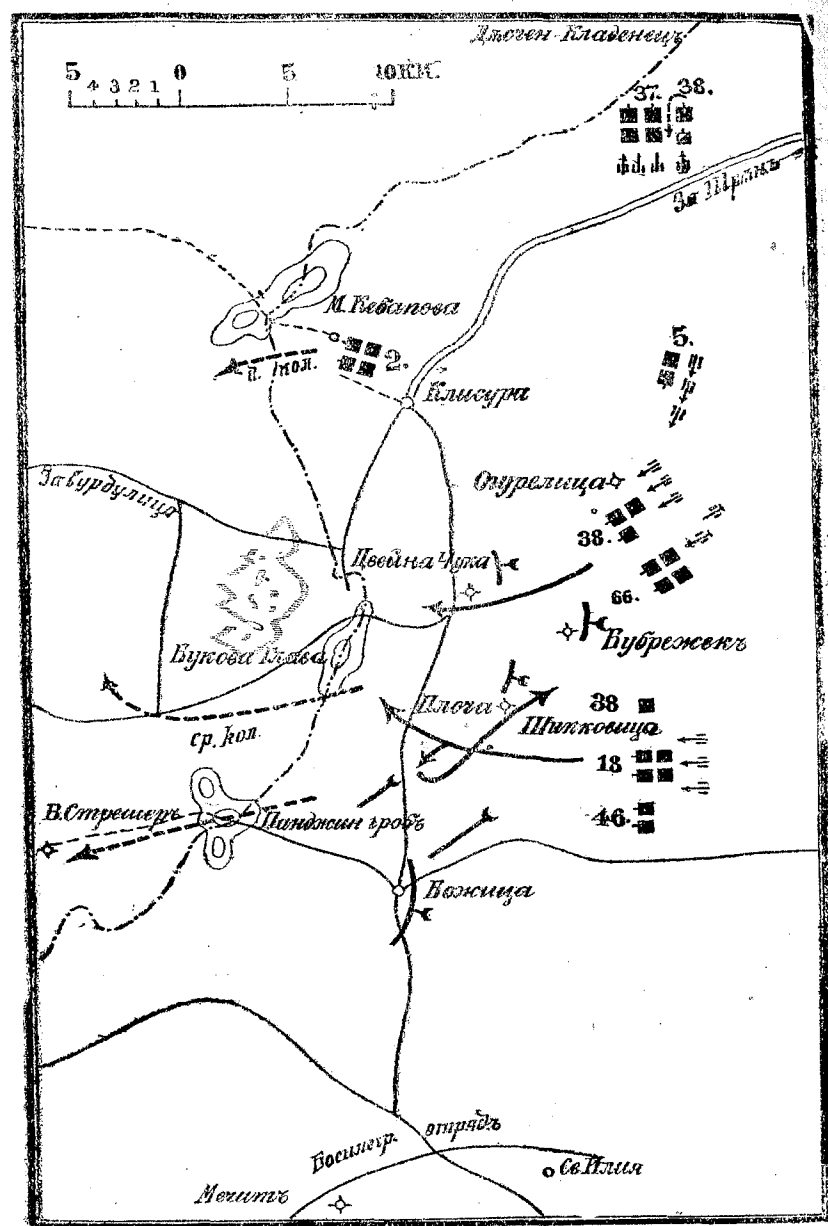
Между това от навлѣзлите в долината на Морава наши два самостоятелни разезда се получиха донесения, от които се виждаше, че сърбит сж изразили всички свои сили на границата, че те не разполагат с никакви сили в своя тил и че самия железен път се охранява от слаби неприятелски части. Въпреки тези сведения, кавалерийската дивизия, заедно с всички придадени части, остана неподвижна на границата през цѣлия ден на 25 юний, след което тя се оттегли към Кюстендил и влезе в разпореждането на главната квартира.

Неувереността на началника на конната дивизия в успѣха скоро се предаде и в щаба на трета армия. Започнаха да се сипят върху частите от Трънския отряд

противоречиви заповѣди: да остане на позиция по границата, да отстъпи назад към гр. Трън, да отстъпи от тази позиция по-назад, да настъпи напред и да атакува противника, за да си отнеме обратно завладѣните от него отделни височини. Всички тези заповѣди и контръа заповѣди призиваха безполезно изморяване на войските и разпрѣсване на организационните единици. Към 5. юлий, Трънският отряд, който сега се наричаше „лева група“ имаше следния състав: 2/1 бригада (8 дружини); 1/5 бригада (6 дружини); 66. пех. полк (4 дружини); от 3. конен полк 2 ескадрона; 7 с. с. и 2 не с. с. полски батареи; 1 с. с. и 1 не с. с. планински батареи. Към същото време, групата бѣ разположена около гр. Трън, с много разпрѣснати части напред, за охрана на посоката към границата. На 5. юлий тази група бѣ поставена под началството на началника на 5. дивизия, който пристигна в Трън заедно с цѣлия си дивизионен щаб и получи заповѣд да настъпи енергично и да слезе в долината на Морава, да прекъсне съобщенията между Ниш и Враня, като действва върху лѣвия фланг на главните сръбски сили в Македония. По този начин щаб на трета армия се връщаше пак към първоначалната основна идея за операция в долината на Морава, която не можеше да се извърши от кавалерийската дивизия. За обезпечаване на тази операция, от групата бѣ оставен силен заслон от 3 дружини, 1 с. с. и 2 не с. с. полски батареи, 2 с. с. планински орждия и 1 ескадрон, с задача да се разположи на позиция срещу Дъсчен-кладенец, Калинска-тумба и да прикрива посоките от Дъсчен-кладенец, към Зелениград от Калинска-тумба, към Рани-лук и от Преслоп към Стрезимировци.

Останалите сили, 13 дружини, 6 с. с. полски батареи, 6 планински орждия, 1 пионерна дружина и 1 ескадрон, бяха насочени през Вукан, Стайчевци, Цзейна Чука, с задача да завладеят граничния гребен Букова-глава, Панджин-гроб. Към тях в скоро време щѣше да се присъедини и 2/5 бригада, която излизаше от състава на 5. армия и бѣ насочена през Извор, Долна-Малина за Панджин-гроб, в обход на позицията при Панджин-гроб. Но командира на бригадата, намѣсто да продължава движението си в тази посока, настъпи право на север и излезе на същата посока, от която действуват останалите части на Трънската група, т. е. право срещу фронта на неприятелската позиция.

На 6 юлий, частите от групата настъпиха към границата. Въпреки постоянното напомняне от щаба на трета армия да се настъпва по-енергично, вследствие трудните пътища, те едвам достигнаха до линията Мах-Кебапова — в Огурелица — Щипковица.

Действието на лъвата група от 3. армия.

На 7 юлий бойното поле бѣ покрито съ непроницаема мъгла. Частитѣ отъ Трънската група настѣпиха въ мъглата, изненадаха слабитѣ неприятелски авангарди въ наша територия на височинитѣ Цвейна-Чука, Бубрежекъ, Плоча, разпръснаха ги, и тѣ въ безредие се оттеглиха къмъ главната си позиция, близу до границата. Последната бѣ заета вече силно и по нататъшното настѣпление ставаше много трудно. Сърбитѣ освенъ това настѣпиха противъ дѣсното странично прикрытие, което бѣ принудено да се отдрѣпне малко назадъ.

На 8 юлий, всредъ гъста мъгла, настѣплението противъ Букова глава продължи, като едновременно се взеха мѣрки противъ неприятеля, който заемаше височинитѣ около с. Божница. Но насоченитѣ отъ разни посоки части неможеха да подържатъ никаква връзка помежду си, и атаката, въпреки добрата подготовка съ силенъ артилерийски огънь, не сполучи. Сърбитѣ отъ своя страна, като се мъчеха да отвлечатъ нашето внимание отъ важната посока на Букова глава, атакуваха съ значителни сили лѣвия флангъ на групата и принудиха заслона противъ Божница да се отдрѣпне. Въ сѣщото време тѣ се ориентираха добре върху общото положение, видѣха че главното наше усилие е насочено противъ Букова глава и започнаха да оттеглятъ свойтѣ войски отъ Дѣсченъ кладенецъ, за да ги насочатъ къмъ Букова глава и Панджинъ гробъ.

На 9 юлий, командующи трета армия, следъ като се убеди, че противникътъ разполага съ значителни сили, разпореди да не се продължаватъ атакитѣ на Букова глава и Панджинъ гробъ, а частитѣ отъ лѣвата група да се окопаятъ и закрепятъ на достигнатитѣ мѣста. Въпреки това, настѣпилитѣ отъ къмъ Божница сърби бѣха контръ-атакувани и отстѣпиха чакъ до границата. На 10 и 11 юлий, атаката на главната сръбска позиция продължи и нашитѣ части едва успѣха да се приближатъ на пехотенъ изстрелъ отъ неприятеля. Но той не издържа повече и презъ нощта напустна силно укрепенитѣ си позиции на Панджинъ-гробъ и Букова-глава, които бѣха заети отъ нашитѣ войски. Началникътъ на групата още на 12 юлий изпрати три колони напредъ, които навлязоха въ сръбска територия и достигнаха в. Стрешеръ, Великамъкъ и Иванова-могила.

Четери дѣна нашата средна колонa настѣпва срещу силно укрепената сръбска позиция по склонсвѣтъ на планината Чемерна, (височинната Плана) но поради преумората и моралното изтощение на войскитѣ, а така сѣщо и поради нежеланието на последнитѣ да настѣпватъ въ сръбска територия, атаката не бѣше доведена до край. По сѣщата причина и лѣвата колонa неможеше да напредне на западъ отъ в. Стрешеръ, а така сѣщо и изпращанитѣ отъ нея охотници неможеха да си пробиятъ пътъ къмъ долината на Морава. Дѣсната колонa достигна едва до граничния хребетъ.

Сериозно обезпокоени отъ настойчивото настъпление къмъ долината на Морава отъ лѣвата група на трета армия сѣрбитѣ оттеглиха значителни сили отъ фронта си въ Македония и ги насочиха отъ Враня къмъ Сурдулица. За да не излагатъ на атакитѣ на прѣсни неприятелски части, нашитѣ войски получиха заповѣдь да се оттеглятъ на границата, гдето да се укрепятъ.

3. Действията на дѣсната група къмъ Пиротъ.

Сѣрбитѣ възлагаха всички надежди за опазване старата си територия отъ нахлуване на пиротския укрепенъ лагеръ и бѣха съсредоточили за отбраната му две дивизии (Тимошка първи позивъ и Шумадийска втори позивъ) — ядрото на своята втора армия. Освенъ това, около Пиротъ бѣха съсредоточени нѣколко полка трети позивъ и голѣмо количество крепостна артилерия. Главнитѣ сили бѣха разположени около града, а на границата бѣха изнесени отдѣлни авангарди на най удобнитѣ за настъпление посоки. Авангардитѣ имаха задача да задържатъ колкото се може по дълго своитѣ позиции, за да се даде време на ядрото отъ Пиротъ да маневрира къмъ нападнатата посока.

Дѣсната група отъ нашата трета армия на 22. юний зае изходно положение за действие въ долината на р. Нишава. Тя се формира отъ 13. дивизия въ състава на която влезе и 1/1 бригада. Частитѣ бѣха разположени по следния начинъ:

1) 62. пех. полкъ (4 дружини), 1 с. с. и 2 не с. с. полски батареи, 1 не с. с. гаубична батарея и единъ взводъ конница въ района Изатовци, Смиловци, Петерлашъ.

2) 1/1 бригада (8 дружини), 5 с. с. и 6 не с. с. полски батареи, 1 пионерна рота, 2 1/2 ескадрона, на линията Петерлашъ—Власи.

3) 63. и 64. пех. полкове (8 дружини) и 1 не с. с. полска батарея, около с. Борово.

4) 4 не с. с. гаубични батареи при с. Дол. Невля.

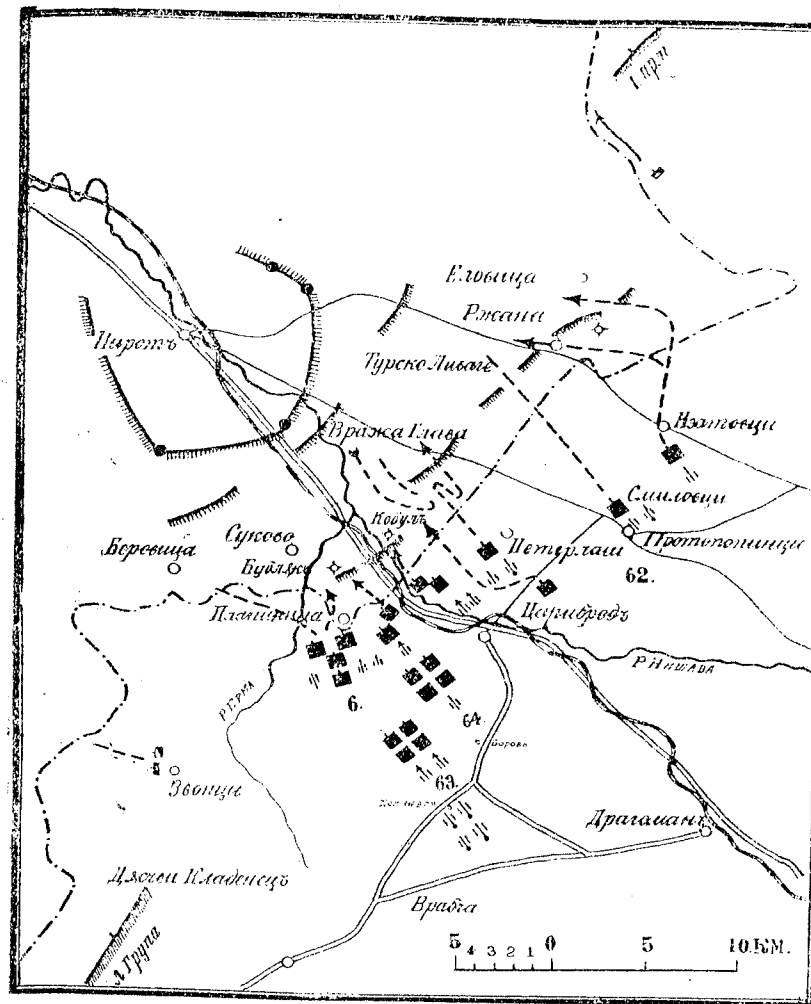
5) 1 взводъ конница въ Чипровския проходъ (Вража глава), за връзка съ първа армия.

6) 1 рота съ взводъ конница при с. Звонци, за връзка съ лѣвата група (Грънския отрядъ).

7) Щаба на 13. дивизия бѣ въ Драгоманъ, а по-после се премѣсти—частъ отъ него въ Царибродъ, а друга частъ, съ началника на щаба остана на сѣщото си мѣсто, въ Драгоманъ.

На 22 юний, когато първа армия настѣпи къмъ Княжевацъ и лѣвата група (Грънскитѣ отрядъ) щѣше да се стреми да навлѣзе въ долината на Морава къмъ Враня, дѣсната група отъ трета армия получи задача да действа

противъ Пиротския укрепенъ пунктъ, съ цѣль да привлече повече неприятелски войски срещу себе си, за да не позволи на сѣрбитѣ да маневриратъ съ войскитѣ си отъ Пиротъ на северъ и на югъ.

Действия на дѣсната група отъ 3. армия.

На 23 юний, дѣсната група остана на мѣстото си, а на 24 настѣпи на единъ фронтъ отъ около 30 километра, като насочи въ първа линия 62. пех. полкъ и 1/1 бригада, а другитѣ два полка бѣха оставени въ маневрени войски.

62. пех. полк настъпи още въ тъмно, като имаше в първа линия 3 дружини и една въ поддръжка на лѣвия си флангъ. Тритѣ дружини бѣха разпрѣснати на единъ фронтъ около 12 километра и затова неможеха взаимно да се поддържатъ. Най дѣсната дружина, на която бѣ дадена задача да завладѣе неприятелската позиция на Росомачки връхъ, изненада въ тъмнината неприятелската рота, която заемаше позицията, разпрѣсна я и почти безъ бой достигна обекта си.

Останалитѣ две дружини неможеха да достигнатъ до неприятелскитѣ позиции при Турско-Ливаге и Вража-глава въ тъмно, поради пресечената мѣстностъ. Тѣ осъмнаха на около 2 километра отъ тѣхъ и бѣха посрещнати съ силенъ артилерийски огънь. Като използваха подстъпнитѣ, тѣ продължиха настѣпление си и достигнаха на около 1000 крачки отъ своитѣ обекти, но бѣха посрещнати съ пехотенъ огънь, гъстотата на който показваше, че неприятелскитѣ позиции сж много силно заети. Настѣпващитѣ дружини бѣха принудени да спратъ, защото нашата артилерия неможеше да заеме позиция, отъ която да може да поддържа настѣплението имъ. Отъ далечнитѣ позиции снарядитѣ на нашитѣ орджия не достигаха до неприятелскитѣ окопи. Каменистата почва пречеше на окопаването и войницитѣ останаха почти на открито, подъ най силенъ артилерийски и пехотенъ огънь. Младитѣ войници, отъ които бѣ съставенъ 62. пех. полкъ, още въ първия бой бѣха поставени въ много трудна обстановка. Сърбитѣ, които разполагаха въ този участъкъ съ много повече сили, започнаха да преминаватъ въ настѣпление противъ лѣвофланговата дружина, която бѣше вече разклатена отъ силния огънь и бѣше дала много жертви. Заплашена съ обходъ, дружината започна да отстъпва къмъ границата. Но сърбитѣ бѣха се увлекли въ преследването и тѣхнитѣ части бѣха се разстроили, когато полковата поддръжка въ стройни редове се спушна въ контръ атака. Тѣ не издържаха този ударъ и повърнаха назадъ. Повърнатата лѣвофлангова дружина бързо се устрои и съвмѣстно съ полковата поддръжка преследваха отстъпващитѣ сърби, които неможеха вече да се спратъ на позицията си, а започнаха да отстъпватъ къмъ главната позиция на Пиротския укрепенъ пунктъ. Вечеръта цѣлия 62. пех. полкъ започна да се укрепява на завладяната неприятелска позиция.

1/1 бригада трѣбваше да настѣпи по долината на р. Нишава, но сърбитѣ бѣха се укрепили силно по височинитѣ около с. Планиница, гдето границата се вдаваше като клинъ навътре въ наша територия. Затова презъ нощта срещу 21. юлий, нашитѣ части ненадейно атакуваха тази сръбска позиция и заеха с. Планиница. На разсѣмване бригадата настѣпи и до пладне 1. пех. полкъ завладя неприятелската позиция при върха Кобулъ. Дветѣ дружини отъ сжщия полкъ,

които бѣха насочени за атаката на в. Бублякъ, неможеха да напреднатъ бързо, защото нашата артилерия бѣше застанала на далечни позиции и едвамъ достигаше неприятелскитѣ окопи, които при това бѣха много добре приспособени къмъ мѣстността. Съ изкусно маневриране къмъ фланговетѣ, сърбитѣ бѣха принудени и тукъ да напустнатъ своитѣ силни позиции и следъ пладне 1. пех. полкъ заемаше вече линията Кобулъ—Бублякъ, а сърбитѣ се оттеглиха къмъ главната си позиция около Пиротъ.

Дружинитѣ на 6. пех. полкъ, следъ завладяването на с. Планиница, настѣпиха едновременно съ тѣзи отъ 1. пех. полкъ и заеха височината Градоманъ, между р. р. Ерма и Нишава. Лѣвофланговата дружина имаше да настѣпва по извънредно пресечена мѣстностъ и едвамъ на мръкване зае обекта си — височината Драгановъ връхъ при с. Берозица.

Страничното прикритие отъ с. Звонци настѣпи къмъ границата, разпрѣсна слабитѣ неприятелски части около Пресека, които отстъпиха на северъ и се утвърди здраво отъ татъкъ границата, като поддържаше връзката съ частитѣ отъ лѣвата група, които действаха къмъ Дъсченъ-кладенецъ.

И тъй дѣсната група още първия день отблъсна всички изнесени напредъ неприятелски авангарди отъ Пиротския укрепенъ пунктъ и се надвеси надъ Пиротското поле. Тукъ за силната артилерия на групата имаше много добри позиции и началникътъ на 13 дивизия заповѣда да се укрепятъ частитѣ добре и да се привлече всичката артилерия на новитѣ позиции. Но вечеръта отъ щаба на армията се получи заповѣдъ да се прекрати по-нататъшното настѣпление. На другия день първа армия започна да се оттегля отъ Княжевацъ къмъ границата, което показваше, че нашата главна квартира се е отказала отъ започнатата операция въ стара Сърбия.

До 30. юний нашитѣ части се укрепяваха на позицията си и почти ежедневно отбиваха неприятелскитѣ нападения. Сърбитѣ чрезъ тѣзи нападения се мжчеха да разузнаватъ какви сж нашитѣ намерения. На 29. юний отъ щаба на армията се съобщи на началника на 13. дивизия, че трета армия въ случай че бжде заставена да се отдрѣпне назадъ ще се спре за отбрана на Сливнишката позиция.

На 5. юлий щаба на армията предупреждаваше частитѣ да се подготвятъ за решително настѣпление, но по-после тази заповѣдъ бѣ измѣнена. Както видѣхме, само лѣвата група трѣбваше да настѣпи въ долината на Морава, а на дѣсната група се заповѣдваше да изпрати само силни разкогносцировачни отряди, съ които да гледа да привлече повече неприятелски сили срещу себе си и по този начинъ да се облекчи задачата на лѣвата.

На позициите си въ сръбска територия, срещу Пиротския укрепен пункт, дѣсната група остана до сключване на примирието, като ежедневно водѣше или артилерийски бой, или отбиваше атаките на неприятелските части, които излизаха от крепостта.

На 10 юлий, когато румъните достигнаха до Берковица и насочиха своите предни части къмъ прохода на Балкана, групата отдели части и ги насочи къмъ Комшица, за охранение на своя дѣсенъ флангъ, но главните ѝ сили останаха пакъ на позициите си.

Глава III.

Действията на първа армия къмъ Княжевацъ.

1. Района на действията на армията.

Съсредоточена въ северозападна България, на първата армия предстоеше да премине презъ Стара планина въ най-недостъпната ѝ частъ (Св. Николския и Чипровския балканъ), за да действа по долината на Тимокъ къмъ Зайчаръ, Княжевацъ и Пиротъ, или да отбранява северозападна България отъ неприятелско нахлуване, при което освенъ на позицията по граничната линия, тя можеше да се опира още на два слабоукрепени пунктове Бѣлоградчикъ и Видинъ.

Района, въ който предстоеше да действа армията, е изпълненъ съ Св. Николския балканъ и неговите разклонения. Балканския гребенъ е високъ, остъръ и каменистъ, съ много стрѣмни склонове, прорезани съ дълбоки долове, въ които текатъ малки планински рѣчици, проходими въ бродъ. Североизточните склонове сж покрити съ гъсти гори които още повече намаляватъ проходимостта имъ.

Безъ пжтъ района е проходимъ за пехотата, особено като се използватъ дълбоките долове. Останалите родове войски, та дори и планинската артилерия, могатъ да се движатъ само по съществуващите кози пжтеки и пжтища, а именно:

1) Салашъ — Кадж-Боазъ — Ново-корито; 2) Салашъ — Росовитъ камъкъ — Радичевацъ; 3) Стакевци — Писана Бука — Балинацъ — Княжевацъ; 4) Стакевци — Писана Бука — Габровница; 5) Чупренъ — Св. Никола — Балта-Берилловци; 6) Горни Ломъ — Дуплякъ — Църни-арѣхъ; 7) Чипровци — Вража глава — Гостуша. Сносни пжтища, полуразвалени шесета бѣха само минаващите презъ проходите св. Никола и Кадж Боазъ. Всички останали сж обикновени планински пжтеки. Надлъжни пжтища по склоновете на Балкана почти нѣма, както въ наша, тъй и въ сръбска територия. Затова отделните колони, действащи по единъ отъ го-

реказанитѣ пѣтища, трѣбва да бѣдатъ достатъчно силни, за да изпълнятъ своята задача, безъ да чакатъ помощъ отъ сѣседнитѣ колони. Врѣзката между отдѣлнитѣ колони може да се подѣржа само по единствената надлѣжна пѣтека край границата по която се движеха нашитѣ, а по нѣкога и сръбскитѣ патрули.

Мѣстността е ненаселена, планинска и въ нея не може да се намѣри нищо отъ онова що е необходимо за сѣществуване на войската. Въ планината презъ лѣтото имаше само добра паша за добитѣка. Следъ като се спуснемъ въ гжстонаселената и добре обработена долина на р. Тимокъ, нашата армия ще може за дълго време да се продоволствува отъ мѣстнитѣ средства, безъ да има нужда отъ голѣми подвози презъ труднопроходимия Балканъ. Тогава ще има нужда да подвозва само необходимитѣ си бойни припаси.

2. Бойната работа на армията отъ 15 до 22 юний.

На 15 юний, следъ нѣколко измѣнения въ състава си, първата наша армия имаше следнитѣ части:

5. пех. дивизия (1. и 2. бригади);

9. пех. дивизия (1. и 2. бригади);

Отдѣлната бригада (65. и 66. пех. полкове);

1 ескадронъ отъ 4. коненъ полкъ;

1 планински артил. полкъ (3 не с. с. и 2 с. с. батареи);

1 допълняющъ ескадронъ отъ Лейбъ-Гвардейския коненъ полкъ.

На армията бѣ подчиненъ и Видинския гарнизонъ, които въ началото имаше въ състава си само 4 опълченски дружини и крепостната артилерия.

Въ това време армията бѣ съсредоточена въ района на селата около гр. Фердинандъ, а отдѣлната бригада — въ селата Боровци (65 п. п.) и Александрово (66 п. п.).

На 15 юний се получи директивата отъ главната квартира да се заеме изходното положение за една евентуална война срещу Сърбия и Гърция; Първа армия да се събере на линията Бѣлоградчикъ — Чупрене, като изпрати особенъ отрядъ отъ Видинския гарнизонъ къмъ Кула и вземе мѣрки за охранение.

На 16 юний армията се премѣсти непосредствено къмъ границата, като изпрати своитѣ авангарди срещу Са. Никола, при Стакюзци и въ гр. Кула. Това премѣстване се извърши безъ да се имаха предъ видъ бѣдащитѣ действия на армията, защото за такива не се говорѣше въ директивата на главната квартира.

Войната, както видѣхме, се започна инцидентно, само съ настѣпление на нашата четвърта армия. Първа армия оста-

на да действува на западната граница. Отъ главната квартира тя не получи никаква задача. На командующи армията бѣ съобщено само съ една шифрована телеграма, че нашитѣ войски водятъ вече бой съ сърби и гърци, и му се заповѣдаше да вземе мѣрки противъ възможни изненади отъ сръбска страна. Затова той заповѣда да се усилятъ изпратенитѣ напредъ авангарди на 5. и 9. дивизии.

Още въ началото на военнитѣ действия, безъ особена нужда се започна и едно извънредно дълго маневриране, за усиляването на пета армия, която сѣщо бездействуваше, съ части отъ първа армия. Втората бригада отъ 5. дивизия получи заповѣдъ да се върне назадъ въ Брусарци, отгдето ще бѣде превозена по желѣзницата за Кюстендилъ. Това безполезно разтакане на войскитѣ, още въ началото на военнитѣ действия, силно разколебаваше и така разколебания духъ и караше войници и началници да си го обясняватъ съ недоглеждане отъ страна на висшето командуване. Независимо отъ това, като незнаеха какво се предприема и какво става по другитѣ фронтове, всички се мъчеха да стгтватъ това и въ прибързаното размѣстване на войскитѣ виждаха, че работитѣ ни не отиватъ добре.

3. Настѣплението къмъ Княжевацъ.

Всички размѣствания на първа армия бѣха известни на сърбитѣ, които имаха добре устроена разузнавателна мрежа въ наша територия. Тѣ започнаха да усилятъ пограничитѣ си войски противъ дветѣ главни групи на първа армия, като укрепяваха сѣщевременно позицитѣ си срещу проходитѣ св. Никола и Кадж-Боазъ. Срещу армията сърбитѣ разполагаха съ около 2 дивизии трети позивъ, нѣколко ескадрона и около 70 орджия, не скорострелни. Въ началото тѣзи войски бѣха разположени въ две групи около Зайчаръ и Княжевацъ, отъ които бѣха изнесени слаби авангарди срещу важнитѣ проходи. Но когато нашата армия се приближи къмъ границата и тѣ узнаха по-точно групирането на нашитѣ сили, усилиха значително авангардитѣ си, защото частитѣ имъ бѣха допълнени съ стари войници, и бѣха неспособни за бързи маневрирания въ решителния моментъ.

На 21. юний вечерята, въ щаба на армията се получи директива за преминаване на границата и настѣпление въ сръбска територия. Като пръвъ обектъ на армията се посочваше заемаването на Княжевацъ, следъ което тя трѣбваше да разпрѣсне силитѣ си въ две противоположни посоки — къмъ Зайчаръ и Пиротъ. Въ директивата се посочваха не само посокитѣ на настѣплението, но и кои именно части да се насо-

чатъ въ всѣка една: къмъ Зайчаръ — отдѣлната бригада и единъ полкъ отъ 9. дивизия и къмъ Пиротския укрепен пунктъ — 1/5 бригада и 9. пех. дивизия, безъ единъ полкъ. Това подробно вмѣстване въ командването на армията отъ страна на главната квартира, бѣше много вредно, защото свършено убиваше почина у командующи армията, а освенъ това разпредѣлението на силитѣ, направено отъ главната квартира, безъ да знае какво е разположението на частитѣ въ началото на действията и какво ще бѣде то следъ първата операция, можеше да има извънредно лоши послѣствия.

Командующи първа армия заповѣда да се почне настѣпление по следния начинъ:

1) *Ескадронътъ* да настѣпи презъ Салашъ и да изпрати разезди къмъ Горна Каменица, Княжевацъ, Кралево-село, Вратарница;

2) 5. дивизия заедно съ отдѣлната бригада, да настѣпи по бригадно въ две колони по посока на Джбрава — Салашъ — Кадж-Боазъ — Княжевацъ и достигне линията Ново-Корито — Радичевацъ — Руска-Чука;

3) 9. дивизия да настѣпи по бригадно въ две колони по пѣтищата: Върбово — Стакювци — Репушница, и шосето Чупрене — Св. Никола — Иново. Да достигне линията Алдина рѣка — Татрашица — Яна — Цѣрни връхъ;

4) *Видинския гарнизонъ* съ Кулския отрядъ отъ 4 дружини и 3 батареи да заеме позиция западно отъ гр. Кула. Отъ сѣщия гарнизонъ да се формира „Брѣговски отрядъ“ отъ 1 дружина и 2 орджия, който да заеме позиция предъ Брѣгово и да препятствува на противника да премине рѣката Тимокъ.

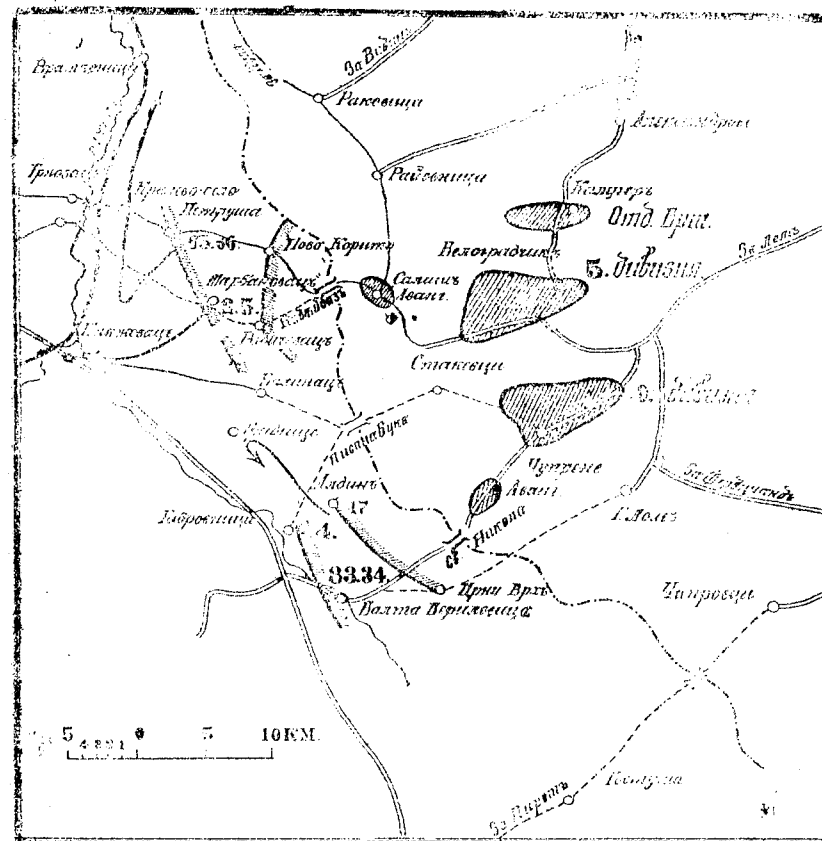
На 22 юний частитѣ започнаха изпълнението на горната заповѣдъ въ следния редъ:

Ескадронътъ отъ 4. коненъ полкъ чакаше въ с. Салашъ да се завърши боя на Кадж-Боазкия проходъ, за да изпрати разездитѣ си въ заповѣданата посока. Презъ деня, изпратенитѣ разезди можаха да достигнатъ едвамъ до с. Ново Корито, а ядрото на ескадрона ношува въ с. Салашъ.

Пета дивизия получи заповѣдта за настѣплението доста късно и неможа да настѣпи въ заповѣдания часъ (7 часа предъ пладне). Закъснението стана още и затова, защото трѣбваше да се изгуби време, догдето се формиратъ колонитѣ: полската артилерия която бѣ при дѣсната колона, трѣбваше да се премѣсти въ лѣвата, защото по пѣтя на първата можеше да се движи само планинска артилерия. Споредъ плана на началника на дивизията, лѣвата колона трѣбваше да ангажира по фронта противника, който заемаше позиция срещу Кадж-Боазкия проходъ (Янчинъ-долъ, Китка, Коритска

глава, а дѣсната колона, да извърши обходъ на лѣвия флангъ на тази позиция.

Къмъ 1 часа сл. пл., лѣвата колона достигна билото на планината и се развърна въ боенъ редъ противъ неприятелската позиция на Янчинъ-долъ. Настѣплението се извършваше на съвършенно открита мѣстность и подъ огъня на не-

Действията на 1. армия къмъ Княжевацъ.

приятелската артилерия. До 5 часа сл. пл., нашата пехота непрекъснато настѣпваше презъ труднопроходимата мѣстность, подкрепена съ огъня на две полски батареи, за които едвамъ се намѣри удобна позиция. Когато настѣпващитѣ части достигнаха на 1000 крачки отъ неприятелскитѣ окопи, въ започнаха да се окопаватъ, за да дочакатъ появата на об-

хождащата дѣсна колона. Но когато се забележи, че тази колона ще закѣснѣе, една батарея се премѣсти на позиция около 2000 метра отъ неприятелскитѣ окопи и съ точния си огънь до толкова разсѣри пехотата, която ги заемаше, шото тя не дочака удара на ножъ, а безредно започна да напуша позицията си, като остави на мѣстото и своитѣ орждия. По този начинъ, съ фронталенъ ударъ, бѣ сломена неприятелската съпротива срещу прохода Кадж-Боазъ, и нашата лѣва колона стана господаръ на този проходъ. Дѣсната колона трѣгна по-късно отъ лѣвата, макаръ да имаше да се движи по труденъ пѣть. Въ 3 часа сл. пл., тази колона достигна до с. Раяновци. Но по-нататъшното движение трѣбваше да се извършва по една съвършено стрѣмна пѣтека. Едва къмъ 6 часа и 30 минути сл. пл., една дружина и една планинска батарея отъ тази колона достигнаха до височината северно отъ Ново Корито, отгдето почти въ тъмно откриха огънь по селото и долината на Коритската рѣка. Неприятелътъ и тукъ не дочака удара на ножъ, а напустна позицията си заедно съ две орждия и въ безпорядѣкъ отстъпи по долината на Коритската рѣка.

Девета дивизия започна настѣпление си противъ добре изучената неприятелска позиция, въ боевъ редъ, още преди разсъмяване на 22. юний. Отдѣлнитѣ неприятелски окопи по височинитѣ, непосредствено срещу прохода Свети Никола и този на Писана-Бука, бѣха атакувани на ножъ почти безъ съдействието на артилерията, защото тя трѣбваше да се изкара на голѣми височини, а и излѣзлитѣ на позиция орждия неможеха ефикасно да подържатъ атаката, поради падналата гъста мъгла. Сърбитѣ не удържаха натиска, понеже прекъснатитѣ имъ планински позиции се обхождаха много лесно. Тѣ отстъпиха въ безпорядѣкъ назадъ, като оставиха въ наши ръце много пленници и една не с. с. батарея, заедно съ частъ отъ волскитѣ запрѣжки. Но следъ заемане на неприятелската позиция започна да вали силенъ дъждъ, който скоро се превърна въ градушка. Затова девета дивизия неможа да преследва разбития неприятелъ и трѣбваше да остане на билото на Балкана и малко по-назападъ, а настѣплението за достигане заповѣданитѣ обекти трѣбваше да се продължи на другия день.

Кулскиятъ отрядъ презъ този день настѣпи отъ Видинъ и достигна до гр. Кула, гдето се избра една авангардна позиция, и отрядътъ започна да се готви за отбраната ѝ.

Бръговскиятъ отрядъ зае опредѣлената му позиция по брѣга на Тимокъ. Разположенитѣ на отсрещния брѣгъ сърби забележиха това развиване у насъ и откриха пушенъ огънь отъ своитѣ постове, който скоро бѣ прекратенъ.

На 23. юний частитѣ на армията продължиха настѣплението си въ сѣшитѣ посоки. Сърбитѣ се опитаха да спратъ

нашето настѣпление на редъ последователни позиции. Но настѣплението се извършваше въ много колони, които навредъ обхождаха неприятелскитѣ позиции и принуждаваха защитниците имъ да отстъпватъ. Вечерта по-голѣмата частъ отъ нашата артилерия бѣ извлечена презъ прохода Св. Никола и дивизиитѣ достигнаха линията Балта-Бериловица — Габровница — Щарбановацъ — Кралево Село. Две роти заеха мостовецѣ на Тимокъ при Дреновацъ и Трновацъ, за да разузнаватъ по лѣвия брѣгъ на рѣката. По този начинъ дветѣ дивизии се надвесиха надъ долината на р. Тимокъ и отстояха само 10 километра отъ важния центъръ въ тази долина — Княжевацъ.

Поради липса на конница, щаботъ на армията неможа да събере повече сведения за неприятеля, освенъ това, което се констатира отъ боеветѣ на отдѣлнитѣ колони. Слабитѣ неприятелски части отстъпваха на всежиде подъ натиска на нашитѣ авангарди. Тѣ се оттеглиха къмъ долината на Тимокъ. Предполагаше се, че ще се събератъ предъ гр. Княжевацъ и тамъ ще се опитатъ да спратъ нашето настѣпление. Надценявайки неприятелскитѣ сили, командующия първа армия организира атаката на несъществуващата позиция предъ Княжевацъ по следния начинъ:

1) 1/5 бригана усилена съ единъ полкъ отъ 9. дивизия да атакува и завладѣе Княжевацъ;

2) Отдѣлната бригада да заеме изхода на дефилето при Вратарница и да изпрати единъ отрядъ отъ 2 дружини съ две планински орждия въ Киряево, за връзка съ Кулския отрядъ;

3) 9. дивизия да заеме дефилето при Иново;

4) Кулскиятъ и Бръговскиятъ отряди да останатъ въ отбранително положение на сѣшитѣ си мѣста.

Още въ началото на настѣплението, на 24 юний, стана известно, че неприятелътъ нѣма намерение да се отбранява предъ Княжевацъ. Малкитѣ неприятелски части, както до сега, следъ слаба съпротива, отстъпиха въ западна посока отъ пѣтъ р. Тимокъ и още предъ пладне авангардътъ на 1/5 бригада навлезе въ града, а до вечерта цѣлата бригада зае позиция по височинитѣ, западно отъ него. Началникътъ на пета дивизия щомъ получи тѣзи сведения, събщи на насоченитѣ отъ северъ и югъ колони къмъ Княжевацъ, че нѣма нужда отъ тѣхното съдействие и затова тѣ се върнаха назадъ, за да усилятъ отбраната на посоките къмъ Пиротъ, на югъ и къмъ Зайчаръ, на северъ.

9. дивизия сломи неприятелската съпротива, разпрѣсна намиращитѣ се предъ нея опълченски части и здраво се укрепил на линията Градище — Габровница — Балта-Бериловица.

Отдѣлната бригада трѣгна кѣсно, защото не можа да получи заповѣдъ на време, пѣтува презъ целия день и едва

вечерта предният ѝ части достигнаха изхода на дефилето, при Вратарница. Тук неприятеля разполагаше с две-три дружини и две батареи, които отстъпиха към Зайчарь, а бригадата зае позиция при М. Шишка, Заграджа, Локва.

Въ досегашните боеве, първа армия изгуби 280 убити и 820 ранени, а нанесе на неприятеля много повече загуби. Но нашите загуби бяха безполезни, защото, както ще видим по-нататък, започнатата операция бѣ изоставена наполовина, и армията получи заповѣдъ да се върне на старите си мѣста.

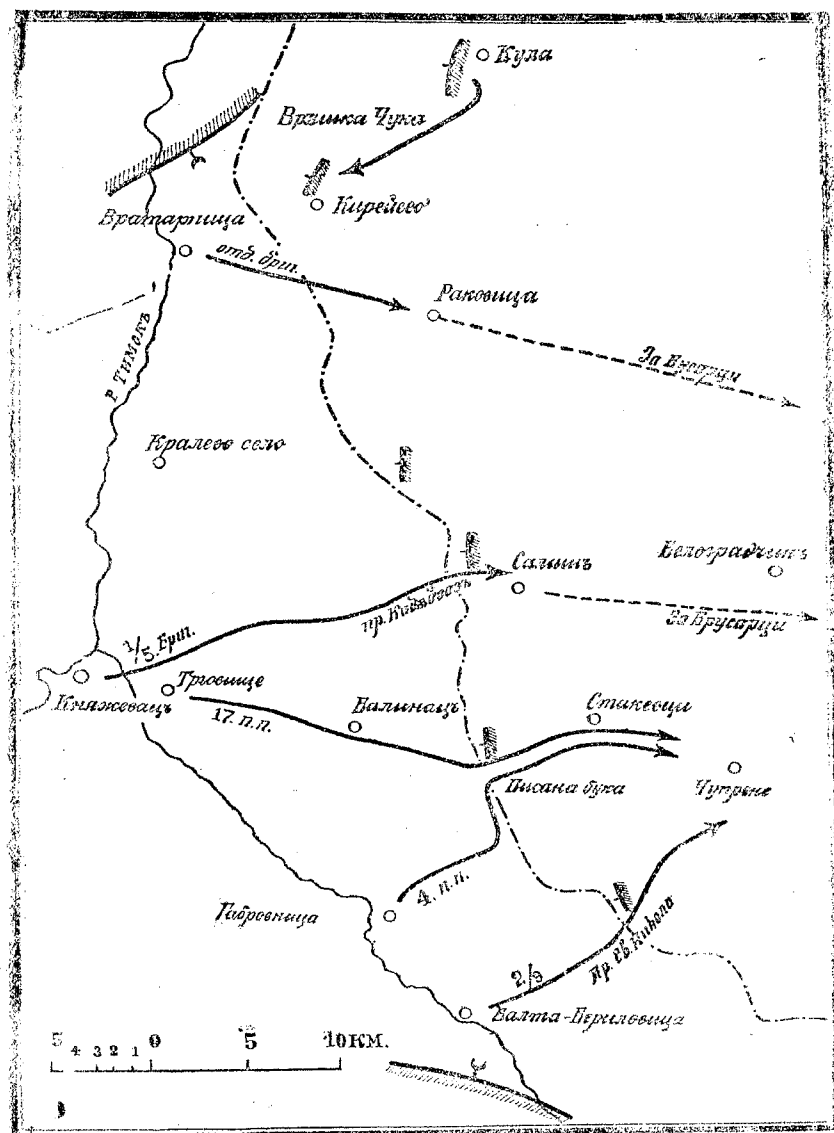
Следъ войната, сѣрбитѣ много експлотираха разграбването на частното имущество въ Княжевацъ и го сочеха, като природна грабливостъ на нашата войска и на племето ни. Затова ще си позволимъ тукъ да отбѣлѣжимъ какъ е станало това разграбване. Нашите части завариха Княжевацъ и сѣседните села напустнати отъ жителите, които бѣха избѣгали въ вътрешността на Сѣрбия. Останалите тамъ нѣколко немошни старци разказваха, че сѣрбските власти заплашвали населението да не остава въ жилищата си, защото българите колятъ и безчестятъ мирното население. Тѣзи които искали да останатъ по домовете си насилъ сѣ били заставени да бѣгатъ. Нашите войски завариха града и селата съвършено празни. Нѣколко магазина въ града бѣха разбити и разграбени отъ сѣрбските опълченци, преди да го напустнатъ. Нашите части минаха презъ града и се разположиха на биваци въ околността. Началникътъ на 5. дивизия взе и специални мѣрки за да се запази оставения градъ. Но преди да се почне нашето оттегляне, започнаха да се връщатъ по домовете си селяните и при преминаването презъ града започнаха да разграбватъ покъщината. Следъ като се убеди-ха, че живота имъ е въ безопасностъ, гражданите бѣха изпратили една депутация при войсковите начальници и молиха да имъ се разреши да се завърнатъ по домовете си. Но и следъ това никой не се завърна, въроятно пъкъ по настояванетоъ на сѣрбските административни власти. Около града се събраха цѣли тълпи цигани, които чакаха само да имъ се позволи да влезатъ въ града, за да не оставятъ нищо отъ изоставеното. Нашите караули не ги доущаха, но когато ние се оттеглихме, тѣ нахлуха въ напустнатите къщи и се предадоха на необузданъ грабежъ, преди да се завърнатъ гражданите жители. Така щото единствената причина за пропийването на всичкото градско и частно имущество въ Княжевацъ се дължи на това, че сѣрбските власти и гражданите го напустнаха, преди влизането на нашите войски. Въ никой случай немогатъ да се обвиняватъ нашите войски за унищожението на всички попаднали въ наши рѣце сѣрбски запаси и за разрушаване мостовите на рѣка Тимокъ и шосетата, следъ оттеглянето ни изъ сѣрбските земи, защото това е

напълно позволено отъ международните правила за водене на войната, като военна необходимостъ. Никой отъ останалите по домовете си жители неможе да се оплаче, че му е сторено нѣкакво зло отъ нашите войски, което изобличава сѣрбската администрация предъ населението.

4. Оттеглянето на армията на старата граница.

На 25. юний частите на първа армия се спуснаха оксикателно въ долината на р. Тимокъ, владѣеха важния възелъ на пѣтищата въ тази долина — Княжевацъ, държаша въ рѣцетѣ си дефилето при Вратарница, което затваряше посоката отъ къмъ Зайчарь и армията можеше да отдѣли значителни сили за действие противъ Пиротския укрепенъ пунктъ отъ къмъ северъ. Къмъ частите постепенно пристинаха голѣма частъ отъ обозите и артилерията. Независимо отъ това, тѣ можеха да се продоволствуватъ изключително отъ мѣстните средства. Но главната квартира въ това време се намираше подъ впечатлението на сериозните неуспѣхи на втора и четвърта армии и започнатото румѣнско нахлуване въ България и взе решение да прекрати късно започнатата операция въ сѣрбските земи. Първа армия получи заповѣдъ да се върне на мѣстото си, отгдето започна своята операция, т. е. задъ старата Сѣрбско-Българска граница. Нервното състояние на нашата главна квартира се вижда отъ неспокойната заповѣдъ на помощника на главнокомандующия по този случай: „Първа армия постепенно да се оттегли на линията на старата граница, като остави силни отбранителни отряди на прохода Св. Никола, Салашъ, Врѣшка чука, а събере ядрото си въ Бѣлоградчикъ. При отстъплението, ако можете, разрушете сериозно желѣзопътното съобщение Зайчарь—Княжевацъ. Необходимо е да се събере поне една Ваша здрава бригада въ Бѣлоградчикъ, за да я имаме на разположение, въ случай че стане нужда да се превезе по желѣзницата на друго мѣсто. Донесайте по-често за положението у Васъ. Поддържайте духа на войските, защото тѣ съ трета и пета армии сравнително оставатъ пресни, на които ще се опре отечеството, въ случай на нещастие“. Частите трѣбваше да се оттеглятъ на 26. юний, като за прикриването на това оттегляне оставиха силни арьергарди съ задача да удържатъ противника, ако той премине въ настѣпление до 27. юний сутринята.

Оттеглянето се извърши по следните пѣтища: а) Отдѣлната бригада по пѣтя Вратарница — проходъ Шишка, — с. Раковица; б) 1/5 бригада по пѣтя Княжевацъ—Локва, — Кадж-Боазъ—Салашъ, в) 17. пех. полкъ по пѣтя Търговище—Балинацъ — Стакевци; 2) 4. пех. п. по пѣтя Стубълъ — Габровица—Писана-Бука — Стакевци; д) 2/9 бригада по

Оттеглянето на 1. армия.

пътя Иново—Балта—Берилловци, — Св. Никола—Чупрене. То продължи на 26 и 27. юний. За отбрана на границата бѣ оставена 9. дивизия, а 5. дивизия, съ усилені маршове бѣ насочена къмъ станция Брусарци, отгдето по желѣзницата трѣбваше да се превозва за усиляване на другитѣ армии.

9. дивизия на 28. юний се разположи на бивакъ около с. Чупрене, като остави авангарди за охранение на проходѣ Кръстина-Равнина Калъ Боязъ, Пиана Бука, Св. Никола и Вража-Глава. По-после, когато румѣнското настѣпление направи невѣзможно оставането на дивизията въ северозападна България, и тази дивизия бѣ превозена по желѣзницата до София, отгдето бѣ насочена подъ названнето „Самоковски отрядъ“ да действа въ Разложко, противъ дѣсния флангъ на грѣцката армия.

На 16 юлий командующи първата армия бѣ назначенъ за такъвъ на втората, а 9. дивизия взе участие въ при-тискането на грѣцката армия къмъ Предѣлъ.

Заповѣдта за оттеглянето на армията изненада всички чинове и окончателно подрови вѣрата въ успѣха, когато духа бѣ повдигнатъ у всички, когато всички смѣтаха, че успѣха за завладяването на Пиротъ е обезпеченъ и когато изморенитѣ отъ трудния планински походъ воиници отъ 5. дивизия се отказаха отъ почивката си на 25. юний, за да се достигне по скоро решителния резултатъ.

Кулскиятъ и Берковскиятъ отряди останаха на мѣстата си, като първиятъ изпрати единъ отрядъ къмъ Киряево за прикриване оттеглянето отъ къмъ Врѣшка-Чука.

Въ началото нашата главна квартира смѣташе съ 9. дивизия и гарнизона на Видинъ да отбранява северозападната граница. Но по-после, съ румѣнското нахлуване, обстановката се измѣни. За отбрана на Видинъ гарнизона бѣ усиленъ съ кѣколко опълченски дружини, а 9. дивизия получи заповѣдъ да се оттегли още въ вътрешността на страната и да отбранява Берковския проходъ и дефилето при Своге. Но поколебания духъ на войницитѣ съ нищо не можеше да се повдигне. При оттеглянето си 9. дивизия съвършено се разстрои. Частитѣ съ изключение на 17. пех. полкъ се разбунтуваха и не изпълняваха вече даванитѣ имъ заповѣди. Когато втората бригада бѣ около Фердинандъ, войницитѣ не допустнаха офицеритѣ при себе си, и тѣ бѣха изолирани. Разбунтуванитѣ воиници неможаха да се ориентиратъ върху общото положение и когато румѣнскитѣ предни части откриха огънь по нашата рота, оставена за охрана на желѣзния пътъ, тѣ решиха да сложатъ оружieto си предъ румѣнскитѣ войски. Намиращето се наблизу артилерийско отдѣление и една не с. с. планинска батарея насилствено бѣ предадено на румѣнитѣ, заедно съ конетѣ и бойнитѣ си припаси. Румѣнитѣ макаръ и да знаеха, че нашитѣ войски иматъ

заповяла да не се съпротивляват на тяхното настъпление, останаха очудени от този безкръвен успех, още повече че заедно с бригадата ги обявиха за пленници и всички офицери, заедно с началника на 9. дивизия и цялия му щаб.

Голъма част от войниците на 33. и 34. полкове обаче останаха до край вярни на дълга към отечеството. Те не се повлияха даже от заплашванията на разбунтуваните си другари и се отделяха от тях, като формираха сборни роти и дружини с помощта на останалите при тях началници.

По този начин от цялата 9. дивизия останаха само 3 дружини от 17. п. п., 2 дружини от 4. пех. полк, 2 от 34. и 1 от 33. пех. полкове. Тези части бяха сведени в една сборна бригада, която се оттегли към София и след това състави Самоковския отряд, който взе участие в решителния удар против дъсния фланг на гръцката армия на 16—18 юлий.

5. Отбраната на северозападна България

За отбраната на северозападна България в мирно време бѣ направено твърде малко. На едно сръбско нахлуване в този край можеше да се противопостави само Видинския укрепен пункт и нѣколкото стари укрепления около Бѣлоградчикъ.

Видинъ е стара крепост, цялия градъ е обграденъ съ дълбоки ровове, които се наводнявали и представлявали сериозна преграда въ старо време. Но при сегашното оръжие, тези ровове нѣматъ никаква бойна стойност. По голѣмо значение имаха нѣколко групи от затворени полски укрепления съ усилен профилъ (Новоселска, Смърданска, Капитановска), които отстоятъ на 2 1/2—5 километра от града. Тези групи не обезпечаватъ града от бомбардиране, особено пъкъ, когато и ромъните бѣха наши врагове и можеха безнаказанно да разположатъ своята артилерия на лѣвия брѣгъ на Дунава и на 2 к. м. от града. Но ако се усилят междините имъ съ полски окопи, може да се даде сериозенъ отпоръ на една неприятелска атака отъ къмъ западъ, югъ и северъ. Укрепените групи сж въ равнината, а надъ тяхъ се издигатъ редъ височини, които сж добри позиции за неприятелската артилерия и добри наблюдателни пунктове.

Отъ сръбско-българската граница къмъ Видинъ водятъ много добри пътища. Но когато водите на Дунава се подигнатъ, малките рѣкички, които текатъ непосредствено предъ укрепленията се разливатъ, ставатъ непроходими (до 2 метра дълбочина) и образуватъ голѣми блатъ, което увеличава отбранителната сила на кръговата позиция. Презъ месецъ

юлий цялата мѣстностъ предъ укрепления пунктъ бѣ силно наводнена.

Като последна линия на отбраната можеше да послужи най-старата крепостна ограда.

Гарнизона на Видинъ състоеше въ началото отъ 4 опълченски дружини, една новформирана дружина отъ оздравящи ранени войници, които бѣха на лечение въ града, 44 стари медни оръдия и нѣколко стари картечници. Той работи за усиление на позицията, като се приготвиха промежутъчни между групите окопи, слаби искусствени препятствия (телени мрежи, засеки и мини), слаби блиндажи за предпазване отъ шрапнелните куршуми и парчетата на гранатите.

Когато се започна оттеглянето на първа армия изъ северозападна България, командувачи армията поиска отъ главната квартира да се усили гарнизона на Видинъ, макаръ и съ опълченски части, да се изпрати такъвъ гарнизонъ и въ Бѣлоградчикъ, за да могатъ те да отделятъ частъ отъ силите си за отбрана на границата, а ако сръбитъ настѣпятъ въ наша територия, да отбраняватъ двата укрепени пункта. Въ главната квартира вероятно не е имало никакъвъ планъ за по-нататъшните действия въ този край, особено следъ намѣсване въ войната на Румъния. Затова отъ тамъ се заповѣда, ако румъните настѣпятъ, слабия Видински гарнизонъ да се оттегли къмъ Кула и Бѣлоградчикъ. Въобще задачата на 9. дивизия и на Видинския укрепен пунктъ се определи отъ главната квартира по следния начинъ: „да отбраняватъ границата отъ Брѣгово до Чипровския проходъ; при настѣпление на противника съ повече сили да се оттеглятъ къмъ Бѣлоградчикъ и по-нататъкъ къмъ Берковския проходъ и Мездра; крайна цель: да се отбранява Берковския проходъ, станция Мездра и дефилето Мездра—Своге.

Командующи първа армия остана изненаданъ отъ това решение на главната квартира да се остави въ сръбски ръце безъ всякаква съпротива цялата северозападна България, когато кръговата позиция около гр. Видинъ, колкото не свършенна и да бѣше, ни даваше възможностъ да се държимъ тамъ до близкия край на войната. По негово настояване, главната квартира взе решение да се отбранява до последна възможностъ Видинската крепостъ.

6. Отбраната на Бѣлоградчикъ.

На 4. юлий, когато щабъ на първа армия напусти северозападна България, наново се сформира Бѣлоградчикскиятъ укрепен пунктъ, назначи се началникъ, а гарнизона щѣха да съставятъ ариергардите на армията, оставени да пазятъ проходите Свети-Никола, Писана-Бука и Салашъ:

- 1) Една дружина отъ 34. пех. полкъ съ две картечници.
- 2) Две роти отъ 33. пех. полкъ.
- 3) Петъ роти отъ 17. пех. полкъ.
- 4) Единъ коненъ взводъ.

Непосредствено въ Бѣлоградчикъ въ това време пристигнаха и части отъ Видинъ, та тамъ се събраха още:

- 1) Втора опълченска дружина отъ 15. окръжие (2 роти).
- 2) Първа " " " " " "
- 3) Първа " " " " " "
- 4) Две не с. с. полски батареи.
- 5) Четири куполни орждия.

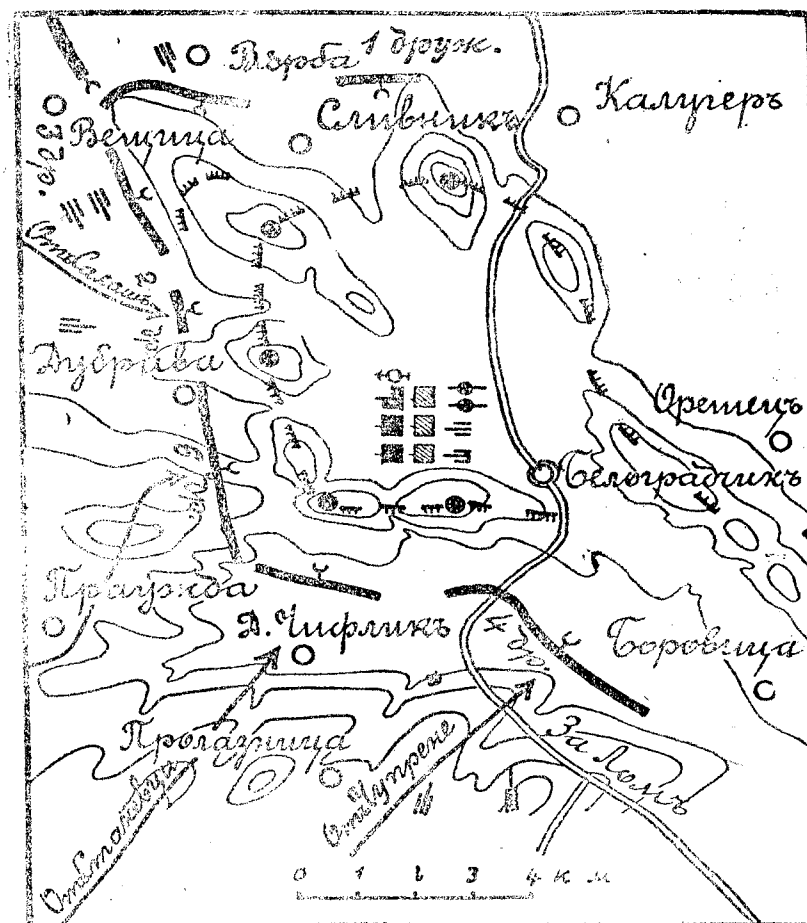
Оставенитъ на планинскитъ проходи ариергарди бѣха слаби, много отдалечени единъ отъ други и отъ Бѣлоградчикъ. Тѣ нѣможаха да удържатъ своитъ позиции противъ настѣпващия съ по голѣми сили неприятелъ и на 6. юлий се прибраха въ укрепления пунктъ, следъ като сполучиха да събератъ сведения за силата на настѣпващитъ сѣрбъ.

На 7. юлий гарнизонътъ на укрепления пунктъ работѣше по укрепяването на своята крѣгова позиция. Следъ пладне, сѣрбската пехота се показа по височинитъ между Пролазница и Бостанъ Махале. Две неприятелски батареи отъ сѣщитъ височини откриха огънь по южния участък на позицията, като изпратиха нѣколко гранати и въ града. Нашата малочисленна артилерия не влѣзе въ борба съ неприятелската, защото пестѣше снарядитъ си за борба съ пехотата. Сѣрбската пехота до вечерята предпазливо настѣпи и се спусна отъ височинитъ, но презъ ноцта тя пакъ се отдрѣпна на първитъ си позиции.

На 8. юлий сѣрбитъ откриха огънь отъ батареитъ при Пролазница противъ южния участък, който огънь постепенно се усиляваше. Едновременно съ това, 4 нози батареи, разположени на позиция по височинитъ южно и северно отъ с. Вещица и с. Върба, последователно откриваха огънь противъ западния и северозападния участъци на позицията. Добре подкрепена отъ по многочисленната артилерия, неприятелската пехота стремително настѣпи срещу нашата слабо заета, само съ нѣколко роти, позиция. Когато тя достигна на 600—800 крачки до нея, нашитъ орждия започнаха да я обстрелватъ и сполучиха да я спратъ. Отъ тукъ сѣрбитъ нѣколко пѣти се мъчиха да атакуватъ нашитъ окопи, но атакитъ имъ биваха отбити съ пехотенъ и артилерийски огънь. Вечерята неприятелътъ остана прикованъ къмъ мѣстността и на 300—600 крачки отъ нашата позиция.

Малочисленниятъ гарнизонъ претърпя голѣми загуби и почти всички опълченски части се разпрѣснаха и всичката тежестъ на горещия бой падна върху дветѣ действующи дружини. Артилерията остана безъ снаряди и въ боя бѣха повредени 4 орждия. Вечерята началникътъ на укрепления пунктъ взе решение да го напусне и да се прибере въ Видинъ.

Презъ ноцта се започна отстъплението, безъ сѣрбитъ да узнаятъ за него. Само артилерията нѣможеше да се снесе отъ позицитъ и разваленитъ орждия бѣха оставени въ неприятелски рѣце.

Отбраната на Бѣлоградчикъ

На пѣтъ за Видинъ, Бѣлоградчикскитъ гарнизонъ окончателно се разстрои. По голѣмата частъ отъ войницитъ му напуснаха частитъ си, а други се отправиха къмъ Ломъ, гдето бѣха обезоржжени отъ румѣнитъ. Само една малка частъ отъ действующитъ войници се прибраха въ Видинъ и увеличиха силата на неговия гарнизонъ.

Едвамъ на другия день сърбитѣ разбраха, че града е опразненъ и влѣзоха въ него, гдето дочакаха румънскитѣ разезда и влѣзоха въ връзка съ румънската армия.

7. Отбраната на Видинъ.

Гарнизона на кръговата позиция около Видинъ бѣ увеличенъ съ пристигналитѣ отъ Бѣлоградчикъ части и къмъ 10 юлий имаше следния съставъ:

Опълченска дружина отъ Варна	около	500	пушки.
Опълченска дружина отъ Търново	"	600	"
Опълченска дружина отъ Русе	"	700	"
Опълченска дружина отъ Видинъ	"	850	"
Опълченска дружина отъ Видинъ	"	350	"
Сборна команда отъ оздравяващи войници	"	250	"
Една дружина отъ 17. пех. полкъ	"	650	"
Часть отъ дружината на 33. п. п. (2 роти)	"	200	"
16 погранична рота	"	100	"

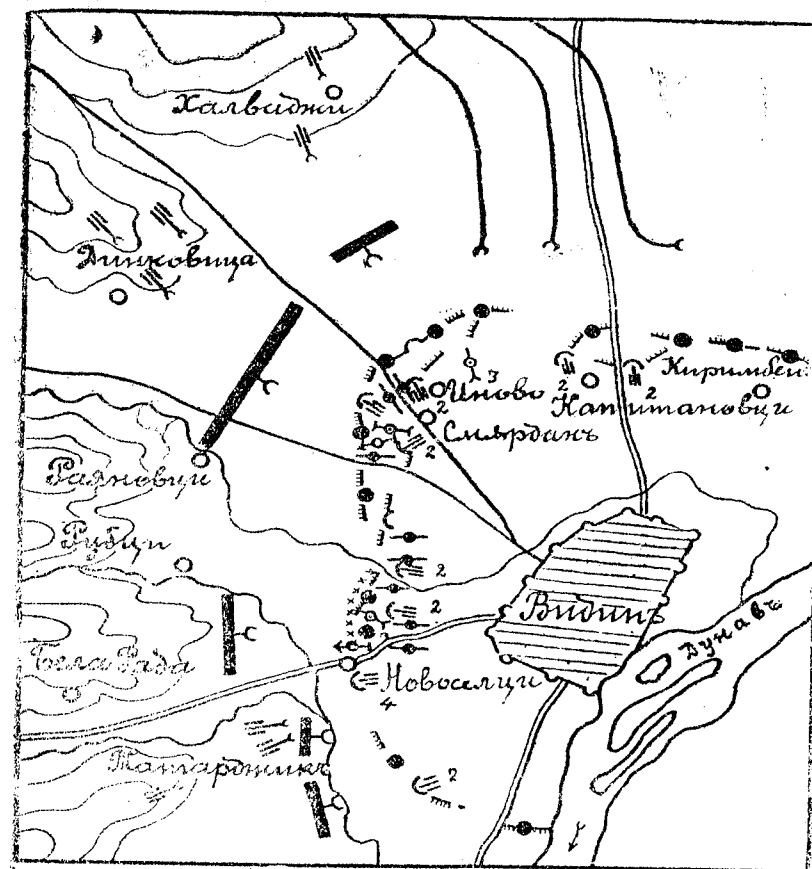
Всичко 4200 пушки.

Артилерия:

- 2 планински орждия
- 8 куполни орждия
- 6—24 фунтови орждия
- 4—6 дюймови мортири
- 26 медни 9 фунтови орждия
- 6—7.5 см. не с. с. орджия
- Единъ коненъ взводъ.

Сърбитѣ знаеха малочисленността на Видинския гарнизонъ, знаеха, че въ града има само нѣколко стари орждия съ малко бойни припаси. Тѣ смѣтаха че духа на българитѣ е вече сломенъ, благодарение румънското настѣпление въ тила имъ. Следъ лесния успѣхъ при Бѣлоградчикъ, тѣ се надяваха на сжщо такъвъ успѣхъ и срещу Видинъ и затова бързо настѣпиха презъ Кула и Брѣгово и започнаха да се разпространяватъ срещу западния секторъ.

На 9 юлий, една малка часть отъ гарнизона предприе контръ-атака въ западна посока, съ цель да забави сръбското настѣпление. Следъ упоритъ бой съ по-многочисления неприятель при с. Бѣла Рада, нашитѣ части бѣха принудени да се върнатъ обратно въ града, а сърбитѣ на другия день настѣпиха и започнаха да обграждатъ западния секторъ на участъка между Халваджи и Буковецъ. Три деня тѣ употребиха, за да организиратъ линията на обграждането и да я укрепятъ. Батареитѣ имъ бѣха разположени на позиция на предѣлнитѣ разстояния, повече отъ 5 километра, и снарядитѣ на нѣкои отъ тяхъ не достигаха до нашитѣ позиции, та стана причина да ги премѣстватъ на по-предни позиции.

- — Редутти
- 3 фунтови орждия
- 24 фунтови орждия
- 6 дюймови мортири
- 7.5 см Куполни орджия
- Картелнизи

Отбраната на Видинъ.

Сърбитѣ разполагаха тукъ съ единъ отрядъ отъ около една дивизия трети позивъ, (16—20 дружини), наречени „Тимошки войски“, 3 с. с. полски, 3 с. с. гаубични и 1 обсадна батарея.

На 14. юлий тѣхнитѣ батареи, разположени по далечнитѣ височини, започнаха бомбардировката на града, следъ което изпратиха парламентьоръ до коменданта да предаде „крепостта“, за да се избѣгне излишно кръвопролитие. Следъ отказа на коменданта, бомбардировката продължи цѣли два дѣня и две нощи.

На 16. юлий, около 5 неприятелски батареи откриха силенъ огънь по участъка отъ нашата позиция, между Новоселци и Смърданъ. Окопитѣ ни бѣха просто засипани съ гранати и шрапнелни куршуми, но старитѣ опълченци устояха твърдо на този огънь. Благодарение своевременно взетитѣ мѣрки, бомбардировката на града остана безъ всѣкакъвъ резултатъ: предупреденото население бѣше се изтокрило. Отъ тази бомбардировка имаше само нѣколко срутени къщи, двама убити и двама ранени. Коменданта на града можа да запази реда между цивилното население, което бѣ своевременно предупредено, че неприятеля може да бомбардира града, безъ да атакува нашитѣ укрепления.

На другия дѣнь огъня по участъка Новоселци — Смърданъ бѣше още по силенъ, а следъ пладне се яви втори парламентьоръ съ предложение да се предаде крепостта, на което команданта отговори съ категориченъ отказъ. Артилерийската стрелба започна наново съ страшно ожесточение, но тя не причини никакви повреди. Явно ставаше, че неприятеля подготвяше атаката. И наистина къмъ 5 часа следъ пладне пехотата му настѣпи решително по цѣлия фронтъ отъ Новоселци до Смърданъ. Срещу Новоселци настѣпваше целъ пехотенъ полкъ. Сръбската пехота бѣше много окуражена отъ мълчанието на нашата артилерия и вѣроятно е смѣтала, че ние не разполагаме съ такава. Но когато достигна на близки разстояния, нашитѣ стари медни нескорострелни орждия изведнажъ я засипаха съ гранати и шрапнели, които се пестяха именно за тази минута. Старитѣ опълченци подадоха главитѣ си надъ окопитѣ и откриха такъвъ убийственъ огънь по сръбскитѣ вериги, че последнитѣ скоро изгубиха посоката на своето настѣпление и следъ малко колебание удариха назадъ въ голѣмъ безпорядѣкъ. Следъ като се построи и получи подкрепление, сърбитѣ повторно настѣпиха и достигнаха чакъ на 400 крачки до нашитѣ окопи, но пакъ съ артилерийски, пушеченъ и картеченъ огънь бѣха повърнати назадъ, безъ да могатъ да произведатъ удара.

Презъ този дѣнь сърбитѣ изнесоха напредъ почти всичкитѣ си батареи, защото видѣха, че нашата артилерия не

иска да влиза въ борба съ тѣхната. Следъ усиленъ, но безвредна бомбардировка отъ полскитѣ батареи и нѣколко гаубични, тѣ предприеха атака съ много повече сили на сѣщия фронтъ, която бѣ отбита по сѣщия начинъ и пакъ съ голѣми за сърбитѣ загуби.

На 18. юлий, следъ като бѣха изпратили парламентьоръ, който да съобщи за сключеното примирие, сърбитѣ продължаваха да обстрелватъ нашитѣ позиции съ силенъ артилерийски огънь, на който нашитѣ батареи почти не отговаряха, защото очакваха неприятелското настѣпление. Къмъ пладне, пехотата имъ настѣпи, но сега противъ северния секторъ на крепостта. Макаръ на този секторъ да разполагаме само съ една 9 фунтова батарея, тя бѣ посрещната съ огънь, когато вече достигна на близко разстояние и разстроена. Русенската опълченска дружина, която отбраняваше този секторъ, щомъ забелѣжи нерешителността на сърбитѣ се спусна въ контръ-атака, съ която съвършено разстрои тѣхнитѣ редове и тѣхнитѣ вериги удариха на бѣгъ. Едновременно съ воденитѣ преговори за прекратяване на военнитѣ дѣйствия, сърбитѣ продължиха своитѣ опити да заематъ града чакъ до 5 1/2 часа следъ пладне, когато вече издигнаха бѣли флагове надъ своитѣ позиции.

Следъ сключването на Букурещкия миръ сърбитѣ трѣбваше да напуснатъ северозападния край на България, благодарение улоритата отбрана на Видинъ отъ шепата опълченци.

Глава IV.

Румънското нашествие.

Румънската мобилизация се простираше върху десетите най-млади набори, а отъ по-старите набори (1895 до 1900) бѣха повикани само частъ отъ запасните. Тя продължи отъ 23. до 30 юний, веднага следъ което се започна съсредоточението на мобилизираната армия въ две групи: а) *Въ Добруджа* окупационния пети корпусъ състоящъ се отъ две действащи и една резервна дивизии и б) *На средния Дунавъ*, на линията Бекетъ — Корабия — Т. Могуреле главната настъпателна група състояща отъ 1. 2. 3. и 4. корпуси и две кавалерийски дивизии. Съсредоточаването на последната група отиваше по бавно, поради малкото и съ слаба превозоспособност румънски железници. То се забавяше още и поради неспособността на румънския генераленъ щабъ да организира грамадното превозване, макаръ цѣли 6 месеца да се готвиха планове за съсредоточаването. Много отъ частите на 2. и 3. корпуси трѣбваше да се движатъ пешъ до района на съсредоточаването.

Настъплението на 5. корпусъ.

Румънската главна квартира имаше точни сведения за разположението на нашата армия, тя знаеше, че въ северна и северозападна България нѣма нито една строева частъ, и че въ градовете има само малки команди отъ болни и оздравяващи войници. Затова безъ да дочака пълното съсредоточение, тя даде заповѣдь за преминаване презъ Дунава и настъпление въ Добруджа.

На 28 юний, командира на 5. корпусъ даде заповѣдь за атака на „Крепостта Силистра“, за която бѣ назначенъ отрядъ отъ 4 пехотни полка и два ескадрона. Атаката трѣбваше да се поддържа и отъ монитора „Александъръ Лиховари“. Съ подробна заповѣдь се организираше тази „атака“, когато въ Силистренските казарми имаше само 150 войници, дошли да ги прегледа комисията, следъ излизането имъ отъ болницата. По пладне румънските ескадрони нахълтаха въ града и го

заеха, безъ да пукне пушка. Безкрѣвното завладяване на единъ крайграниченъ градъ не съставляваше голѣма слава за румънската армия, макаръ нейните висши началници да възхваляватъ прекомѣрно подвига на своите войски. Но нахлуването въ Добруджа разтревожи населението на този край. Вестта за това нахлуване много бързо се разнесе изъ цѣла северна България, а отъ тамъ достигна чакъ до войските на южния фронтъ. Нека споменемъ тукъ, че 31. пех. Варненски и 8. пех. Приморски полкове, които се комплектуваха отъ назания районъ, въ това време заемаха позиция на Калиманското поле и се готвѣха за решителна съпротива на сръбското нашествие.

Следъ заемаването на Силистра и следъ като се видя, че въ Добруджа нѣма никакви наши войски, двете дивизии отъ 5. корпусъ настѣпиха бързо къмъ Тутраканъ (9. дивизия) и къмъ Добричъ (10. дивизия) и на 30. юний достигнаха до линията Тутраканъ — Добричъ — Балчикъ, отгдето се изпратиха кавалерийски части до линията Русе — Варна. Следъ като констатираха че до тази линия нѣма никакъвъ неприятелъ, румъните се прибраха задъ линията Тутраканъ — Балчикъ, гдето останаха до края на войната.

Настъплението на главната група.

Румънската главна квартира все се мѣчеше да даде на действията на войските видъ на голѣми стратегически операции. Предстоеше преминаването на главната румънска маса презъ Дунава, операция отъ най-трудните при условие че на срещната страна има противникъ. Но понеже тукъ ние нѣмахме никакви войски, то и самото преминаване презъ рѣката приличаше повече на мирновременното обучение, отколкото на война. На 2. юлий, преди да се завърши съсредоточението на главната група, румъните започнаха преминаването на Дунава съ лодки при Бекетъ. Същия денъ се започна постройката на понтоненъ мостъ при Корабия. Отъ никого не обезпокоявани, тѣ продължиха прехвърлянето на войските си въ двата пункта до 5. юлий, когато на дѣсния Дунавски брѣгъ се формираха две групи: едната срещу Корабия и другата при Орѣхово.

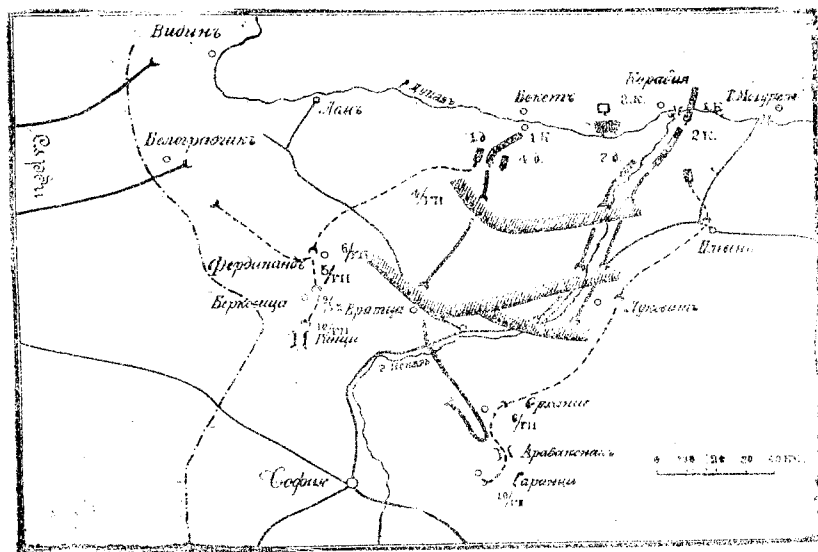
Преди започването на общото настъпление, румънската армия бѣ разположена по следния начинъ:

Около Орѣхово: 1. корпусъ 4. дивизия отъ 2. корпусъ и 1. конна дивизия, готова за настъпление по долината на Огоста къмъ Вратца;

Срещу Корабия: 2. корпусъ (безъ 4. дивизия), 7. дивизия отъ 4. корпусъ и 2. конна дивизия;

На левия Дунавски бряг: цѣлия 3. корпусъ и части отъ 4. корпусъ.

Следъ предварително споразумение съ сръбската главна квартира, румънитѣ трѣбваше да настѣпятъ къмъ София отъ северъ, гдето щѣха да се съединятъ съ гърци и сърби. На първо време, за да се помогне на Сърбия и да се заставятъ нашитѣ първа и трета армия да се изтеглятъ изъ сръбска територия, преминалитѣ Дунава румънски части получиха заповѣдь да настѣпятъ на югъ и да достигнатъ линията Фердинандъ — Вратца — Романъ и севернитѣ поли на Балкана.

Действията на румънската армия.

Дветѣ кавалерийски дивизии изкочиха предъ фланговетѣ, съ цѣль да влѣзатъ въ контактъ съ българската армия. Първата дивизия получи заповѣдь да настѣпи отъ Орѣхово къмъ Фердинандъ, гдето да влезе въ връзка съ сръбската армия, действующа въ северозападна България, следъ което да продължи настѣплението си презъ прохода Гинци, за Софийската котловина, безъ да срещне български войски, на 5. юлий дивизията достигна гр. Фердинандъ. Тукъ една бригада отъ нашата 9. дивизия бѣше се разбунтувала. Войниците бѣха отказали да изпълняватъ заповѣдитѣ на своитѣ началници. Тѣ бѣха се спрѣли на бивакъ южно отъ града и щомъ приближи румънската конница, обявиха че иматъ заповѣдь да не се биятъ съ румънитѣ. Въпреки това батареитѣ бѣха отвлечени въ Румъния, като военни трофеи, а вой-

нитѣ и офицеритѣ бѣха обявени за военнопленници, въпреки протеста имъ, подкрепенъ съ солидниятъ мотивъ, че тѣ не сж водили никакъвъ бой, че изобщо българската армия има заповѣдь да не воюва противъ румънската. Офицеритѣ бѣха закарани чакъ въ главната квартира въ Корабия, отгдето бѣха освободени, а войниците бѣха освободени подъ честна дума, че не ще воюватъ срещу Румъния. Следъ този безславенъ успѣхъ, първата кавалерийска дивизия продължи похода си и на 9. юлий достигна Берковица, а отъ тамъ бѣха изпратени предни части чакъ до Петроханъ и Гинци. Отъ Берковица единъ разездъ, изпратенъ къмъ Бѣлоградчикъ, алезе въ връзка съ сръбската армия, която въ това време бѣше преминала северозападната граница и се насочваше къмъ Видинъ.

Втората кавалерийска дивизия премина Дунава при Корабия на 4. юлий. Вднѣга следъ това настѣпи на югъ и безъ да срещне съпротива, постигна на 5. юлий въ Дол. Митрополия, а на 9. юлий зае Орхане, гдето остана до 10. юлий. По пътя си дивизията разруши централната желѣзопътна линия София—Варна, и по този начинъ лиши българската армия на южния фронтъ отъ половината ѝ база (северна и североизточна България). Тя разваляше и всички телеграфни линии, вследствие на което този край бѣ свършенно откъснатъ отъ столицата. На 10. юлий дивизията продължи похода си и вечерта достигна Сараици, въ Софийската котловина, а разездитѣ, отъ никого необезпокоявани, достигнаха на 12 километра до столицата. Следващия денъ дивизията получи заповѣдь да не продължава движението си и нощува 7 километра по назадъ въ с. Дол. Камарци. Отъ тамъ тя настѣпи къмъ Златица и Пирдопъ, а после следъ примирието бѣ насочена презъ Етрополе и Ловечъ за Свищовъ.

На 4. юлий настѣпи и румънската пехота по четири пѣтища: 1. корпусъ отъ Орѣхово за Вратца; 4. дивизия отъ 2. корпусъ отъ Орѣхово за Мездра; 7. дивизия отъ 4. корпусъ — по лѣвия брягъ на р. Искъръ къмъ Романъ; 4. корпусъ настѣпи задъ 2. кавалерийска дивизия, по дѣсния брягъ на р. Искъръ и презъ Луковитъ за Орхане; 2. корпусъ се движеше въ втора линия по пътя на 7. дивизия, готовъ да се притече на помощъ на дѣсната колона, ако нашата първа армия атакува дѣсния флангъ. Нашата първа армия, както знаемъ, своевременно бѣ оттеглена на югъ, за отбрана на столицата и за усиляване на втора армия, и румънската конница можа да настигне само една разбунтувана бригада отъ нея.

На 6. юлий преднитѣ части на 1. корпусъ достигнаха до Вратца, тѣзи на 2. корпусъ — въ Чумаковци и на 4. кор-

пусъ въ Дераентъ. На тази линия частитъ се спрѣха, за да се организира тила на армията.

На 9. юлий бѣ дадена заповѣдь да се продължи похода отъ всичкитъ колони и да се преминатъ балханскитъ проходи. Но тази заповѣдь впоследствие бѣ отмѣнена, а най-напредналитъ части отъ 1. армейски корпусъ, които бѣха достигнали до Арабаконашкия проходъ се върнаха пакъ на мѣстата си. Главната квартира охотно се съгласи да се започнатъ дипломатическитъ преговори съ България, защото безъ да влѣзе нито въ едно сражение, румънската армия скоро изгуби своята бойна стойностъ. Румънското командване нѣмаше противъ себе си неприятель и то имаше да се справи само съ устройството на тила. Но и тази задача не бѣше по силитъ му. Вследствие неуредения тилъ, войскитъ започнаха да гладувагъ, макаръ и да се намираха въ най-плодородната частъ на България. Подвозътъ отъ Румъния почти престана щомъ частитъ се отдалечиха отъ Дунава. Между не добре храненитъ войници избухна съ страшна сила холерата, която скоро вземаше застрашителни размѣри. Грѣбваше да се прикрие безисходното положение на армията и затова 10 деия следъ почването на операциитъ тѣ бѣха прекратени, подъ предлогъ миролюбивото на румънския кралъ.

И тъй безъ да се даде нито едно сражение, като настѣпваше презъ всичкото време въ оголения ни тилъ, румънската армия стори най-големата услуга на гърци и сѣрби, защото бързо се яви предъ вратитъ на слабозащитената ни столица, а най-важното, защото потѣпка и отреза цѣла северна България, отгдето нашата армия черпѣше всичко необходимо за своето съществуване. Когато слуховѣтъ за румънското настѣпване достигнаха до армията на южния фронтъ, тѣ внесоха смутъ въ войнишката душа, която не можеше да понесе позора на потѣпканото бащино огнище и семейна честь. Но намѣсто отчаяние, бѣсна злоба обзе всички българи, които още по-упорито защитяха южнитъ граници отъ нахлуване на другитъ врагове. Несполукитъ се забравиха предъ нахърненото народно честолюбие и люти закани излизаха изъ устата на бойцитъ. Тогва още много българи се кълнѣха да отмѣстятъ на Румъния за коварното и подло нападение върху беззащитнитъ села и градове, щомъ като настѣпни благоприятенъ исторически моментъ.

Глава V.

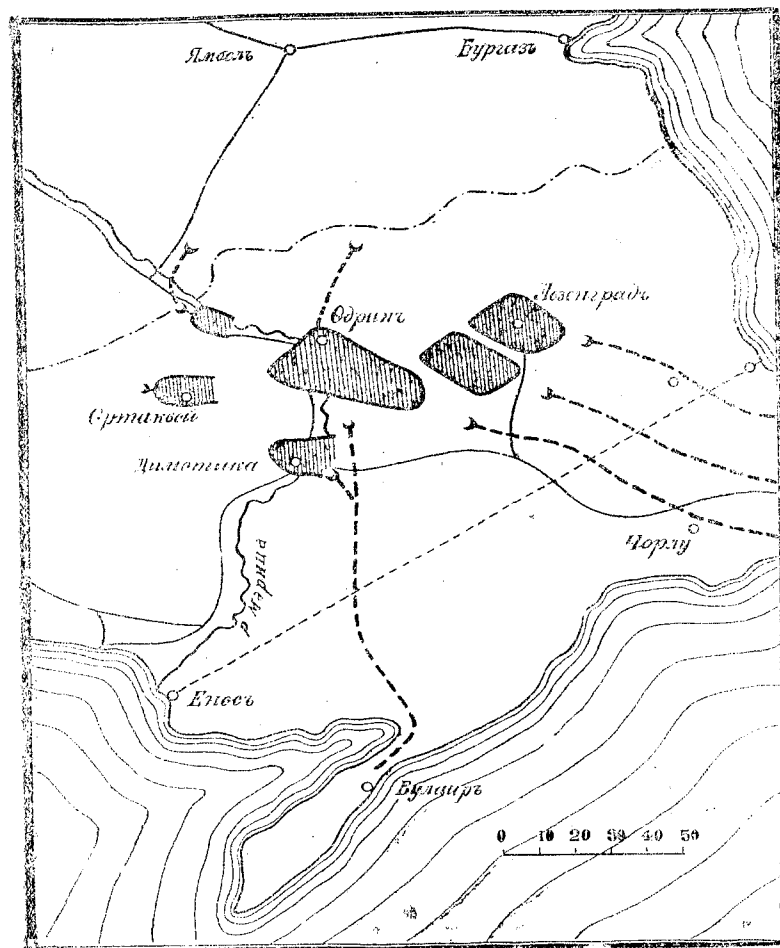
Турското настѣпление.

Щомъ стана ясно, че между бившитъ балкански съюзници се води истинска война, щомъ като се очертаха първитъ неуспѣхи на нашата армия, турското правителство започна да обмисля начина, по които да се намѣси въ борбата и да добие поправка на условията, които му наложи унизителния въ Турция Лондонски договоръ. Настѣпни времето, когато можеше да се добие много повече отъ това, което България би отстъпила преди започването на военнитъ действия.

Но турското правителство се боеше отъ противодействие отъ стране на великитъ сили, които вземаха участие въ преговоритъ въ Лондонъ. Затова то предпазливо започна да настоява да му се разреши най-напредъ да вземе точно определена отъ Лондонския договоръ гранична линия Мидия, — Еносъ. А въ време на тѣзи преговори стана ясно, че великитъ сили неособенно охотно се застъпватъ за България. И турцитъ решиха да настѣпятъ въ незащитената зона и по-назадъ отъ тази линия, да си азематъ обратно Одринъ и да преминатъ даже отгатакъ Марица, та при сключването на новия миръ, ако бѣхатъ принудени на отстъпки да се оттеглятъ и да настояватъ за една граница по лѣвия брѣгъ на рѣката, която да включва и Одринъ въ турска територия. За сключване на лични преговори и затруднения съ европейската дипломация, турското правителство се скри задъ неотговорнитъ фактори на военната лига, която заяви, че ще изтѣлчи отечествения си дългъ, като вземе територията, която е необходима за съществуването на Турция като европейска държава. Комитета „Обединение и Прогресъ“ започна да функционира съ помощта на правителството, но обяви, че ще действава помимо желанието на последното, като за лице го обвиняваше предъ народа въ нерешителностъ.

И тъй, още въ началото на мѣсець юлий, по заповѣдь на неотговорни фактори, турската армия започна да се готви за настѣпление. Вниманието на нашата главна квартира въ това време бѣше погълнато отъ грижи за закрепване фронта на четвърта армия противъ сѣрбитъ и на втора армия противъ гърцитъ. Тя не можеше да отдѣли нищо за

усилване на нищожния гарнизонъ на Одринъ, защото всички неангажирани войски послужиха за подкрепа на атакувания фронтъ и за отбрана на столицата, която се заплашваше отъ настъпващата румънска армия. Пъкъ и какво можеше да се направи противъ 250 хилядната турска армия?

Действията на турската армия.

Турското настъпление се извърши въ следния редъ:
Армията съставляваща дясното крило настъпи отъ езерото Деркосъ по пътя Бѣлградъ — Странджа — Сарай — Виза — Лозенградъ.

Централната армия остави частъ отъ силитѣ си на Чатаджанската укрепена позиция. Съ останалитѣ настъпи презъ Еникьой, Гечелеръ, Кавакли, Енидже, на пътя Одринъ — Лозенградъ,

Лѣвото крило също остави слаби части около Чатаджа, а съ останалитѣ си сили настъпи по пътя Чорлу — Люлебургазъ — Бебаески — Одринъ.

Булаирската армия, следъ като остави единъ корпусъ въ Галиполския полуостровъ, съ останалитѣ си сили настъпи презъ Малградъ, Хайроболъ, Узункюпрю, Одринъ.

Общия пътъ на настъплението се прикриваше отъ силенъ авангардъ, състоящъ отъ една конна дивизия и два пехотни полка, който настъпваше на единъ преходъ предъ главнитѣ сили, подъ командата на енергичния и известенъ въ турската армия Енверъ бей.

Предшествувана отъ авангарда, турската армия безпрепятствено достигна до линията Одринъ — Лозенградъ. Ние немахме въ източна Тракия и Одринско никакви войски, та турцитѣ имаше да се справятъ само съ лошитѣ пѣтища и горещинитѣ. Когато авангарда достигна до Одринъ, началника му изпрати парламентьоръ съ предложение да се предаде града. Началника на гарнизона отговори, че нѣма заповѣдъ отъ своето правителство и ще се отбранява до край, но презъ нощта цѣлия гарнизонъ бѣ изваденъ отъ крепостта, за да не попадне въ пленъ, а на 10 юлий турскиятъ авангардъ безъ бой зае града.

Главнитѣ сили за 10 деня изминаха пространството отъ Чатаджа до Одринъ. Булаирската армия се присъедини къмъ лѣвото крило, като частъ отъ нея бѣше изпратена за заемането на Димотика и Ортакой. Авангардътъ продължи настъплението си чакъ до старата граница. Одринския гарнизонъ се опита да даде отпоръ на неприятеля, като заемаше редъ позиции между Одринъ и Свиленъ, но той бѣше малочисленъ и турцитѣ постоянно го обхождаха и заставляваха да отстъпва, догдето най-сетне се отдрѣпна задъ старата граница.

Когато турскиятъ авангардъ достигна до границата, неговитѣ предни части навлѣзоха въ наша територия и опожарили нѣкои крайгранични села.

Преминаването на турски части презъ старата граница даде поводъ да се мисли, че турската армия не ще се задоволи само съ заемането на Одринъ, а ще нахлуде и по-нататъкъ по долината на Марица. Това стана причина да се разтревожи населението въ цѣла Южна България, което започна да се готви за бѣгане презъ Балкана. И следъ сключването на Букурещкия миръ, българското правителство още не можеше да се успокои отъ турската опасностъ и трѣбваше да предприеме редъ мѣрки, за обезпечаване долината на Марица отъ турското нашествие.

Българското население отъ източна Тракия, следъ р- достъта отъ освобождението, имаше да преживѣе ужаси на ново робство и ново завладяване. Въ началото то б- успокоявано отъ българскитѣ административни власти, а турцитѣ ще завзематъ само опредѣлената имъ отъ договор- граница. Когато тѣхната армия премина линията Мидия- Еносъ, българското население бѣ принудено да дочака по- раншнитѣ си владетели. Турцитѣ се отнасяха добре, защото армията имъ имаше добре организиранъ тилъ. Мѣстнитѣ средства бѣха почти изчерпани, и единствената имъ надежа да бѣ въ новата реколта. Тѣ оставиха българското население да прибере реколтата, следъ което веднага я реквизираха за нуждитѣ на войската. Следъ това гърцитѣ и турцитѣ се нахвърлиха върху омразнитѣ имъ българи и ги принудиха да напуснатъ своитѣ жилища. Всичкото българско население отъ източна Тракия бѣ подгонено къмъ границата на България, като остави имотитѣ и добитѣка си плячка въ ръцетѣ на турци и гърци.

А. Хандовъ и Бурзуфъ

—
1919

ТРЕТА ЧАСТЪ

Края на войната

Глава I.

Решителният удар върху гръцката армия.

1. Общото положение към 14. юлий.

Следъ отбиване атакитъ на сръбската и гръцката армии общото положение на бойното поле към 14. юлий бѣ следното:

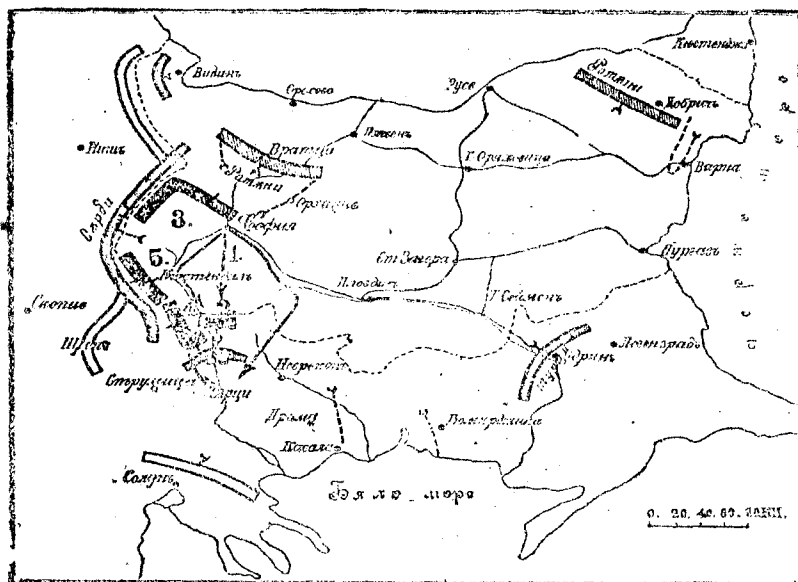
Турската армия настъпваше отъ изтокъ, безъ да можемъ да ѝ се противопоставимъ. Неможеше още да се опредѣли дали тази армия ще се задоволи съ заемаването на територията до р. Марица, или ще продължи настъплението си въ предѣлитъ на южна България.

Румънската армия, борейки се само съ децата и старцитъ по селата, бѣ достигнала съ преднитъ си части до София, следъ като не срещна по пътя си нито една наша частъ и безъ да даде нито единъ сериозенъ бой.

Сръбската армия не само не можеше да натрдне, но срещу дѣсния флангъ на четвърта армия бѣ изтласкана на 7—8 километра назадъ. Макаръ и да бѣ вече въ връзка съ гръцката армия, тя премина къмъ отбрана и се укрепяваше на важнитъ операционни посоки Кюстендилъ и Пиротъ — София. Тази армия очакваше да се разколебае нашия фронтъ, вследствие нападението на румънитъ отъ къмъ тила ни, за да настъпи победоносно къмъ нашата столица. Значителни сръбски части навлизаха въ северозападна България, като имаха предъ себе си само незначителнитъ гарнизони на Видинъ и Бѣлоградчикъ. Отъ заловенитъ пленници и отъ дезертьоритъ се узна, че сръбската армия е претърпѣла грамадни загуби, изморена е и частитъ се отказвали вече да атакуватъ страшнитъ български позиции, макаръ да имъ било обещано, че войната ще се свърши, щомъ като взематъ Царево-село.

Гръцката армия, увлечена въ преследване на слабата наша втора армия, се натъпка въ дългото — около 100 километра дефиле на р. Струма и достигна линията Биязъ-Тепе — Занога — Руханъ — Церово — кота 1378, югоизточно отъ Горна Джумая, гдето на единъ фронтъ около 40 километра бѣха развърнати 8 гръцки дивизии задръстени между непристъп-

пнитъ планински масиви. Снабдяването на тази голъма маса съ храни и бойни припаси ставаше по единственото шосе покрай рѣката, основателно развалено отъ нашитъ ариергарди, а въ този бѣденъ край неможеше да се разчита да се получи нѣщо отъ мѣстнитъ средства. Гръцката главна квартира, опиянена отъ леснитъ успѣхи, не си даде трудъ да си обясни, защо тѣй бързо отстъпваше нашата втора армия, и затова смѣташе изобщо армията ни за сломена, деморализирана и неспособна да замисли и завърши една сериозна операция. По пътя на настѣплението сигърцитѣ видѣха разхатрлени маса оржия, обозни кола и бойни припаси. Това

Положението на десѣтъ страни къмъ 15 юлий.

още повече засили убеждението имъ, че армията ни е деморализирана, защото тѣзи остатѣци по пѣтищата гърцитѣ си обясняваха съ това, че по цѣлото Струмско дефиле отстъплението е ставало въ паническо бѣгство. Въ сжщностъ, обаче, нашето отстъпление по долината на Струма се извърши доста редовно. Захвърлянето на много кола, обози и пр. се дължеше на обстоятелството, че по единственото шосе едновременно отстъпваха обозитѣ и артилерията на две наши армии. Шосето бѣше задрѣстено отъ бѣгащето мѣстно население, което нахлу въ дефилето заедно съ колята и добитѣка си. Ако не бѣше това задрѣстване, ако мѣстното население бѣ спѣрно по селата си, или насочено по други пѣтища, на-

шитѣ обози и артилерията, добре прикривани отъ силни ариергарди, имаха на разположение достатѣчно време, за да се изтеглятъ въ редъ чакъ до Горна-Джумая.

Първия сериозенъ отпоръ, даденъ при Горна-Джумая, накар гръцката главна квартира да се опомни и да види, че има срещу себе си едва покътната армия, която може да я постави въ безизходно положение.

Нашата армия въ това време заемаше следното положение:

Първата армия, вследствие румънското настѣпление, напусна северозападна България, като остави отбраната ѝ на Видинския и Бѣлоградчишкия гарнизони. Армията се превозваше къмъ София и на югъ за усиление на втора армия.

Трета армия, следъ настѣплението въ предѣлитѣ на Сърбия, се върна на старото си мѣсто и имаше назначение да съдействува за отбраната на столицата.

Пета армия преграждаше здраво посоката Куманово—Егри-Паланка—Кюстендилъ—София, като бѣ се укрепила на старата граница.

Четвърта армия, следъ като отблъсна решителнитѣ сръбски атаки, здраво бѣ укрепила своитѣ позиции. Лѣвия флангъ на тази армия бѣ засиленъ и държеше здраво Голлакъ планина, която стоеше врѣзана като клинъ между сръбската и гръцката армии.

Втора армия, до сега постепенно се събираше на потѣсенъ фронтъ и по-упорито се противопоставяше на гръцката армия, която изтощена отъ умсрителни походи и упорити ариергардни боеве, не намираше въ себе си сила да преодолѣе последнитѣ склонове на Малешевската планина и Пирин, за да се спуствне къмъ Горна Джумая и Дупница. Къмъ Горна-Джумая вече пристигнаха първитѣ свежи части отъ първа армия, съ помощта на които втора армия, както видѣхме, започна да произвежда контръ-удари, съ които окончателно компрометира гръцкото настѣпление.

Въ Самоковъ постепенно пристигаха частитѣ на 9. дивизия (4. 33. и 34. пех. полкове) които получиха задача да наблюдаватъ проходите между Бѣлмекенъ и Царевъ-връхъ на Рила планина.

На границата при Якоруда отъ частитѣ на 11. дивизия, подкрепени съ допълняюща и опълченски части отъ 2. дивизионна областъ, се формира Родопски отрядъ съ задача да заеме проходите въ Родопитѣ, между рѣкитѣ Марица и Места и да пази южна България отъ неприятелско нахлуване.

Предъ грозещата опасностъ българскитѣ войници се стрѣснаха, забравиха умората отъ войната, образуваха непристъпна скала на границата и даваха такъвъ отпоръ на неприятелскитѣ атаки, че самитѣ ни врагове останаха очудени и започнаха да се съмняватъ въ погрома на нашата въоръ-

жена сила. Страшния за враговете подемъ показваше, колко до сега войната не е била подготвена морално. Предъ призрака на вражеско нахлуване въ предѣлитѣ на отечеството войници и офицери бѣха възпламенени отъ буенъ патриотизмъ. Гордитѣ съкрушители на великата турска империя чувстваураха вече, че се борятъ за своитѣ огнища и за честта и спасението на България и бѣха готови за борба до самопожертвуване.

2. Планъ на операцията.

Цѣли 15. деня нашата главна квартира подчиняваше действията на армиитѣ на волята на противникитѣ. Тя се занимаваше само съ изпращане по телеграфа на дълги апели за удържане докрай, целящи да подбодрятъ отпадналия духъ. Но чезнещата ежедневно отъ болести, гладъ и отъ неприятелския огънь армия очакваше не подобни апели, а да се организира единъ какъвъ годе успѣхъ. Този успѣхъ стана още по-необходимъ, когато поставеното въ безисходно положение празителство бѣ принудено да поиска миръ, или направо отъ враговетѣ, или посредствомъ нѣкоя неутрална държава. Нашитѣ врагове, а особено сѣрбитѣ и гърцитѣ, като виждаха, че щастието мжчно би се обърнало на наша страна, считаха че трѣбва да се продължава войната, догдето България бжде окончателно повалена, унижена и разслабена отъ вражеско нахлуване. За да се спечели време, нашата главна квартира трѣбваше да организира единъ решителенъ ударъ, който да направи главнитѣ ни врагове по-сговорчиви за прекратяване на военнитѣ действия.

Нашето командване отново вдѣхна довѣрие въ войскитѣ, когато за тѣхъ стана ясно, че е обмислено и взето решение да се предприеме една съкрушителна операция противъ гърцката армия по следния начинъ: целта на операцията е да се обгради и унищожи гърцката армия въ планинитѣ, като ѝ се отреже пътя на отстъплението по долината на Струма, за което: 1) да се приковатъ сѣрбскитѣ войски предъ фронта на четвърта армия, за да не могатъ да се прехвърлятъ презъ Голакъ планина, на помощъ на гърцитѣ; 2) да се прикове гърцката армия съ решителна атака откъмъ Горна Джумая, за да не може тя нито да отстъпи преждевременно, нито да изпраща значителни подкрепления на своитѣ флангове; 3) да се атакува решително лѣвия гърцки флангъ, следъ което да се заеме здраво посоката Пехчево—Берово—Струмица, за да немогатъ гърцки части да отстъпятъ въ тази посока; 4) да се атакуватъ и разпрѣснатъ слабитѣ гърцки части въ Разложко, следъ което да се настѣпи презъ Предѣлъ за Симитлий и да се пресѣче пътя по долината на р. Струма. Тѣй като тази операция ще се извърши съ частитѣ на втора и четвърта

армии, то и втората армия отъ 14. юлий влѣзе въ състава на съединенитѣ четвърта и пета армии.

3. Атаката на гърцкия фронтъ откъмъ Горна-Джумая.

Следъ като гърцката източна група отблѣсна нашитѣ части отъ 11. дивизия отъ Мехомия къмъ Якуруда, тя остави една малка частъ отъ силитѣ си въ Мехомийско, а почти цѣлата 7. дивизия се насочи презъ Предѣлъ къмъ Симитлий, гдето се яви въ флангъ на нашата позиция и съвмѣстно съ частитѣ действащи по долината на р. Струма, атакува нашата позиция при Мах. Огняръ. Нашитѣ части отстъпиха на по-задна позиция и на 14. юлий заеха позицията по височинитѣ северно отъ Горна Джумая. Но въ това време започнаха да пристигатъ свежи части отъ първа армия, (една дружина отъ 1. две дружини отъ 6. две дружини отъ 64. и три дружини отъ 17. пех. полкове).

На 15. юлий гърцитѣ заеха напуснатата наша позиция при кота 1378 и продължиха предпазливо настѣплението си къмъ Горна Джумая. Нашата полска артилерия тукъ имаше много добри позиции, можеше много добре да действа и имаше надмощие надъ неприятелската. Тя посрещна съ страшенъ огънь настѣпващата гърцка пехота, и до вечерята последната неможа да направи нито крачка напредъ. На следващия денъ, 16. юлий, тя се помжчи пакъ да напредне, но неможа да приближи до новата ни позиция на повече отъ 3—4 километра.

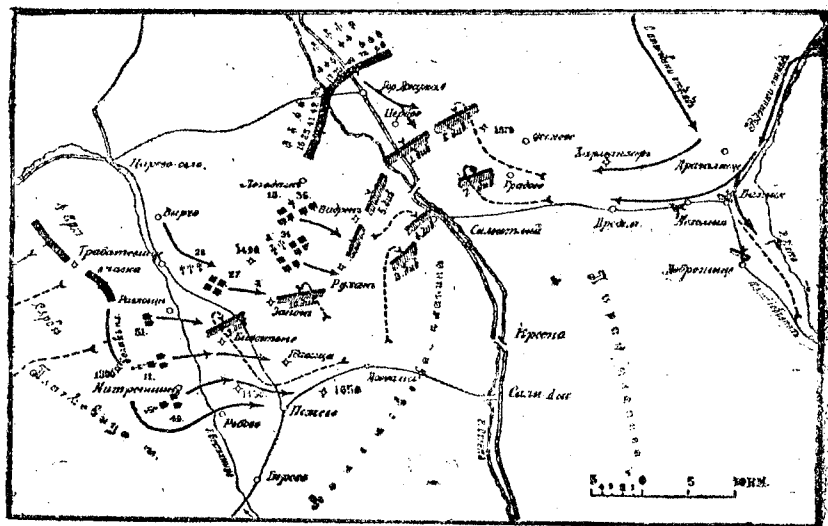
Презъ този денъ командующия втора армия генералъ Ивановъ бѣ освободенъ отъ длъжностъ и ръководството на операцията се поемаше отъ командващия първа армия генералъ Кутинчевъ. Когато стана ясно, че гърцкото командване е много обезпокоено за своитѣ флангове и бързо изпращаше войски къмъ тѣхъ отъ центъра, новия командующъ армията заповѣда, на 17. юлий, войскитѣ отъ лѣвиятъ участъкъ на позицията въ долината на Струма да настѣпятъ, за да завладѣятъ наново напуснатата си позиция между в. 1378 и с. Царево. Още сутринята нашитѣ части настѣпиха решително, отблѣснаха безъ голѣма мжка преднитѣ неприятелски части и заеха посочения имъ обектъ. За другия денъ бѣ заповѣдано да се продължи настѣплението въ следа на отстъпващитѣ вече по долината на Струма гърци, но примирието тури край на операцията.

4. Атаката на лѣвия гърцки флангъ.

За извършване решителния ударъ върху лѣвия флангъ на гърцката армия на фронта Биязъ-Тепе—Заного—Руханъ—Видренъ, бѣха събрани следнитѣ сили:

а) 1/3 бригада оставяше на позицията си срещу сърбитъ две дружини, които по-после бѣха подкрепени отъ цѣлия 9. пех. полкъ. Останалата частъ на бригадата (три дружини отъ 11., три дружини отъ 49., две дружини отъ 51. пех. полкове и две планински батареи) получи задача да атакува гърцитѣ на фронта Биязъ-Тепе — в. 1450 и да продължи настѣплението си къмъ в. Джама. Когато 9. пех. п. получи задача да съдействува при атаката на крайния лѣви флангъ на гърцитѣ, на негово мѣсто бѣха насочени къмъ височината 1300 две дружини отъ 39. пех. полкъ.

б) 2/2 бригада заедно съ три полски батареи получи задача да атакува неприятеля на в. Занога и въ Биязъ-Тепе откъмъ северъ.

Решителния ударъ срещу гръцката армия.

в) 6. дивизия заедно съ три планински батареи — да атакува противника на фронта Руханъ—Видренъ.

1/3 бригада още на 14. юлий вечерята зае изходно положение на р. Брѣгалница срещу своя обектъ, следъ като остави за отбрана на позицията по Голакъ планина, срещу сърбитѣ, по една дружина отъ 11. и 49. пех. полкове. Бригадата се разположи така: 51. пех. полкъ остана срещу Разловци, съ задача да атакува в. Биязъ-Тепе откъмъ западъ; 11. пех. полкъ съ половинъ планинска батарея застана южно отъ Разловци, съ задача да атакува височинитѣ южно отъ Биязъ-Тепе; 49. пех. полкъ съ една планинска батарея се спре при Митрошинци съ задача да атакува сѣщитѣ височини отъ югъ.

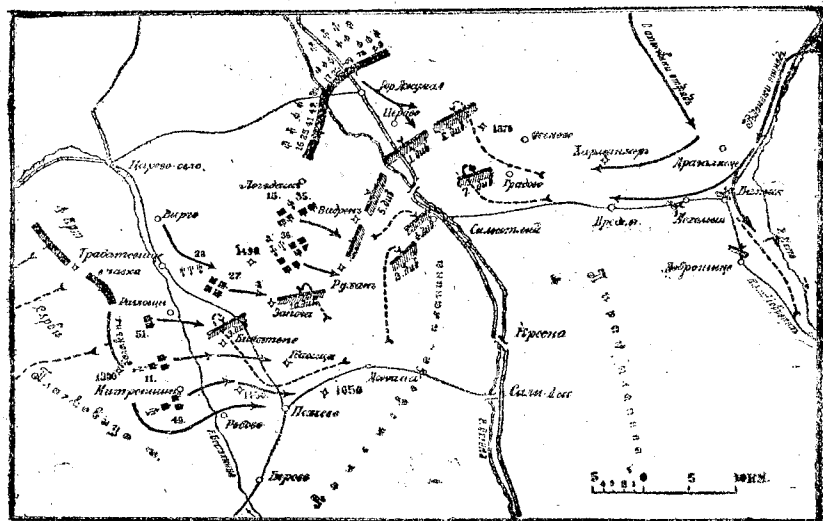
На 15. юлий частитѣ отъ 1/3 бригада настѣпиха смѣло къмъ посоченитѣ имъ обекти. Поддържани отъ артилерията, дружинитѣ бързо преодоляваха стрѣмнитѣ склонове на масива Биязъ-Тепе. Въ това време гърцитѣ бѣха напълно ангажирани отъ горещата борба на фронта, гдето по севернитѣ склонове на Биязъ-Тепе настѣпваше 28. пех. полкъ, а къмъ височината Занога — 27. пех. полкъ. Тѣ неможаха на време да откриятъ дълбокия обходъ, който се извършваше отъ 1/3 бригада. Къмъ пладне пристигна и 9. пех. полкъ, който бѣ изпратенъ отъ началника на 2. дивизия да действа още по въ дѣсно отъ Робово къмъ височината 1450. Едва тогава гърцитѣ разбраха трудното положение на своитѣ части, които държаха масива Биязъ-Тепе съ фронтъ на северъ. Скоро тѣхнитѣ войски започнаха да напушватъ позицитѣ си и да отстъпватъ на югъ къмъ Пехчево. Тѣ бързаха да се оттеглятъ, догдето още не е сключенъ обръча около тѣхъ и затова отстъплението имъ бѣ нередовно. То се превърна на формено бѣгство, когато нашата артилерия отъ северъ и западъ започна да коси тѣхнитѣ редове. Безъ да могатъ да организиратъ арьергардъ, гърцитѣ отстъпиха дори до височинитѣ северно отъ Пехчево, но боейки се отъ нашитѣ части, настѣпващи къмъ височинати 1450, измѣниха посоката на отстъпление си и продължиха пътя си въ източна посока, къмъ долината на Струма. По този начинъ единъ отъ пѣтицата на отстъплението на гръцката армия, пътя Пехчево—Берово—Хамзали—Струмица бѣ прекъснатъ.

Следъ заемаването на Биязъ-Тепе, началникътъ на 2. дивизия, който ръководѣше операцията на този фронтъ заповѣда да се продължи настѣплението на изтокъ, за да се достигне въ долината на р. Струма, при южния изходъ на Кресненското дефиле и да се пресѣче пътя на отстъплението на главната гръцка маса по долината на рѣката.

На 16. юлий бригадата настѣпи въ две колони, които се насочиха къмъ в. Кавица и в. Джама. Но гърцитѣ презъ нощта бѣха успѣли да привлечатъ нови части откъмъ Симитлии и бѣха организирани силна арьергардна позиция на линията в. Кавица — в. 1650. Настѣпващитѣ наши колони бѣха посрещнати съ силенъ артилерийски огънь и до вечерята достигнаха на около 1000 крачки отъ неприятелскитѣ окопи. Нови, идящи отъ северъ, неприятелски части презъ нощта произведоха нѣколко контръ-атаки, които бѣха отбити съ пушеченъ огънь. Но и нашитѣ части, които заемаха малък фронтъ, поради своята малочисленность, бѣха принудени да прекратятъ настѣплението си и да преминатъ къмъ отбрана, като организираха позицията на височинитѣ източно и североизточно отъ Пехчево, която добро преграждаше посоката Пехчево—Струмица.

а) 1/3 бригада оставяше на позицията си срещу сърбитъ две дружини, които по-после бяха подкрепени отъ цѣлия 9. пех. полкъ. Останалата частъ на бригадата (три дружини отъ 11., три дружини отъ 49., две дружини отъ 51. пех. полкове и две планински батареи) получи задача да атакува гърцитѣ на фронта Биязъ Тепе — в. 1450 и да продължи настѣплението си къмъ в. Джама. Когато 9. пех. п. получи задача да съдействува при атаката на крайния лѣви флангъ на гърцитѣ, на негово мѣсто бяха насочени къмъ височината 1300 две дружини отъ 39. пех. полкъ.

б) 2/2 бригада заедно съ три полски батареи получи задача да атакува неприятеля на в. Заного и въ Биязъ Тепе откъмъ северъ.

Решителния ударъ срещу гръцката армия.

в) 6. дивизия заедно съ три планински батареи — да атакува противника на фронта Руханъ—Видренъ.

1/3 бригада още на 14. юлий вечерята зае изходно положение на р. Брѣгалница срещу своя обектъ, следъ като остави за отбрана на позицията по Голакъ планина, срещу сърбитѣ, по една дружина отъ 11. и 49. пех. полкове. Бригадата се разположи така: 51. пех. полкъ остана срещу Разловци, съ задача да атакува в. Биязъ Тепе откъмъ западъ; 11. пех. полкъ съ половинъ планинска батарея застана южно отъ Разловци, съ задача да атакува височинитѣ южно отъ Биязъ Тепе; 49. пех. полкъ съ една планинска батарея се спре при Митрошница съ задача да атакува сѣшитѣ височини отъ югъ.

На 15. юлий частитѣ отъ 1/3 бригада настѣпиха смѣло къмъ посоченитѣ имъ обекти. Подѣржани отъ артилерията, дружинитѣ бързо преодоляваха стрѣмнитѣ склонове на масива Биязъ Тепе. Въ това време гърцитѣ бяха напълно ангажирани отъ горещата борба на фронта, гдето по севернитѣ склонове на Биязъ Тепе настѣпваше 28. пех. полкъ, а къмъ височината Заного — 27. пех. полкъ. Тѣ неможаха на време да откриятъ дълбокия обходъ, който се извършваше отъ 1/3 бригада. Къмъ пладне пристигна и 9. пех. полкъ, който бѣ изпратенъ отъ началника на 2. дивизия да действа още по въ дѣсно отъ Робово къмъ височината 1450. Едва тогава гърцитѣ разбраха трудното положение на своитѣ части, които държаха масива Биязъ Тепе съ фронтъ на северъ. Скоро тѣхнитѣ войски започнаха да напуштатъ позициитѣ си и да отстъпватъ на югъ къмъ Пехчево. Тѣ бързаха да се оттеглятъ, догдето още не е сключенъ обръча около тѣхъ и затова отстъплението имъ бѣ нередовно. То се превърна на формено бѣгство, когато нашата артилерия отъ северъ и западъ започна да коси тѣхнитѣ редове. Безъ да могатъ да организиратъ арьергардъ, гърцитѣ отстъпиха дори до височинитѣ северно отъ Пехчево, но бойки се отъ нашитѣ части, настѣпващи къмъ височинати 1450, измѣниха посоката на отстъпление си и продължиха пѣтя си въ източна посока, къмъ долината на Струма. По този начинъ единъ отъ пѣтищата на отстъплението на гръцката армия, пѣтя Пехчево—Берово—Хамзали—Струмица бѣ прекъснатъ.

Следъ заемаването на Биязъ Тепе, началникътъ на 2. дивизия, който ръководѣше операцията на този фронтъ заповѣда да се продължи настѣплението на изтокъ, за да се достигне въ долината на р. Струма, при южния изходъ на Кресненското дефиле и да се пресѣче пѣтя на отстъплението на главната гръцка маса по долината на рѣката.

На 16. юлий бригадата настѣпи въ две колони, които се насочиха къмъ в. Кавица и в. Джама. Но гърцитѣ презъ нощта бяха успѣли да привлекатъ нови части откъмъ Симитлии и бяха организирани силна арьергардна позиция на линията в. Кавица — в. 1650. Настѣпващитѣ наши колони бяха посрещнати съ силенъ артилерийски огънь и до вечерята достигнаха на около 1000 крачки отъ неприятелскитѣ окопи. Нови, идящи отъ северъ, неприятелски части презъ нощта произведоха нѣколко контръ-атаки, които бяха отбити съ пушенъ огънь. Но и нашитѣ части, които заемаха малтъ фронтъ, поради своята малочисленност, бяха принудени да прекратятъ настѣплението си и да преминатъ къмъ отбрана, като организираха позицията на височинитѣ източно и североизточно отъ Пехчево, която добро преграждаше посоката Пехчево—Струмица.

6. дивизия на 14. юлий насочи двете си бригади къмъ обектите имъ: първата срещу в. Руханъ, а втората къмъ в. Видренъ.

1/6 бригада остави частъ отъ силитѣ си и пристигналата полска артилерия на старата позиция, а 6 дружини отъ нея заедно съ две планински батареи застанаха въ положение за атака на в. Руханъ откъмъ югозападъ. На 15. юлий бригадата настъпи и до вечерята сполучи да премине голѣмия долъ предъ в. Руханъ. Но когато започна да се изкачва по стръмнитѣ склонове на височината, тя попадна подъ силенъ огънь откъмъ Заногъ. Този огънь, обаче, скоро отслабна защото въ това време вниманието на гърцитѣ отъ Заногъ бѣ привлечено отъ настъпващия срещу тази височина 27. пех. полкъ.

И 2/6 бригада също остави частъ отъ силитѣ си на старата позиция, а само съ 5 дружини и една планинска батарея бѣ съсредоточена при Колиби и Дубочица, срещу в. Видренъ. Отъ тукъ тя започна настъплението си и се спусна въ дола предъ неприятелската позиция. Когато започна да се изкачва по стръмнитѣ склонове на височината, тя бѣ посрещната съ силенъ пушеченъ огънь. Въпреки това, нашитѣ вериги достигнаха до 800 крачки отъ неприятелскитѣ окопи. Гърцитѣ бѣха изучили добре мѣстността предъ своитѣ позиции и използваха всички добри подстъпи, за да маневриратъ съ своитѣ подръжки противъ двата наши фланга. Тѣ произведоха нѣколко контръ атаки до вечерята, които бѣха отбити, но на мръкване по инициатива на единъ дружиненъ командиръ, наши охотници се приближиха до гръцкитѣ окопи и хвърлиха ръчни гранати. Непредупредени съседнитѣ части смѣтнаха това за гръцка атака и започнаха да се суетятъ. Нѣкои роти въ тъмнината бѣха изпуснати отъ своитѣ началници и започнаха да отстъпватъ. Скоро отстъплението се разпространи въ съседнитѣ роти и премина дори въ съседната първа бригада.

За 16. юлий, началникътъ на 6. дивизия заповѣда бригадитѣ да продължатъ настъплението си съ цѣль да приковатъ гърцитѣ предъ себе си, за да се даде възможностъ на 2. дивизия и 1/3 бригада да развиятъ успѣха си срещу лѣвия гръцки флангъ и тила. Но частитѣ отъ дивизията, а особено тѣзи отъ първата бригада бѣха вече изморени. Войницитѣ заявиха на своитѣ началници, че сж отпаднали, изтощени и не ще могатъ повече да издържатъ. При все това настъплението се започна макаръ и бавно и то показа, че презъ нощта гърцитѣ сж притеглили нови части откъмъ Горна Думая и сж заели по-силно в. Видренъ. А противъ 1/6 бригада тѣхната артилерия почти не се обаждаше; ставаше ясно, че удара върху лѣвия флангъ на гръцката армия е здраво почувствуванъ и тѣ се оттеглятъ, за да се противопоставятъ на този ударъ.

На 17 юлий 6. дивизия постепенно се оттегляше на старитѣ си позиции, а нѣкой части отъ нея останаха на позицитѣ си, които бѣха достигнали при настъплението.

5. Атаката на дѣсния флангъ откъмъ Мехомия.

Родопскиятъ и Самоковскиятъ отряди получиха задача да настъпятъ и разпрѣснатъ оставенитѣ въ Разложката котловина гръцки части, следъ което да настъпятъ презъ Предѣлъ за долината на Струма, въ тила на гърцитѣ при Горна Джумая. Ръководенето на операцията въ Разложко бѣ възложено на началника на 9. дивизия, който заедно съ шаба си още не бѣше пристигналъ. А до неговото пристигане Самоковскиятъ отрядъ бѣ подчиненъ на началника на Родопския, но получаваше заповѣди и направо отъ командующи въсра армия, отъ шаба на съединенитѣ армии и даже отъ главната квартира. Това многоначалие се отразяваше зле върху воденето и бързината на действията.

На 14. юлий се знаеше, че въ Разложката котловина гърцитѣ разполагаха съ следнитѣ войски: а) Единъ преденъ отрядъ отъ около една дружина заемаше позиция по височинитѣ северно и източно отъ Батия; б) другъ такъвъ отрядъ въ съставъ една дружина и една батарея заемаше позиция по височинитѣ около Добронише; в) две дружини и една батарея, като общъ резервъ, бѣха разположени въ Мехомия.

Тѣзи сили обаче се надценяваха, както отъ началниците на частитѣ, тъй и отъ изпратенитѣ разузнавателни органи. Затова на 15. юлий настъплението на двата отряда започна едва следъ пладне и безъ да срѣщнатъ нѣкакво съпротивление достигнаха до с. Драгалише.

На 16. юлий настъплението продължи. Гръцкитѣ части при Батия и Добронише бѣха разпрѣснати и въ паника отстъпиха къмъ Неврокопъ. Следъ като оставиха слабъ заслонъ въ долината на Места, нашитѣ части настъпиха презъ Мехомия, като преследваха отстъпващитѣ гърци по петитѣ. Вечерята цѣлия Родопски отрядъ зае Предѣлъ и се надвеси надъ долината на Струма, а Самоковскиятъ отрядъ зае върха Харманларъ и заплашваше фланга на гърцитѣ къмъ Градово и Осеново. Гръцкитѣ части, които се опитваха да се задържатъ при Предѣлъ, бѣха принудени да се оттеглятъ на височинитѣ около 7 — 8 километра отъ прохода.

Положението на гърцитѣ въ долината на Струма ставаше всѣка минута по-критическо. Гръцката главна квартира вземаше обширни мѣрки, за да попречи на нашето настъпление откъмъ Мехомия, което поставяше въ опасно положение цѣлата армия. Затова на 17. юлий, цѣлата 7. дивизия и голѣма частъ отъ 6. бѣха насочени въ тази посока. Съ по-

степеното пристигане на подкрепленията, гърците преминаха въ настъпление и отхвърлиха Родопския отрядъ, който бѣ принуденъ да се отдръпне на около 2 километра отъ прохода. Но положението на Самоковския отрядъ срещу лѣвия флангъ на настъпващитъ гърци ги застави да прекратятъ своето настъпление.

На 18. юлий, нашитъ части се готвѣха да продължатъ операцията, когато пристигна известието за сключване на примирието, което избави гръцката армия отъ критическото положение. Гръцки офицери парламентъори се явиха при нашитъ началници, преди последнитъ да имаха известие за примирието и молѣха да се прекратятъ военнитъ действия.

Глава II.

Преговоритъ за миръ.

1. Прекратяване на военнитъ действия.

Видѣхме при описание операциитъ, че още на 18. юний нашето правителство заповѣда да се прекратятъ започнатитъ безъ негово знание военни действия отъ втора и четвърта армии. Гърци и сърби, които бѣха се обявили за наши врагове още презъ май, когато сключиха съюза противъ бившия си съюзникъ, само сж очаквали поводъ отъ наша страна, за да започнатъ войната, безъ да поематъ отговорностъ предъ европейското общественно мнение. Тѣ използваха нападението и не се съгласиха да се прекратятъ военнитъ действия, а продължиха войната, за да наложатъ на България сигурно своитъ условия за разпредѣлението на завоюванитъ съ общи усилия територии.

Нашата главна квартира въ началото изгуби инициативата изъ своитъ ръце и се силѣше вече само да парира ударитъ на сръбската и гръцката армии. Правителството отъ друга страна изпадна въ страшно бездействие, защото бѣше изгубило връзката съ външния свѣтъ. Положението му стана още по-трудно, следъ като Румъния и Турция се намѣси въ войната и по този начинъ България бѣ поставена въ средата на единъ въоръженъ обржчъ отъ петъ силни съседни държави. То обяви своята външна политика за пропаднала и излѣзе въ оставка. Още на 23. юний водителитъ на либералнитъ партии въ България изпратиха на държавния Глава едно писмо, въ което привличаха вниманието му, че е пренебрегнато тѣхното мнение по ликвидацията съ съюзницитъ, че е почната война безъ да се обезпечимъ откъмъ Румъния и Турция, че действията на правителството сж въ пълна зависимостъ отъ Русия, че България може да запази своитъ права само съ съдействието на Австрия и че трѣбва веднага да се сключне политика за тѣсно приятелство съ тази държава. Съставеното ново правителство имаше задача да ликвидира, колкото се може по-скоро, съ създаденото трудно положение. Още старото българско правителство, макаръ да бѣше въ остаака, направи постъпки предъ руското и поиска неговото

посредничество за прекратяване на войната. То се съгласи да пристъпи веднага към обща демобилизация на войските като България предоставя разрешението на всички спорни въпроси на единъ арбитър, на решението на който безусловно ще се подчини. Русия бѣ молена също да действа за спиране започнатото настѣпление отъ страна на румънитѣ и турцитѣ. Сжшата молба бѣ повторена на 1. юлий и чакъ тогава руското правителство препоръча на румънското да не заема линията Русе—Варна. Когато румънската армия се насочи къмъ София, нашето правителство още еднажъ се обърна къмъ Русия и Австро Унгария, но и дветѣ велики държави не се противопоставиха на румънското настѣпление, защото предварително бѣха се съгласили съ него, когато Румъния обяви, че се стреми да наложи справедливъ миръ на балканитѣ.

Заградено отъ всички страни отъ неприятели, новото правителство можеше да работи само съ дипломатическите представители въ София, които мъчно се сношаваха съ своитѣ правителства. То се помъчи да влезе въ преки преговори съ враговетѣ и предложи примирие. Но предложението бѣ отхвърлено. Най решително се противопостави гръцката главна квартира, която предполагаше, че безъ повече усилие отъ страна на армията, румънитѣ ще завладѣятъ София и България ще бѣде окончателно разгромена. Гръцкото правителство, краля на и главната квартира, не вземаха въ внимание умората на своята армия и критическото ѣ положение, натѣпкана въ тѣсното дефиле на р. Струма. Тѣ подценяваха и силата на българската армия, която считаха окончателно сломена. Но когато тази армия започна своята широко замислена операция за пълно обкръжаване на гръцитѣ въ долината на Струма, когато тя поведе настѣплението си съ невѣроятна енергия и бѣсенъ устремъ, гръцката главна квартира започна да чувствуватъ, че всѣка загубена минута приближава армията къмъ катастрофа и настоя по-бързо да се сключи примирие.

На 18 юлий въ Букурещъ се подписа протокола за прекратяване на военнитѣ действия. Споредъ този протоколъ установява се примирие между дветѣ воюващи страни за петъ деня. Между преднитѣ постове на армитѣ ще се опредѣли една демаркационна линия. Въ протокола се предвижда изрично, че войскитѣ могатъ да се движатъ задъ тази линия. Това постановление е наложено вѣроятно отъ гръцитѣ, които искаха да използватъ примирieto, за да излѣзатъ отъ трудното положение, въ което бѣха поставени съ последната наша операция.

Събраната въ Букурещъ конференция е смѣтала, че за петъ деня ще може да се завърши всичката работа и да се подпише договора за миръ. По-после примирieto съ протоколъ бѣ продължено до сключването на окончателния миръ.

2. Букурешкия договоръ за миръ.

Враговетѣ на България се смѣтаха за победители. Нашата делегация за водене на преговоритѣ бѣ посрещната въ Букурещъ много високомерно. Ней бѣ дадено да разбере, че тукъ преговори почти нѣма да се водятъ, а на България просто ще се диктуватъ условията за миръ, които тя е длъжна да приеме. А самитѣ съюзници отъ по рано бѣха се споразумели относително границитѣ помежду имъ. На 24. юлий само черногорския пълномошникъ представи предъ мирната конференция единъ мемоаръ, въ който се очертаваха исканията на Черна Гора. Въ този мемоаръ е отбелзано, че Черна Гора винаги е запазвала своята свобода, никога не е робувала, но пакъ не е могла да се развива, както другитѣ балкански държави, защото не е имала материални условия за развитие и нѣма обработваема земя, отъ която населението да изкарва своята прехрана. Сега това трѣбва да ѣ се даде, щомъ като се учредява Албания, която никога не е съществувала като отдѣлна държава. Въ сжшния мемоаръ се подчертаватъ заслугитѣ на Черна Гора въ войната съ турцитѣ и усилието ѣ срещу българитѣ. Черногорското правителство изтъква, че срещу грамаднитѣ заслуги и жертви на черногорския народъ, той може да получи компенсация само отъ Сърбия. Затова конференцията, когато ще опредѣля границата на Сърбия, трѣбва да има предъ видъ и онѣзи територии, които ще се дадатъ на Черна Гора.

Всичкото време отъ 18. до 20. юлий бѣ употребено за да се продиктуватъ и протоколиратъ новитѣ граници между воюващитѣ страни, които се прокараха по чудни линии, безъ да се държи смѣтка за пораншни договори за народността на населението, за неговитѣ стопански нужди и за неговитѣ стремления. Всѣки победител се стремѣше къмъ по голѣми предобивки и по безопасна граница откъмъ България. Образувания блокъ на балканскитѣ държави бързаше да наложи своитѣ териториални искания, само по отношение на България. Отнетитѣ отъ нея територии щѣха да се разпредѣлятъ отпосле, безъ нейно участие. Така отпосле се сключиха специални конвенции за опредѣляне на границитѣ между Сърбия и Черна Гора и между Сърбия и Гърция — последнитѣ на основание съюзния договоръ, сключенъ презъ месецъ Май.

На 28. юлий българскитѣ делегати бѣха принудени да подпишатъ Букурешкия договоръ за миръ, отъ който даваме тукъ кратко извлечение.

Чл. 1. — Отъ деня на размѣната на ратификациитѣ ще има миръ и приятелство между държавнитѣ глави, наследницитѣ имъ и поданицитѣ на България, Гърция, Черна Гора, Сърбия и Румъния.

Чл. 2. — Поправя се старата граница въ Добруджа, като се прекарва нова, която започва при гр. Тутраканъ и свършва при Екрене на Черно море. Уговорено е, че България въ два годишенъ срокъ ще събори съществуващитъ укрепления въ Русе и Шуменъ и нѣма да строи нови между тѣзи два града, както и въ зоната 20 километра около Балчикъ.

Чл. 3. — Границата между България и Сърбия ще следва по уговорената линия така: отъ върха Патарица, по старата турско-българска граница и вододѣла между Вардаръ и Струма, като горното течение на р. Струмица остава въ сръбска територия; по-нататъкъ граничната линия ще върви по Бѣласица-планина до новоустановената гръцко-българска граница.

Чл. 4. — Една българо-сръбска комисия ще уреди спорнитъ въпроси за старата граница по р. Тимокъ и по граничния вододѣлъ между Бачище и Иванова-ливада. Въ срокъ отъ 3 години тази граница ще бѣде отбележана съ постоянни знаци. Всички воденици по р. Тимокъ ще бѣдатъ разрушени и въ бъдеще нови не ще се строятъ. За напредъ не ще се допушта владението на двувластни имоти, а сега съществуващитъ ще се ликвидиратъ.

Чл. 5. Границата между България и Гърция ще следва по уговорената линия така: отъ новата сръбско-българска граница на Бѣласица, по билото на планината, презъ Ченгелъ-дагъ до устието на р. Места на Егейско море. България се задължава да не предявява никакви претенции за островъ Критъ (!).

Чл. 6. Българското правителство се задължава да демобилизира армията си още на другия денъ следъ подписването на договора и да изпрати частитъ по гарнизонитъ имъ. Ако нѣкой градъ е окупиранъ сега отъ чужда армия, то съответната войскава частъ ще се изпрати въ старата територия на царството и ще се върне въ гарнизона си чакъ следъ като бѣде изпразнена окупираната зона.

Чл. 7. Въ време на окупацията на българскитъ територии, разнитъ армии иматъ право да реквизируютъ срещу заплащане и да използватъ желѣзницитъ за превозване на войскитъ си и храни за тѣхъ, безъ да плащатъ.

Чл. 8. Следъ размѣната на ратификациитъ, всичкитъ военно-пленници ще бѣдатъ повърнати.

Чл. 9. Договора ще бѣде ратифициранъ въ срокъ отъ 15 дена.

Забележка. Опредѣленитъ въ договора граници сж написани подробно на карти, приложена къмъ него. Предвижда се смѣсени комисии да отбелѣжатъ тѣзи граници на самото мѣсто.

3. Цариградския договоръ.

Турция не бѣ поканена да вземе участие въ Букурещката конференция, което показва, че само тази държава е

воювала срещу България, безъ предварително съгласие съ нейнитъ врагове. Следъ подписването на Букурещкия миръ, българското правителство бѣ принудено да започне веднага демобилизацията на армията и едвамъ следъ това да започне преговори за ликвидиране новото положение на източната граница.

Турската армия, следъ като достигна старата граница около Одринъ, следъ като даде видъ, че ще продължи настѣплението си въ останената безъ защита Южна България, седъ като опожари нѣколко погранични села и вся паника между мирното население, започна да се готви да подкрепи исканията на своето правителство при очакванитъ преговори за миръ съ България.

Следъ злополучния край на войната съ съюзницитъ, турското правителство разширичи своитъ претенции. То не се задоволяваше вече съ изнасяне на границата до р. Марица, а искаше да си обезпечи владението и на двата брѣга на рѣката около Одринъ. Тѣзи по-големии претенции на турското правителство се основаваха не толкова върху силата на турската армия, която изгуби настѣпателния си духъ щомъ достигна до Одринъ, колкото на слабостта на България. Турцитъ добре схващаха, че последната е заобиколена отъ всички страни отъ врагове, които я притискатъ като съ желѣзенъ обрачъ, и тя е принудена да потърси приятелството поне на източния си съседъ и ще бѣде по отстъпчива къмъ него. Тѣ виждаха, че следъ грамадното усилие срещу съюзницитъ и следъ демобилизацията, България вече не може да продължи войната и не можеше съ сила да се противопостави на турското оставане въ реокупираната областъ на Одринския вилаетъ. За да си обезпечи по-скорошното разрешение на въпроса, за да избѣгне намѣсата на великитъ европейски сили, турското правителство реши да отложи демобилизацията на своята армия, догдето траятъ преговоритъ за мира.

Въ Цариградъ се събраха делегатитъ на дветъ страни и се започнаха преки преговори за миръ. На 16. септемврий бѣ подписанъ Цариградския договоръ за миръ между България и Турция, който въ общи черти постановява следущето:

Чл. 1. — Между България и Турция се опредѣля следната граница: отъ устието на р. Резвая, по нейното течение до с. Студена Вода; по гребена на северо-западъ до с. Тюркъ Алатли; по старата граница до Балканъ-Баши при с. Дервишка Могила; на югъ на 2 к. м. източно отъ Свиленградъ, презъ р. Арда при с. Синджирли; презъ с. Башъ-Клисе, западно отъ р. Марица; по р. Марица отъ с. Мандра до устието ѝ.

Глава III.

Демобилизацията на армията.

Споредъ Букурещкия договоръ, България трѣбваше да демобилизира армията си веднага следъ подписването му. На 29. юний българското правителство взе решение за обща демобилизация, като подъ знамената се оставятъ само последните четири набора, а всички останали войници да се уволнятъ. Министерското постановление се съобщи веднага на главната квартира, която още същия денъ го съобщи на частите на самите позиции. Главната квартира съ това при бързано съобщение извърши непростима грешка: знаеше се, че демобилизацията не можеше да се извърши на границата, а частите трѣбваше предварително да се отведатъ и превозатъ до постоянните си гарнизони, знаеше се, че отъ нашия народъ и отъ армията бѣ поискано напъжение, което далеко надминаваше теоретическия и практически предѣли, знаеше се нетърпеливото очакване на всички войници да се върнатъ по скъро по-домовитѣ си, знаеше се, че началниците едвамъ успѣваха да обяснятъ на своите войници, че трѣбва още малко търпение за да не помрачаватъ последните дни на своята възвишена служба на Отечеството, но при всичко това главната квартира изпрати заповѣдта да се уволнятъ запасните войници.

Отъ този денъ запасните войници се почувстваха като свободни граждани, макаръ частите имъ да бѣха още много далечъ по бойните полета и имъ престояха още дълги миходи и трудни превозвания, за да достигнатъ своите гарнизони. Зачестиха нарушения на дисциплината, непокорства, напущане частта, обозите, разграбвания на войсковия добитъкъ, надпреварване за качване безъ редъ въ влаковете и други безредици. Въ частите, които се движеха къмъ гарнизоните си по обикновени пѣтища, войниците негодуваха противъ своите началници, че назначаватъ малки преходи, а някои самоволно пѣтуваха дено и ноще, за да стигнатъ по-рано. За да удовлетворятъ нетърпеливите запасни войници, заведващите превозването престанаха да държатъ смѣтка за пропускателната способностъ на нашите желѣзни пѣтища.

Въ началните станции се тсварѣха повече влакове и се пускаха, а следъ това на самите пѣтища се урегулирваше тяхното движение. Например натоварените въ Кюстендилъ влакове престояваха въ Перникъ около 4 часа, въ Радомиръ 8, въ Горня Баня до 12, въ София 24 часа, а въ Новоселци и по два дена, за да чакатъ помощни машини за изкачване на Вакарелското нагорнище. На всички тези станции нетърпеливите войници буйствуваха и негодуваха противъ своите началници и желѣзопѣжните чиновници, защото не можеха да си обяснятъ причините на задрѣжката.

На щабовете на отделните армии се заповѣда да се демобилизиратъ щемъ по голѣмата частъ отъ войските имъ трѣгнатъ къмъ мирновременните си гарнизони. По този начинъ демобилизацията оставаше да се ръководи само отъ щаба на действующата армия и началниците на дивизиите.

Демобилизацията се извърши по следния начинъ:

На границите се оставиха отъ частите отделни роти, догдето се организира пограничната стража. Останалите войски се спузнаха отъ своите планински позиции въ долините, гдето се отмориха, почистиха и очакваха редъ за пѣтуване.

Първа дивизия по обикновени пѣтища трѣгна за София, гдето бѣ тържествено посрещната отъ населението.

Втора дивизия пакъ по обикновенни пѣтища се събра въ Пловдивъ. Следъ демобилизацията, 21. пех. полкъ трѣбваше да се премѣсти въ Пашмакли, а останалите три полка се съсредоточиха въ Търново Сейменъ на източната граница.

Трета дивизия пѣтува по обикновени пѣтища до станция Баня Костанецъ, отгдето се превозва по желѣзницата за Ямболъ. Следъ демобилизацията изпраща 29. пех. полкъ въ Къзълъ-Агачъ и една дружина отъ 24. пех. полкъ въ Бургасъ. Останалите части се събиратъ въ Ямболъ, пакъ срещу източната граница.

Четвърта дивизия се превозва по желѣзницата отъ Кюстендилъ до Нова Загора. Следъ демобилизацията въ последния пунктъ, цѣлата дивизия се премѣсти на източната граница, около Търново Сейменъ.

Пета дивизия първоначално се превозва по желѣзницата до Бургасъ, отгдето по море до Варна, а отъ тамъ по желѣзния пѣтъ щѣше да се превозва до постоянните си гарнизони. Това заобикаляне се правѣше поради окупацията на централната линия отъ румѣните. Но после, маршрута на дивизията се измѣни. Тя се демобилизира въ Стара-Загора и следъ това се премѣсти на източната граница, при Търново-Сейменъ.

Шеста дивизия се събра и демобилизира въ гр. Радомиръ. Частите отъ тази дивизия не можеха да се върнатъ въ постоянните си гарнизони, защото Бдинската дивизионна област не бѣше още опразнена отъ румѣните.

Седма дивизия тръгна отъ Калиманската позиция по обикновенни пътища къмъ мирновременните си гарнизони. Следъ демобилизацията, 14. пех. полкъ се премести въ Горна-Джумая.

Осма дивизия се превозва по желѣзницата отъ станциитъ Бая-Костенецъ и Сарамбей. Следъ демобилизацията 10. и 23. пех. полкове се настаняха въ Кърджали, а 12. и 30. — на източната граница въ Харманли.

Девета дивизия бѣ насочена най-напредъ въ Карлово, гдето трѣбваше да се демобилизира, защото въ 9. дивизионна областъ още имаше румѣнски войски. По после частитъ на дивизията бѣха спрени въ Пловдивъ, отгдето следъ демобилизацията се събраха къмъ Хасково.

Десета дивизия демобилизира частитъ си въ постояннитъ имъ гарнизони, следъ коетъ се разформира. Формира се нова десета дивизия въ Т. Пазарджикъ, въ състава на която влѣзоха 37. (Мехомия), 38. 39. и 40. пех. полкове, които се събираха на ст. Каменецъ, готови да реокупиратъ бѣломорската областъ.

Единадесета дивизия се демобилизира въ Мехомия. Дванадесета — въ Кюстендилъ, 13 дивизия, Серската, Драмската и Одринската бригади — въ Татаръ-Пазарджикъ. Отдѣлната бригада — въ Брезникъ, а Македоно-одринското опълчение — въ София, гдето пристигна по сухо отъ Царево село.

1. коненъ полкъ остана въ София, а всички останали конни полкове бѣха съсредоточени на източната граница (Казлъ-Агачъ, Ямболъ, Търново Сейменъ, Пашмакли). Тамъ бѣ изпратена и планинската артилерия.

Глава IV

Действията на южнобългарскитъ войски.

1. Съставъ на тѣзи войски.

Конницата и 2. 3. 4. 5. 8. 9. и 10. дивизии, които бѣха оставени временно на източната граница, бѣха обединени подъ общото началство на втора инспекционна областъ и образуваха една армия наречена „южно-български войски“. Демобилизиранитъ дивизии имаха следния съставъ:

- 4 пехотни полка съ картечна и нестроева роти.
- 1 артилерийски полкъ съ 9 скорострелни батареи.
- 1 пионерна дружина.

Сѣответни отдѣления отъ продоволственъ транспортъ и дивизионенъ лазаретъ.

- 1 полска болница.
- 1 интендантска рота.

На южно българскитъ войски бѣха възложени следнитъ задачи:

- 1) Съвмѣстно съ пограничните войски да охраняватъ старата турско-българска граница отъ нахлуване на дребни турски части и бѣшибозушки партии, които бѣха плячкосали и опожарили нѣкои погранични села;
- 2) Да спратъ настѣплението на по-значителни отряди отъ редовната турска армия, които биха се опитали да навлѣзатъ въ старитъ предѣли на България;
- 3) Следъ опразването на Южна Тракия отъ грѣцкитъ войски, да окупиратъ наново оиѣзи области, които споредъ Букурещкия и Цариградския договори се отстъпваха на България.

Границата първоначално се охраняваше само отъ пограничните роти на 2. 3. и 8. дивизионни области. Щомъ пристигнаха въ пограничния районъ демобилизиранитъ части на Южно-българскитъ войски, пограничните роти бѣха подкрепени, като се изпратиха авангарди: отъ 8. пех. дивизия въ с. Кочашли, въ гр. Казлъ-Агачъ отъ 3. пех. дивизия и въ с. Любимецъ отъ 4 пех. дивизия.

Изпратенитъ авангарди започнаха да укрепяватъ избранитъ авангардни позиции, гдето се предполагаше да се за-

държат турците до пристигането на главните сили. Едно временно съ това, въ частитъ се започна редовното обучение на останалитъ подъ знамената най-млади набори, защото отъ последнитъ боеве се виждаше, че подготовката имъ е много недостатъчна.

Отъ събранитъ сведения се виждаше, че турската армия не ще се реши да предприеме едно настъпление въ Южна България, защото не бѣше способна да се справи съ съсредоточенитъ на границата наши войски. Ясно личеше, че тази армия нѣма никакъвъ настѣпателенъ духъ и че тя се готви само да отбранява онѣзи територии отъ Одринския вилаетъ, които бѣше успѣла да заеме, когато ние бѣхме заети противъ бившитъ ни съюзници.

Скоро се започнаха преговоритъ за миръ въ Цариградъ и нашето правителство бѣ решено на всѣка цена да сключи по-скоро миръ съ Турция. Затова се започна постепенното изпращане на частитъ отъ южно българскитъ войски къмъ постояннитъ имъ гарнизони, а на югоизточната граница останаха само тѣзи войски, които щѣха да останатъ на постоянни гарнизони въ източна Тракия.

2. Гюмюрджинската република.

Следъ като нашитъ войски и административни власти прибързано напуснаха западна Тракия, турцитъ възстанаха и се помъжиха да уредятъ една своя властъ въ тази областъ. Множество гръцки агенти, прѣснати между гръцкитъ и турскитъ села, започнаха свободно да проповѣдватъ отцепването на напуснатата областъ.

На 13 юлий, два дена следъ оттеглянето на нашата властъ, турцитъ се обявиха за свободни и избраха едно временно правителство съ сѣдалище гр. Гюмюрджина.

Българскитъ села въ гюмюрджинско, благодарение известното трудолюбие, способностъ и пестеливостъ на нашето племе, имаха завидно благосъстояние и привличаха погледитъ на жаднитъ за плячка турци и гърци. Гръцкото население, още презъ войната противъ Турция, се отнасяше недружелюбно къмъ българската армия. А съ мѣстното българско население то отдавна водеше страшната черковна борба. То се готвѣше заедно съ турцитъ за редовенъ грабежъ и унищожение на всичко българско.

Българското население отъ западна Тракия не бѣ предупредено за прибързаното напускане на този край отъ нашитъ военни и административни власти. Тревожнитъ слухове за настѣпление на турци и гърци бързо се разпространиха изъ българскитъ села. Населението отъ разпрѣснатитъ въ полето села напусна жилищата си и само съ своя добитѣкъ се запъти къмъ планинитъ или по следата на отстѣпилитъ

наши войски. Пътътъ на бѣгащето население минаваше презъ турскитъ села. Скоро то бѣ пресрещнато отъ тѣлна добре въоръженъ башибозукъ, който го нападна, за да му отнеме добитѣка. Мжже, жени и деца бѣха безпощадно избивани и само малцина сполучиха да достигнатъ планината и отъ тамъ, следъ дълго скитане — границата на България. Озвѣрѣли тѣли отъ турци и гърци нѣколко дена плякосваха изоставенитъ български полски села, следъ което ги подпалиха.

Гърцитъ стовариха отъ параходитъ нѣколко роти моряци, които заеха Дедеагачъ и настѣпиха по долината на р. Марица къмъ Софлу. Тѣ заставиха жителитъ на този градъ да подадатъ махзаръ до турското правителство въ Цариградъ че желаятъ да останатъ подъ турска властъ, следъ което пакъ се оттеглиха на югъ. Въ това време правителството въ Гюмюрджина взе решение да унищожи съвършено всички български села въ Западна Тракия. Противъ голѣмитъ села Сжчанлъкъ и Монастиръ бѣ организиранъ форменъ походъ отъ Гюмюрджинската милиция. Следъ слаба съпротива, българското население напусна селата си и се насочи на югъ, за да потърси защита у консулитъ на великитъ държави въ Дедеагачъ. Около този градъ се събраха въ скоро време повечето отъ 15000 бежанци отъ българскитъ села на Западна Тракия.

Временното правителство въ Гюмюрджина, като виждаше безсилието на България, започна да добива въра въ своята сила. То събираше данѣци, дълговетъ на бившата турска земеделска банка, недоборитъ отъ минали години и пр. Събранитъ суми се употребяваха за подържане на новото правителство и за организиране на милицията. Специална депутация бѣ изпратена въ Одринъ, където да поиска военна помощъ отъ турската главна квартира. Последната отказа да дава поводъ на България и великитъ сили да подозиратъ намѣсата на Турция въ движението въ Гюмюрджинско. Но Енверъ бей направи позивъ къмъ армията да се запишатъ доброволци. Записанитъ доброволци едвамъ замаскираха своята принадлежностъ къмъ турската армия, като откъснаха отличителнитъ белези отъ своитъ военни униформи. Единъ отрядъ отъ такива доброволци бѣ изпратенъ по долината на Марица и скоро се присъедини къмъ Гюмюрджинската милиция.

Щомъ се подписа Букурешкия договоръ и стана известно, че западна Тракия се дава на България, гръцкитъ агенти отъ Дедеагачъ, Гюмюрджина и Ксанти употребиха всевъзможни средства, за да проагитиратъ между населението на тази областъ, че за него е по-добре да остане подъ свое автономно управление. За да се създадатъ повече трудности на България, тѣзи агенти раздаваха гръцко оръжие на населението. Тѣ разпространяваха най-фантастични сведения за

България, че тя е окончателно разстроена и съсипана, че нѣма никаква армия, а само башибозукъ, който не може да поддържа реда въ старитѣ предели на царството, а камо ли да въведе такъвъ въ новитѣ свои области, че въ цѣлото царство владѣе страшна анархия.

На 8. августъ, грѣцкитѣ войски предадоха Гюмюрджина на българскитѣ военни власти, но последнитѣ действуваха много мекушаво. Временното правителство се възползува отъ нерешителността на българитѣ и когато нашитѣ войски се оттеглиха поради разпространяванитѣ слухове за турското настѣпление отсамъ Марица, то се объяви за автономно и изпрати специална депутация въ Европейскитѣ държави, която да действува за признаването на новата автономна държава. Самъ председателя на временното правителство отпѣтува за Цариградъ за да моли тамошното правителство да поддържа автономията на Западна Тракия.

Цариградското правителство изпрати само оржия за Гюмюрджинската милиция, но то бѣше вече подписало Цариградския договоръ за миръ съ България и не застана открито на страната на автономното правителство.

Следъ подписването на Цариградския договоръ, нашитѣ части, които бѣха струпани на югоизточната граница, настѣпиха въ Западна Тракия и постепенно реокупираха цѣлата областъ. Тази реокупация се извърши много бавно. Въ това време грѣци и турци довършиха своето разрушително дѣло върху безащитното българско население. Събранитѣ около Дедеагачъ бѣжанци бѣха подкарани по шосето за Софлу. Изъ пѣтя тѣ бѣха нападнати отъ башибозука и всичкия имъ добитѣкъ бѣ откаранъ. Много отъ бѣжанцитѣ бѣха избити, а само една малка частъ отъ тѣхъ сполучиха да се прѣснатъ изъ планинитѣ и да достигнатъ до старитѣ предѣли на царството. Голѣма частъ отъ богатствата на тѣзи нещастни бѣжанци бѣ заграбена отъ грѣцкитѣ войски, когато последнитѣ се оттеглиха отъ Дедеагачъ.

Глава V.

Общъ прегледъ на войната.

1. Сравнение на материалнитѣ и морални сили на дветѣ воюващи страни.

Въ описаната война, България бѣ поставена въ най-неблагоприятно положение спрѣмо пѣтитѣ свои врагове (Грѣция, Сърбия, Черна-Гора, Румѣния и Турция). По количество враговетѣ на България разполагаха съ много по-силни армии. Независимо отъ това, българската армия въюва срещу Турция отъ 5. октомврий 1912. година до 18. май 1913. година, или всичко 30 седмици. Главнитѣ врагове — сърби и грѣци воюваха съ Турция само отъ 5. октомврий до 5. ноемврий 1912. година или всичко 4 седмици. Последнитѣ срещнаха въ Македония само немобилизиранитѣ македонски части, а българската армия, следъ като сломи готовата за война източна армия, имаше да се бори съ пристигащитѣ отъ Мала Азия прѣсни войски. Може да се каже, че българската армия бѣ осемъ пѣти по уморена отъ предшествующата война срещу Турция. Тя претърпя въ тази война и най-много загуби въ убити и ранени. Освенъ съ отпочиналитѣ — грѣцка и сръбска армии, българската армия имаше да се бори още и съ новоформираната турска армия, както и съ никакъ невоювалата румѣнска армия, която сама бѣ по-многочисленна отъ нея.

Само следъ като изучимъ основателно грамадната разлика въ материалнитѣ сили на дветѣ воюващи страни, за насъ става ясно, какви морални сили е имала нашата изморена отъ турската война армия, за да се противопостави съ такъвъ успѣхъ на това абсолютно численно надмощие.

2. Материалнитѣ резултати отъ войната.

Военното усилие за сломяването на Турция не бѣше предѣлено еднакво между държавитѣ отъ Балканския съюзъ. Безъ да смѣтаме подробно числото на мобилизиранитѣ войски, изхарченитѣ материали и пр., достатъчно е да направимъ едно сравнение на загубитѣ, които разнитѣ държави претърпѣха, за да видимъ, че въ войната съ Турция България из-

купи съ грамадни жертви своите големи претенции при разпределяне на отнетите земи:

	Убити	Ранени	Умрели	Всичко
България	14000	50000	19000	83000
Сърбия	5000	18000	8000	31000
Гърция	1000	3000	1000	5000
Черна Гора	3000	9000	4000	16000
Румъния	—	—	—	—

Войната между съюзниците се водеше съ страшно ожесточение и от двете страни. Това се вижда от долната таблица за приблизителните загуби, които претърпяха воюващите страни, за краткото време от един месец, колкото трая войната:

	Убити	Ранени	Умрели	Всичко
Сърбия	8000	30000	9000	47000
Гърция	4000	12000	4000	20000
Черна Гора	500	2000	500	3000
Румъния	—	—	6000	6000
Турция	—	—	4000	4000
Всичко	12500	44000	23500	80000
България	18000	60000	15000	93000

Като сравним общите загуби на двете страни, ще видим, колко настойчиво враговете на България са стремили да достигнат военните си цели и с какво самопожертвуване българската армия е защитавала отечествените интереси. Цифрите в горната таблица ни показват още защо тъй скоро истинна настъпателния жар у нашите врагове, особено у гърците и сърбите.

Срещу грамадните жертви дадени във войната срещу Турция, България не само не получи от турското наследство онова за което мечтаеше, но беше просто ограбена от своите съседи, които я заставаха да подпише Букурещкия договор. Този договор не държеше сметка нито за народността, нито за жертвите от войната, а се стремеше до „равновесие“ на Балканския полуостров, като целеше всички балкански държави да имат приблизително еднакво по численост население. Турция изгуби около 153000 квадратни километра от своите европейски земи с около 4.700.000 жители. Според Букурещкия договор тези земи бяха разпределени по следния начин:

	Кв. клм.	Жители
Гърция	55000	1800000
Сърбия	39000	1500000
Черна Гора	11000	350000
Албания	27000	500000
България	21000	600000*

Според Букурещкия договор, Сърбия и Гърция се почти удвояваха, като получиха местности населени изключително с българи и турци. България придобиваше най-малко територия, като срещу полученото трябваше да отстъжи на Румъния най-плодородната част на Добруджа от около 8000 квадратни километра с 303.000 жители, от които 150.000 българи, 125.000 турци, 19.000 разни народности и само 8.000 румъни.

Сърбите и гърците постигнаха напълно целите на войната: те получиха много повече от отнети земи, за които претендираха. Румъните заеха не само ивицата от Добруджа, за която претендираха, но и града Добрич. Турците сполучиха да си възвърнат около 12.000 кв. клм. територия, западно от линията Мидия—Енос, която бе определена за граница в Лондонския договор. Освен гр. Одрин за който претендираха, те заеха и Димотика на дъсния бряг на Марица, което им даваше още едно стратегическо преимущество над България: в случай на един нов въоръ-

женъ конфликтъ, тѣ владѣха дѣсния брѣгъ на рѣката и разполагаха съ достатъчно пространство, на което да развърнатъ силитѣ си за действие въ извицата между Родопитѣ и Бѣломорския брѣгъ.

Макаръ да достигнаха голѣми резултати, гърци и сърби не бѣха доволни отъ този край на войната срещу България: въ началото тѣ бѣха си поставили задача да смажатъ окончателно България, да я намалятъ и унижатъ до толкова, че да не се мисли за хегемония на Балканския полуостровъ и да не се мисли при разрешаване на балканскитѣ проблеми. А най-важното, тѣ смѣтаха, че при една окончателно умаломощена България тѣ ще могатъ да овладеятъ окончателно новоприсъединенитѣ си земи и да претопятъ тѣхното население, та да забрави то родството си съ България.

3. Военнитѣ резултати отъ войната.

Враговетѣ на България имаха грамадно численно надмощие, но благодарение упоритата съпротива на българската армия, тѣ неможаха да достигнатъ бързи военни резултати. За цѣль месецъ сръбската армия напредна само около 40 километра и неможа да достигне до старитѣ граници на България. Въ последнитѣ дни сръбската армия получи лесната задача да напредне само десетина километра и да завладѣе Царево село. Самъ главнокомандующиятъ обяви на армията, че щомъ се достигне този пунктъ, войната ще се свърши, и отъ армията нѣма да се искатъ повече усилия. Но умората, апатията и уплахата отъ понесенитѣ жертви бѣха сковали сръбската армия и тя неможа да достигне до желания отъ сръбската главна квартира обектъ.

Гръцката армия, макаръ да бѣше спирана само отъ слабитѣ ариергарди на нашата втора армия, напредваше много бавно и за цѣль месецъ можеше да измине по-малко отъ 150 километра. Нейното напредване имаше решаващо значение само въ началото на войната, когато имаше опасностъ тя да излѣзе въ тила на нашата четвърта армия. Но когато тази армия се оттегли, напредването на гръцитѣ имаше значение само като операция за завладяване на територии. Ако нашата втора армия бѣ по силна, по-добре организирана и командвана, то и гръцкото настѣпление въ тази трудно проходима мѣстностъ щѣше да бѣде още по бавно.

Румънската армия не водѣше никаква война. Тя направи единъ мирновремененъ походъ отъ Дунава до Балкана, като измина 80 километра за 10 дена. Ако ние имаме на Дунава и най-малки части, тѣ биха затруднили извънредно много преминаването на румънитѣ презъ рѣката, която е едно отъ най-сериознитѣ препятствия.

Турската армия сѣщо не воюва. Тя измина пространството отъ Чаталджа и Галиполи (около 180 километра) за 10 дена. Тази армия имаше да се бори не съ неприятеля, а съ трудноститѣ по своята прехрана, защото района, въ който тя действуваше бѣше съвършено изтощенъ отъ нашитѣ армии още въ 1912 година.

4. Загубата на България.

Следъ тази война, България претърпя неограничени загуби. Започнала войната съ Турция за освобождение на Македония и обединение на българското племе, сега тя бѣ национално отдалечена отъ народнитѣ идеали. Подъ турското владичество македонското население бѣше потиснато, нѣмаше политически права, но то все си оставаше българско по духъ и по култура. Това население води дълга борба, както съ турцитѣ, тъй и съ пропагандитѣ на гърци и сърби. Въ тази борба то каляваше своя националенъ духъ и все повече се приближаваше къмъ България. Подъ новото иго на гърци и сърби, Македония бѣ окончателно загубена за нашето племе. Новитѣ владетели на разпокъсаната областъ открито заработиха за претопяването на населението: тѣ изгониха изъ тѣхнитѣ огнища по събуденитѣ българи, затвориха българскитѣ черкви и училища, забраниха българския говоръ изъ градове и села, събраха младежитѣ българи въ своитѣ армии и въобще правѣха всичко, за да потискатъ българския духъ на населението. Стотици хиляди българи, заедно съ своитѣ семейства се преселваха въ България, защото неможеха да понесатъ новото иго, а на тѣхното мѣсто се заселваха пришълци сърби и гърци. Избѣгалитѣ изъ Македония българи оставяха тамъ имотитѣ си, които ставаха собственостъ на държавата завоевателъ. А бѣжанцитѣ пристигнаха въ България почти голи и държавата трѣбваше да се грижи за издѣржането и настаняването имъ.

5 Румънската намѣса.

Когато трѣбваше да оправдаятъ подлото нападение на България, румънитѣ се помѣчиха да обяснятъ своята намѣса въ войната съ нѣкакво си мандаторство на великитѣ сили за прекратяване на войната на Балканитѣ. По-после тѣ изтъкваха принципа за равновесието на Балканския полуостровъ. Въ сѣщностъ обаче румънскитѣ държавници бѣха робин на най-грубия империализъмъ. Въ Букурещъ не се постигна никакво равновесие между държавитѣ на Балканския полуостровъ, а най-силната балканска държава не се посвѣни да си присъедини чисто българската Добруджа. Силната Ластоунгрия притискаше откъмъ северъ Румъния и не ѝ даваше да

помисли за разпространение към населената с румъни Трансилвания. Тогава румънския империализъм обърна погледът си към линията на най-малкото съпротивление — към отслабена България. След войната опиянените от леките успехи румъни престанаха да търсят оправдание за своите действия. Сега като най-силен мотив за подкрепа на своите претенции те изтъкваха необходимостта да владеят двата бряга на Дунава на по-голяма дължина и да си обезпечат една стратегическа граница, по-удобна за ново нападение на България. Тяхните вестници възхваляваха славните победи на румънската армия и подчертаваха значението на резултатите от тези победи. Те отбелязваха, че сега зад линията Тутракан — Добрич може да се съсредоточи грамадна армия за действие против България. Румънското военно министерство започва укрепяването на Тутракан, за да се обезпечи владението на дясния дунавски бряг. Укрепяването се започна веднага след подписването на Букурещкия договор и показваше истинското намерение на Румъния.

6. Клеветите срещу България.

Сключените в Букурещ и Цариград договори турнаха край на лютата борба, целяща да унищожи съвършенно нашето отечество. Нашите врагове диктуваха съсипателните условия на мира и се надяваха да избухнат страшни безрепостъта, с която нашия народ посрещна постигналото го нещастие. Страшната злоба против България не престана и балканските държави неможаха да възстановят онзи мир и приятелство, които се предвиждаха в договорите.

След турското и румънското нашествие, България бѣ обградена от всички страни с врагове и съвършенно отчуждена от външния свят. Тя неможеше да поддържа никаква връзка, нито с европейските велики сили, нито с европейския печат. Сърби и гърци използваха напълно това изолирано положение на нашето отечество. Като бѣха успѣли да си обезпечат предварително поддръжката на повечето голѣми европейски вестници, те помѣстваха въ тях обширни кореспонденции от бойното поле, въ които преувеличаваха значението на своите нищожни побѣди. Независимо от това те осветляваха европейското мнение по всички въпроси относящи се до войната тъй, както изискваха тяхните национални интереси. Гръшка е от страна на нашето правителство, което предаваше войната, че то не взе никакви мѣрки, за да обезпечи мѣсто въ чуждия печат и за нашата страна.

Гърци и сърби имаха право да използват чуждата преса по начинъ, че да печелят симпатии на общественото мнение вън от своите държави. Но и въ тази позво-

лена печатна борба тяхното озлобление против България надмина границата на допустимост: те си послужиха с най-нечистото средство — лъжата, за да оклеймат предъ европейския свят единъ народъ. Те водѣха войната по единъ най-жестокъ начинъ: грабѣха и убиваха мирното население само за това, защото то имаше смелостта да се нарича българско, и го принудиха да бѣга следъ нашата армия, като напушаше своите домове; разрушаваха всичко по пътя на своето настѣпление; мѣчеха и добиваха попадналите въ тяхни ръце наши ранени войници и офицери. Надъ всичко това те наводниха европейския печат с измислени съобщения за извършени жестокости отъ нашата армия, която още въ освободителната война доказа, че свято почита международните правила за водене на войната. Фотографирани бѣха множество обезобразени трупове на наши ранени и убивани войници и тези фотографии бѣха изпратени до европейските илюстрирани списания, като свидетелство за нашата жестокост. Опожарените отъ сръбската и гръцката армии села, избитите отъ тях жени деца бѣха представени отъ тях пакъ като доказателства на българско варварство.

Съ тези непростени средства гърци и сърби сполучиха да очернятъ нашия народъ и да настроятъ противъ него почти всички европейски народи. И следъ сключването на мира тази нечестна печатна кампания продължи съ сжщата сила. Напраздно честни европейци, познаващи отблизу нашия народъ и нашата армия се помъчиха чрезъ казване истината да разсеятъ прѣсканите отъ нашите врагове хули. Най-после на помощ на оклеветена България се яви благородния американецъ Карнеги, който организира на свои разноски най-щателна анкета на жестокостите въ войните на Балканския полуостровъ. Произведена отъ авторитетни личности отъ разни народности, анкетата установи, че всички воюващи народи сж нарушавали правилата за водене войната, но най-много жестокости сж извършили гърците и сърбите, особено по отношение на ранените и пленени войници и по отношение на мирното население въ театръра на войната. Анкетата бѣше най-безпристрастна. Тя разпрѣсна и легендата, че България е обявила война на своите съюзници, защото въ сжщностъ те комлотираха противъ нея още презъ май, когато сключваха съюза за ограбването ѝ. Пакъ истината мѣчно си пробиваше път, и въ Европа остана едно съмнение върху културата на нашия народъ и, следъ войната, това бѣше второто зло, което нашите озлобени бивши съюзници ни причиниха.